

Athanasiana

51

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

51

Nyíregyháza
2020

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő:
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu
szentatanaz@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303

Felelős kiadó:
Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2020

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Tartalom

Papp Miklós: Ikon és etika	7
Ivancsó István: „Üdvözlég, Mária, Pócsnak ékes Csillaga” – A máriapócsi kegykép és története a klockocsoi kegykép tükrében	35
Makkai László: A papi / lelkipásztori krízis pasztorálpszichológiai reflexiói	45
Soltész János: Az erények teológiatörténeti vázlata a II–V. század- ban	67
Cselényi István Gábor: Máriapócsi énekeink teológiája	77
Janka György: Egy sekrestyés az állambiztonság hálójában	93
Nagy Kornél: A lembergi Örmény (Rutén) Kollégium alapítása (1664–1681)	106
Szegvári Zoltán: Valószínűtlen kötelékek? – Bizánci-latin baráti kapcsolatok Manuél Kalekás, Kijevi Isidóros és II. Manuél Palaiologos válogatott leveleiben	135
Obbágy László: „Mindent megad a Szentlélek...” – Pünkösdi kaleidoszkóp katekétáknak	147

KÖNYVAJÁNLÓ

Legújabb könyvek	173
------------------------	-----

KRÓNIKA

A 2019/2020-as tanév második félévének fontosabb eseményei	190
--	-----

BIBLIOGRÁFIA

Gánicz Endre: Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2019– 2020	199
--	-----

PAPP Miklós

Ikon és etika

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A hagyomány eltolódott hangsúlya; 3. Patrisztikus és dogmatikai alapok az ikonok etikai jelentőségéhez; 4. Etika a keleti egyházakban; 5. Az ikonok és az etika konkrét összekapcsolása; 6. Összegzés.

MIKLÓS PAPP: Icon and Ethics

Churches of the East had to defend the significance of icons against the antiimage attitude initially of the iconoclasts and later of the Protestants. In this postmodern age, theological reflection is made imperative again by an onslaught of images, the potential offered by multimedia devices, as well as by online religious education and ethics teaching. There has been a shift in emphasis in Eastern tradition: On account of ongoing apology, the 'Godoriented' defensive theology of icons has been elaborated, pushing the 'humanoriented', i.e. ethical, didactic and psychological, examination of icons into the background. Thanks to the insights of a few courageous Eastern theologians, an attempt may be made to explore the patristic, dogmatic and ethicsrelated strands of the ethical significance of icons. Once it is accepted that the objective of ethics is the ever fuller attainment of the state of being created to the image of God, with the principal icon of this endeavour being Christ Himself, every icon – including ethics teaching – will partake of the ethical power of the archetype. Icons and ethics are inextricably intertwined (trust, a real relationship, dramatism, eternal laws and the examples set by saints); a remarkable synthesis of the two worlds may manifest itself to those aiming for depth in both areas.

I. Bevezetés

Az utóbbi években a képi világ előretörését tapasztaljuk: a posztmodern korban valósággal ömlenek ránk a képek a plakátokon, filmekben, multimédiás eszközökön keresztül a hírek, az oktatás, a munka, a szórakozás és a vallás világában is. Ráadásul különböző okok miatt (járvány, távoktatás) rá is kényszerülünk, hogy még aktívabban használjuk ezeket az eszközöket, főleg az oktatás területén. Kikerülhetetlen a képi világ használata a katekézis, az etikaoktatás, a lelkigyakorlatok, a jegyesoktatás, a lelki terápiák,

a továbbképzések területén is. Ezeken a területeken a görögkatolikusok szívesen használnak ikonokat, ám minden praktikusság és világi kényszer előtt fontos elmélyülni az ikonok és az etika kapcsolatának teológiájában, mert a sekélyes használat, a meseszerű és a drámát elhagyó, giccses ikonok alkalmazása, vagy éppen a puszta illusztrálás szintje a keleti egyházakban is jelen van.

2. A hagyomány eltolódott hangsúlya

Stanley Harakas,¹ görög származású teológiai professzor (USA) ebben a megváltozott helyzetben szólít arra, hogy nézzünk kritikusan a keleti hagyományra, vegyük észre eltolódott hangsúlyait, és fedezzük fel a hagyományban azon betemetett *gondolatsírákat*, melyeket a mára érdemes jobban kibontani.

Az ikontisztelet körüli viták jótékony teológiai tisztítótűzként szolgáltak: *az ikonrombolók nem mind voltak elvetemült eretnekek*, némelyek adnak olyan okos szempontokat, melyeket újra és újra érdemes megfontolni a fullasztó képáradatok, a tiszteletlenül használt szentképek, a giccses burjánzása idején Keleten és Nyugaton is. Lepahin Valerij² a következő pontokban foglalja össze az ikonrombolók indítékait:

1. Zsidó és muzulmán hatásra tartózkodtak az arcok ábrázolásától, előnyben részesítették a növényi és geometriai ornamentikát, hivatkozva az Ószövetség képtilalmának parancsára is, a bálványimádás veszélyére.
2. A világi kultúra hatása megjelent az ikonábrázolásokon is: kritikátlanul átvettek pogány szimbólumokat, keverték a keresztény és a mitológiai ábrázolásmódokat, melyekhez teológiai zavar és babonák is társulhattak. A képtilalommal óvakodni akartak a pogányságba való lecsúszástól, az egyháznak nem lehet elég, ahogy a világ használja a képeket.
3. Egyfajta „hellén spiritualizmus” fellángolása, mely szemben állt minden testiséggel, érzékelhető ábrázolással. Istent csakis „lélekben és igazságban”, szellemileg akarták imádni, minden közvetítés és művészi alkotás nélkül, melyek csak elvonnák a szellemi figyelmet. Másrészt szerintük élőnek csak

1 STANLEY SAMUEL HARAKAS, „Icon and Ethics”, in *Orthodoxisches Forum* 4 (1990) 195–214.

2 LEPAHIN VALERIJ, *Az orosz kultúra ikonarcúsága*, Szeged 1992, 14–16.; LEONYID USZPENSZKIJ, *Az ikon teológiája*, Budapest 2003, 65–99.

élő lehet az igazi képmása, azaz a halott és lelketlen ikonokkal szemben az élő és érényes ember a legszebb képmás.

4. Sokféle krisztológiai eretnekség, melyek túlhangsúlyozták Krisztus isteni természetét, s alábecsülték az emberit, a testit.

5. Az Aeropagita Dionüszosz újplatonista művei alapján túlhajtott negatív teológia, apofatikus szemlélet, ami Isten ábrázolhatatlanságát hangsúlyozta.

6. A hívők tisztázatlan, olykor babonás viszonyulása az ikonokhoz (gyónás az ikonoknak, szinte mágikus használatuk), főleg a pogány képkultusz környezetében.

7. Állami-politikai okok, melyek mögött az uralkodó és az arisztokrácia harca állt a szerzetesekkel és hívő néppel szemben, akik nehezen fogadták el a vallásgyakorlás „külső”, „politikai” befolyásolását.

8. Végül különösen megfontolandók az igazán tisztán teológiai érvek, hiszen az akkori egyházban még nem kristályosodtak ki a krisztológia dogmáinak pasztorális vonatkozásai, a személy-, és képtisztelet fokozatai, a vallási esztétika kánonja.

Mindezek alapján látjuk, itt nem egyszerűen esztétikai problémákról vagy helyi ízlésbeli vitákról van szó, hanem igen súlyos, a teológia alapjait lenyúló kérdésekről. A felmerülő kérdésekre a következő válaszok foglalatok össze röviden, melyek a VII. Egyetemes Zsinat határozataiban³ is pecsétet nyertek.

Az ikonvédő teológusok az Isten ábrázolhatatlanságának zsidó tilalmával, és az aeropagiták túlzott negatív teológiájával szemben Krisztus megtestesülésére hivatkoztak: *Krisztusban Isten megmutatta magát, s amit megmutatott, azt szabad ábrázolni*. A túl spirituális végtellességgel szemben hangsúlyozták Krisztus emberi testét: ha *Istennek nem méltatlan az anyag*, akkor mi sem nyilváníthatjuk azzá, azaz szabad festékekkel, kőporral, ecsettel ábrázolni. Az ikon távolságot tart a két végteltől: nem tud és nem is akar egylényegű lenni az ősképpel, de nincs is végtelen távolságban tőle, azaz van a közvetítésének értéke (nemcsak a vagy-vagy, hanem az *analógia* is létezik). Damaszkuszi Szent János fel is sorolja az ikonok analógia szerinti öt fokoza-

3 HEINRICH DENZINGER – PETER HÜNERMANN (szerk.), *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Budapest 2004, 217.

tát,⁴ Niképhorosz szerint „higgadtan” kell gondolkodni a hasonlóságról, de a különbözőségről is.⁵ Theodórosz Sztuditész megvédi az ikonok tisztetét, de kifejezetten óv attól, hogy az ikont a szentségek anyagának színvonálára emeljük.⁶ Az ikonvédők minden dualizmussal szemben az anyagvilág hivatására hivatkoztak: *Isten dicsőítésébe bevont az egész anyagvilág is*, a csodálatos kozmikus liturgiában megvan a maga rangja az anyagnak, a művészeteknek is. Ráadásul *a feltámadt Krisztus* sem vett abszolút távolságot a testtől, az üdvösség tervében az anyag átistenítése szerepel, nem a megszabadulás tőle! Jóllehet az Eucharisztia anyaga istenül át a legteljesebben, s az valóban egylényegű Krisztussal, de az ikon sem csak egy egyszerű kép, hanem annak megalkotásában is részt vesz maga Isten is, az Őskép maga is alkotója a képnek (ezért a szinergiáért imádkozik és böjtöl az ikonfestő), így az ikon is szent. *Az ikon hivatása persze a „lélekben és igazságban való ima” szolgálata*, képként olyan, mint a Hold fénye, ami a Nap fényére utal – ahogy Theodórosz mondja,⁷ soha nem válhat annyira fontossá az ikon, hogy a felfelé mutató szerepe helyett önmaga tolakodjék a lelki élet középpontjába. Ezért majd az egyház a mitológiai elemek és pogány szimbólumok átvétele ellen szigorú kánonokat szab, élesen elvetve az önkényességet ezen a területen, és a hívőket is helyes magatartásra neveli. Az esztétika a teológiai igazságok megfestését szolgálja: ahogy a hitvallás teológiai igazságait az egyház írja le, úgy azt is előírja, hogyan kell ezeket az igazságokat autentikus módon ábrázolni és szemlélni. Ezért teológiai jelentősége lett a színeknek, arányoknak, fordított perspektívának, szimbólumoknak: ezek nincsenek a művészi szabadság kompetenciájában. Persze ez a „szolgálat” sohasem kívülről ráerőszakolt szolgáltság, hanem a kereszténység belső, saját önkifejeződése.

Sokkal elgondolkodtatóbb volt viszont az a teológiai felvetés: ha Krisztus emberi arcát festenénk meg, akkor csak az emberi természetét ábrázolhatnánk, hiszen az isteni „körülírhatatlan”. Így éppen szétválasztanánk a két természetet, ami ellentmondana a dogmáknak, ezért tilos lenne a csak emberi természet megfestése, s nem is felelne meg a már megdicsőült Krisztusnak. Ám az ikontisztelők úgy válaszoltak: amikor Krisztust ábrá-

4 DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, „Harmadik védőbeszéd a szentképek mellett, ellenzőik ellen”, in REDL KÁROLY (szerk.) *Az égi és a földi szépről*, Budapest 1988, 196.

5 NIKÉPHOROSZ, *Apologeticus maior*, in PG 100, 280A.

6 THEODÓROSZ SZTUDITÉSZ, in PG 99, 341BC.

7 Uo., 1220A

zoljuk, *nem a természetét, hanem a személyét ábrázoljuk*. Nem tudjuk csak az emberi természetét ábrázolni, hiszen az éppen szétválaszthatatlan az istenitől, éppígy a kép előtti tisztelet az Ősképnak, a személynek szól, nem a természetnek.⁸ Ezért is lesz fontos a nevének a ráírása az ikonra, ami a személyé, nem a természeté.

A vita igazi szíve tehát nem is csak a művészet helye, hanem Krisztus emberi természete, a megtestesülés, és így a keresztények viszonya az anyagvilághoz, a történelemhez és a szemlélődő imához. Az ikontisztelők győzelme nem egyszerűen a művészetek igazolása, hanem az ortodox igazhitűség győzelme. Soha nem érti meg az ikonrombolók-ikontisztelők vitáját, aki azt hiszi: csak az esztétikáról szól ez a heves, vértanúkat mindkét oldalon követelő 120 évig tartó reakció. A vita a legmélyebb teológiai igazságokig jutott el, és fényes volt az igazhitűség győzelme, melyre minden nagybőjt első vasárnapján megemlékeznek a keleti egyházak.

Am Harakas felteszi a kérdést: az ikonoknak miért nem alakult ki az etikája, a szemlélőre gyakorolt hatásának teológiája? Szerinte két fontos oka van a hagyomány hangsúlyai eltolódásának. Egyrészt az állandó védekező hangnem miatt az ikonok erősen az „Isten felé” tolódtak el. A hagyomány sokat küzdött az ikonok legitimitásért, melyet az ikonromboló mozgalmak, majd a protestantizmus kérdőjelezett meg. Így a teológusok védtek az ikonok Istenhez tartozását, s feledésbe merült az imádkozó, szemlélő emberrel való kapcsolata. A hangnem is nem a didaktikán van, hanem az apológián, a védekezésen. Persze az ikonrombolók nézetei sem voltak egységesek. Sztudita Szent Theodórosz⁹ beszámol arról, hogy egyes rombolók elfogadnák az ikonokat az oktatáshoz és az emlékeztetéshez, de nem az imádsághoz. Mások szerint az ikonok mégsem megfelelőek az etikai segítségnyújtás szempontjából, mivel az igazi ikon, a prototüposz maga Krisztus, és a szentek, akik élő példák, s egész életükkel jobban szolgálják mindezt, mint a „lélektelen ikonok”. Erről korábban Órigenész is írt: ő szembeállította a pogányok halott képeit Krisztus élő képmásaival, a hívőkkel. Isten legszebb képmásai az élő keresztények, akik erényekkel szépítik fel magukat.¹⁰ Ilyen légkörben a teológusok dolga az volt, hogy megerősítsék az ikonok Istenhez való tartozását; meg kellett mutatni, hogy az ikon „mennyei ablak”, és tisztázni kellett az ikon szerepét az imádság

8 Jó összefoglalás CHRISTOPH SCHÖNBORN, *Krisztus ikonja*, Budapest 1997, 117–156.

9 ST. THEODORE THE STUDITE, *On the Holy Icons*, New York 1981, 43.

10 ÓRIGENÉSZ, *Contra Celsum*, VIII, 18 (SC 150, 213–215).

viszonyában. Harakas szerint érthető a teológiai taktika: *a viták tüzeiben, a bálványimádás vádjá és az ikonok elvetése ellenében az ikonoknak elsősorban az „istenirányú” dimenziójáról kellett beszélni, fontos volt, hogy ne beszéljenek addig az ikonok „emberirányú” oldaláról, amíg az ellenfelek el nem fogadják az „istenirányú” oldalt.* Később pedig a protestantizmus képtilalmával és túlzott szubjektívizmusával szemben is védeni kellett az ikonok teológiáját és objektív igazságait, ismét háttérbe szorítva az emberi szubjektív oldalt.

Harakas szerint a másik ok, ami miatt az ikonok „emberirányú” teológiája nem fejlődött ki, az a nyugati világ viszonya a képekhez. Az anyagi világ megszentelődésének teológiája sohasem volt olyan erős Nyugaton, mint Keleten. John Meyendorff¹¹ szerint a keresztény Keleten, különösen Bizáncban komoly teológiája alakult ki az anyagvilág megszentelődésének a teremtés, a megtestesülés, a kozmikus liturgia, az eszkatológiai beteljesedés vonatkozásában, ezért lett a bizánci művészetnek elválaszthatatlanul teológiai dimenziója is. Nyugaton sem az anyagvilág, sem a képábrázolás teológiája nem finomodott ennyire ki, elnagyolták a képekhez való viszony finom fogalmi megkülönböztetéseit, ezért is alakult máshogy a képek szemlélete. J. M. Hussey¹² szerint persze Nyugaton is megjelenik hasonló koncepció (Szent Ágostontól Teilhard de Chardinig), mégsem került annyira a teológiai gondolkodás, a liturgia és a mindennapi vallásgyakorlás középebe az ikonok világa. Noha a latinok elfogadták a VII. Egyetemes Zsinatot, a frankok és a karolingok nem lelkesedtek az ikonokért. Nagy Károly törvénykönyve, a *Libri Carolini* hangsúlyozta, hogy az ikonoknak csak reprezentatív jellege van. *Ez a nézet lényegében oktatási és esztétikai képkonceptióhoz vezetett, az ikonok mintha csak az írástudatlanok számára lennének oktatási eszközök vagy esztétikai illusztrációk.* A reneszánsz idején különösen felértékelődött a képek emberi oldala, a művészi ábrázolás szabadsága, amivel szemben a keleti teológia ismét védekező álláspontba kényszerült, így az ikonoknak majdnem feledésbe merült a szemléltre gyakorolt személyes, normatív, etikai dimenziója.

Harakas szerint, ha megvizsgáljuk a hagyományt, mégis találunk olyan gondolatcsírákat, melyek kibontása megalapozást jelenthet az ikonok „emberirányú” hatásaihoz, az etikai és normatív szempontok hangsúlyozásához – ezzel egyensúlyba hozva az eltolódott teológiai hangsúlyokat.

11 JOHN MEYENDORFF, *A bizánci teológia*, Budapest 2006, 195–250.

12 JOAN M. HUSSEY, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford 1986, 68.

3. Patrisztikus és dogmatikai alapok az ikonok etikai jelentőségéhez

A kereszténységben Keleten és Nyugaton a „hit letéteményének” számítható, hogy *a hit és erkölcs elválaszthatatlanul összetartoznak*. Az ószövetségi két kőtáblát sem engedik a próféták szétszakítani, maga Jézus sem engedi szétválasztani a hit és a cselekvés síkját: elégtelennek tartja, ha valaki csak imádkozza „Uram, Uram...”, de nem cselekszi az Atya akaratát, de elégtelen Márta aktivizmusa is (Mt 7,21; Lk 10,41). Később az apostolok (Jak 2,14) és a teológusok sora védte, majd a Tanítóhivatal biztos tanításként rögzítette, hogy a hit és az erkölcs, a hitvallás és az erkölcsi életvitel összetartoznak (pl. Katekizmus 2087). Így ha arról beszélünk, hogy a dogmák az Istenről, a Szentháromságról szóló igazságokat fogalmazzák meg, akkor azoknak elválaszthatatlanul mindig van etikai következményük is. *S ha az ikonok ezeket a teológiai igazságokat festik meg, akkor az ikonoknak is mindig van etikai következményük is.*

Az ikonok etikájának teológiai megalapozásáról nem sok keleti teológus írt, hiszen a történelmi védekezés miatt arra kényszerültek, hogy állandóan az ikonoknak az Istenhez való viszonyát kutassák, állandóan hadakozzanak a bálványimádás vádja ellen – s közben alig szóltak az ikonoknak a szemlélőre gyakorolt hatásairól, többek között az etikai hatásáról sem. Túlsúlyba került magának az ikonnak a teológiája, az anyag bevonása a kozmikus liturgiába, a megtestesülés és a színeváltozás teológiája, a teremtés megváltása és beteljesítése, a világ eszkatológiai átalakítása.¹³ Ezeknek gigantikus irodalmuk van. Az ikonokról többnyire úgy van szó, mint amik Istenhez tartoznak, ablakok a Mennyeek országa felé – s kevesebb szó esik az emberre, a szemlélőre gyakorolt hatásáról. Természetesen a kettő összefügg, de *az ikonok etikai, didaktikai, pedagógiai, pszichológiai* hatásainak kutatása (éppen a védekezés egyoldalúan teocentrikus szemszöge miatt) szinte napjainkban kezdődik meg. Harakas elismeri: sem a múltban, sem a jelenben nem minden ortodox teológus alkalmas erre a munkára, mégis szerinte van bőven anyag a patrisztikus örökségben és a jelenkori teológiában is, melyek támogatják ezen irány kibontását is.

¹³ NICHOLAS OZOLIN, „The Theology of the Icon”, in *St. Vladimir's Theological Quarterly* 31 (1987) 297–308.; CONSTANTINE D. KALOKYRIS, *The Essence of Orthodox Iconography*, New York 1985.

Az ikonok etikai dimenziójának patrisztikus kutatásához az egyik leg gazdagabb forrás természetesen Damaszkuszi Szent János,¹⁴ aki az ikont nevezi az írástudatlanok könyvének is, tehát *elismeri az ikon tanító jellegét*. Ezzel máris elfogadott az ikonnak az emberirányú mozgása. Damaszkuszi mutatja be a legvilágosabban az ikon normatív dimenzióját, amikor megfogalmazza, hogy az ikonnak az etika szempontjából kettős hatása van: *a nagy erkölcsi tettekre emlékeztet és utánzásra serkent*. Az ikon emlékezteti, felkavarja, lángra lobbantja, meg is szégyeníti, utánzásra indítja a szemlélőt a prototípusz iránt. Fontos forrás ehhez Damaszkuszi három szentbeszéde az ikonok védelméről,¹⁵ melyekben vannak igazán etikai szálak is:

A képek segítségével megemlékezünk Krisztusról és a szentekről, s csodálkozás, szégyen, tisztelet érzését keltik bennünk, s arra inspirálják az ikon szemlélőit, hogy gyakorolják a jót és kerüljék a rosszat. Az ikon emlékeztés a múltra, de a jövő (beteljesedés) előképe is, így ígélet is, hogy érdemes erkölcsösnek lenni.

A gonosz ellen való küzdelemben Krisztus a vérént ontotta, s a vértanúk utánózták őt. Az ikonok feljegyzik az ő bátorságukat és szenvedéseiket, így megszentelnek és lángra lobbantanak, hogy én is kövessem őket. Az ikonokon mint „diadalmi jelvényeken” mutatjuk be hősiességüket.

A képeket illetően meg kell keresnünk az igazságot, és azok szándékát, akik készítették. Ha valóban Isten és a szentjei dicsőségét ábrázolják, s a lelkek üdvösségét, a gonosz elkerülését mozdítják elő, akkor megilleti őket a tisztelet. Logoszunkkal, szívünkkel, érzelmeinkkel ezért üdvözljük az ikont.

A képek mindenki számára nyereséget, segítséget és üdvösséget jelentenek, mivel annyira nyilvánvalóvá teszik a dolgokat, hogy képessé válnak a rejtett dolgok érzékelésére. Bár a szellemi imádás a cél, de lehetetlen a testi dolgok nélkül megközelítenünk a szellemieket. Ezért arra buzdítanak bennünket, hogy sóvárogjunk a szépre, vágyakozunk a szentre és utánózzuk a jót, s kerüljük és gyűlöljük a rosszat.

Az ikonok segítik az erény növekedését, hogy a gonosz embereket megszegyenítsék és megdönthessék. Valamint hasznukra válnak az elkövetkező

¹⁴ DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, *Exposition of the Orthodox faith*, Oxford 1899, 15–16. fejezet

¹⁵ Magyarul DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, „Első és Harmadik védőbeszéd a szentképek mellett, ellenzőik ellen”, in REDL KÁROLY (szerk.), *Az égi és a földi szépről*, Budapest 1988, 190–199. Angolul: DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, *On the divine images: the apologies against those who attack the divine images*, New York 1980, 21; 29; 53; 58; 77; 78.

generációknak, hogy az ilyen képekre nézve arra ösztönözhesük őket: meneküljünk a rossz elől és vágyakozzunk a jóra.

Damaszkuszi szerint tehát *az ikonok a jó utánzásába vonják a szemlélőt: az ikon nem egyszerűen Krisztus és a szentek történelmi-esztétikai ábrázolása, hanem az ikon valóban bevon egy dinamikába, közvetít egy etikai meghívást.* Az ikon nem történelmi fénykép, hanem prédikáció. A szentekről „Az ortodox hit bemutatása” című írásában azt írja: emeljünk emlékműveket és látható képeket Krisztusnak és a szenteknek, és aztán mi magunk váljunk erényeik utánzása révén élő emlékművekké és azok képeivé.¹⁶ *Az ikonok emberirányú funkciója tehát ez: az erények utánzására és a rossz elkerülésére hív, hogy maga az ember is váljon Krisztus ikonjává.* Korábban Alexandriai Kürillosz is ezt állította: az erkölcsi viselkedésünk, az erények gyakorlása rajzolja ki bennünk igazán az isteni képmás vonalait.¹⁷ A kegyelem a keresztség által állítja vissza az Isten képmását eredeti tisztaságában, az isteni hasonlatosság ezután épül fel az erények tettei által, csúcán a szeretet erényével, ami az isteni hasonlatosság fő ismertetőjele. „Miként a festők is először egyetlen színnel vázolják fel az ember képét, s azután lassanként, színt színnel ékesítve ábrázolják annak képét, akit lefestenek, ugyanígy Isten kegyelme is – először a keresztség által – a hasonlatosság szerintit visszaállítja abba az állapotba, amilyen az ember teremtetéskor volt; mikor pedig látja, hogy minden erőnkkel az isteni hasonlatosság szépségét áhítjuk... akkor erényt erénnyel ékesítve, dicsőségről dicsőségre emeli egyre magasabbra a lélek szépségét, és a lelket az isteni hasonlatosság vonásaival ruházza fel”.¹⁸ A nyugati etika ebben az értelemben beszél *alapdöntésről (optio fundamentalis), amelyet a napi konkrét tettek tesznek egyre tömönyebbé.*¹⁹ Csodaszép hasonlóság van az ikon elkészülte és az emberi ikonikus életmű elkészülte között. Az ikonnak tehát van normatív célja: nemcsak az a cél, hogy teológiai igazságot ábrázoljon, rámutasson a Mennyegek országára, hanem *választ is vár*, megszólítja a szemlélőt, olykor fel is kavarja, s aztán döntésre motiválja, bevonja az átistenülés dinamikájába – mindig meghagyva az ember szabad választát.

16 DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, *Exposition of the Orthodox faith*, XVI. fejezet.

17 ALEXANDRIAI KÜRILLOSZ, in PG 75, 673 BC.

18 PHOTIKÉI DIADOKHOSZ, *Cap.* 89. in ÉDOUARD PLACES (szerk.), *Diadoque Photicé, Oeuvres spirituelles*, Paris 1955, 149.

19 HELMUT WEBER, *Általános erkölcssteológia*, Budapest 2001, 260–273.

Damaszkuszi János²⁰ idézi Nagy Szent Bazil „A negyven szent vértanúról” című homíliáját, ahol Bazil párhuzamot állít a retorika meggyőző funkciója és a festmény meggyőző funkciója között: a háború idején elkövetett bátor tetteket mind a szónokok, mind a művészek ünneplik. A szónokok díszes szavakkal emlékeznek rájuk; művészek ecsettel és vászonnal, és mindkettő inspirál mindenkit. Ami a fülig szól, azt a néma képek utánozzák. *A szó és a kép is a meggyőzés, az utánzásra való felhívás szolgálatában áll.* A „Barlaam vértanúról” szóló prédikációjában Szent Bazil személyes élményt nyújt nekünk az ikon ezen hatásáról: miután összehasonlította saját írását és a szent bátorságának ábrázolását, megszegyenülve elismerte, hogy milyen gyöngye és halovány az ő szóbeli ábrázolása, s milyen erőteljes a képi ábrázolás. Már akkor is érvényes volt, hogy egy jó kép olykor többet ér ezer szónál.

Az ikonok másik védelmezője az ikonoklaszta vitákban a konstantinápolyi Nikephoros pátriárka, aki szintén az ikon normatív jellegére mutat rá. „A hit védelmében” c. könyvében John Travis²¹ összefoglalja Nikephoros teológiáját az ikonfestésre vonatkozóan. Az egyházban sok indíték ismert az ikonok liturgikus jelentőségére vonatkozóan, többek között az, hogy *az ikonográfiának mint mesterségnek, isteni célja van: a mi üdvösségünk és jövőbeli boldogságunk.* Ám az ikon a liturgikus jelentőségében nemcsak Isten felé mutat, hanem az embernek is szól: elvezet minket az evangéliumi látásmódhoz, emlékezetünkbe idézi azokat az eseményeket, erényeket, melyek tiszteletre méltóak. *Az ikonográfia egyik funkciója az oktatás, a szemléltetés, tehát van jelentése a szemlélő felé is, nem csak Isten felé.* Sőt, a szemléltetésen túl az ikonoknak van *normatív* szerepük is: a festett képek megtekintésével az emberek felidéznek azoknak a hősies erényeit és küzdelmeit, akik teljes őszinteséggel szolgálták Istent, és így arra készítetnek minket, hogy utánozzuk őket dicsőséges és örökké emlékezetes tettekkel. *Az ikonok válaszreakcióra készítetnek, amikor felmutatják az utánzásra érdemes tetteket.* A VI. Egyetemes Zsinat 82. kánonja ezért előírja, hogy a tökéletest lehet és kell is felmutatni az embereknek:

„Hogy pedig a tökéletes a képírás révén is minden szemnek ábrázolva legyen, elhatározzuk, hogy a régi bárány helyett ezentúl annak a Báránynak,

20 DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, *On the divine images* 35. és 91.

21 JOHN TRAVIS, *In Defense of the Faith. The Theology of Patriarch Nikephoros of Constantinople*, Brooklyn 1984, 48.

aki elvette a világ bűneit – Krisztus istenünknek – az emberi jellegét kell az ikonokon is kidomborítani”.²²

Ez jobban kiemeli Jézus földi életét, tetteit, szeretetét és szenvedéseit, könnyebb emlékezni rá, és könnyebben hívnak utánzásra. Az ikonok egyik célja, hogy meghívjanak az erényre, az igazság utáni éhséget ébresszék fel, pozitív válasza inspiráljanak. Ez be is került a VII. Egyetemes Zsinat szövegébe: a templomokban el kell helyezni a szent ikonokat, mert az ikonok gyakori szemlélése felemeli a szemlélőt a prototípus, az ősképp emlékezetére és utánzására:

„Minél gyakrabban láthatók ugyanis ezek a megformált képek, azok, akik ezeket szemlélik, annál könnyedebben emelkednek fel azok előképeinek emlékezetéhez...”²³

A patrisztikus örökség rejtettebb csíráinak ismerete előkészítette a talajt, hogy *a mai keleti teológiában is jobban teret nyerjen az ikon normatív, etikai jellegének hangsúlyozása*. Jóllehet még ma is sok ortodox teológus vonakodik ettől, és mereven csakis az ikonok „istenirányú” dimenziójára akar összpontosítani, s figyelmen kívül hagyják az „emberirányú” hatást, mégis vannak teológusok, akik bátran nyilatkoznak erről is. .

A mai teológusok közül kitűnik Dumitru Staniloae, szisztematikus teológus, aki izgalmas szempontról ír a kinyilatkoztatás teológiájában: a kinyilatkoztatás nemcsak szavak és tettek, hanem képek által is történik.²⁴ A képekben van esetlegesség is, de Staniloae szerint van *az ikonokban egy „objektív mag”*, ami nem annyira szubjektív módon készül, és nem is annyira a szubjektív szemlélés a fontos (óvakodni akar a protestantizmus szubjektívizmusától), hanem az *a szemlélőt egészében ragadja meg, és az egész embert alakítja*. Az ikon mint kép magával sodró, átalakító hatással van a hívőre. A hívő nem pusztán képként, hanem ikonként tekint a szentképre, ami az ember átalakulását szolgálja, nem a pusztán érzelmeken (esztétikai hatáson), hanem Krisztus istenemberi objektív valóságán alapulva. Staniloae tehát beszél az ikonok objektív karakteréről. A szavaknak is mindig Isten tökéletes képmására kell készülniük, aki maga a Logosz, Jézus Krisztus. A szó akkor igaz, ha „objektíve” részesül a Logoszban; a szó hivatása, hogy ikonként Isten képmására, minden ikon ősikonyára, Jézus Krisztusra mu-

22 *Kánonok könyve* 151.

23 *DH* 601.

24 DUMITRU STANILOAE, *Theology and the Church*, New York 1980, IV. fejezet.

tasson. A szavaknak is Isten tökéletes képmásában kell gyökerezniük. Az ikonok ugyanezt teszik. A keleti atyák óvják a híveket attól, hogy szubjektív érzelmeiket, kivetítéseiket, képzelődéseiket erőltessék Krisztusra, mert ez éppen elhajlást jelentene az igazi Krisztustól – s az lenne az igazi bálvány. *A hitnek, a szónak és az ikonoknak is őrizniük kell egy szent „objektív magot”.* Az ikonok hivatása is ez: egyszerre szubjektív közelségbe hozzák Krisztus tekintetét, de őrzik is „objektív” misztériumát. Így tehát szabad megfesteni az arcot, de mindig szigorú kánonok szerint, melyek a legkevesebb szubjektív elem hozzáadását sem teszik lehetővé.²⁵

A kérdés persze az: ha az ikon éppen óvni akar a szubjektivizmustól, akkor minek festjük meg? Nem lenne jobb a sima fehér fal? Vagy talán az ikon nemcsak szemléltetni akar egy igazságot, hanem meg is akarja szólítani az előtte álló ember szabadságát? Van-e normatív célja az ikonnak? Az ikonban nemcsak a „van”, hanem a „kell” is megjelenik? Csak esztétikai ábrázolásról, igazságközlésről beszélhetünk, vagy az ikon valóban támaszt követelményt a szemlélője felé, hiszen pont ettől ikon, és nem pusztá kép? Stanioleae szerint valódi, szubsztantív kapcsolat van az ikon és az etika között: *mozgatja ugyanis az emberi teloszt a végső célja felé*, ami felé haladnunk kell. Krisztus emberségében feltárul a valódi, teljes és végleges istenképiség, s ezen kép képére formálódnak a hívek a szentségek által és Krisztus tettekben való utánzása által. Bizonyos mértékig el is érhetik ezt a hasonlóságot, annál is inkább, mert ezt az erőfeszítést Krisztus is segíti az energiái, a kegyelem által. *Az ikon tehát meghívó, sőt, provokáló, aki megszólítja a szemlélőt, hogy a legteljesebb ikon, Krisztus embersége mintájához tegye hasonlóvá önmagát.*²⁶ Ebből az ontológiai kapcsolatból származik az ikon etikai és didaktikai szerepe.

Basilio Antoniadis²⁷ szerint is a keresztény etika számára a fő minta, ikon maga Jézus Krisztus, amihez Krisztus nemcsak küldő példát ad, hanem belső kegyelmet is (nincs etikai önmegváltás). Az újkori ortodox megfontolások számára fontos, hogy az etikát szorosan összekapcsolja a teológiai antropológiával, amiben van helye a racionalitásnak, a filozófiának is. Egészen izgalmas, ahogy Panayotis Demetropoulos²⁸ beszél az etikáról,

²⁵ *Uo.*, 138.

²⁶ *Uo.*

²⁷ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ΕΥΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΗΘΙΚΗΣ, ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ 1927, 20–21.

²⁸ PANAYOTIS DEMETROPOULOS, „Orthodoxe Christliche Ethik”, in KARL HÖRMANN (szerk.), *Lexikon der christlichen Moral*, Innsbruck 1976, 1244–1254.

főleg, ha az ikonok is mindig a szemünk előtt vannak. Úgy mondja, az ortodox etika számára *Krisztus és az apostolok a fundamentális etikai vonalak*, melyek irányt szabnak a hívők mindennapi erkölcsi gyakorlatához. *Ezek a vonalak olyanok, mint a hit végleges, tévedhetetlen és visszavonhatatlan dogmái, mivel ezek is (mint a hit dogmái) kinyilatkoztatáson alapulnak, Krisztustól erednek, a Szentírás tanúskodik róluk, az egyház pedig őrzi őket.* A keresztény etika tehát nem eszmei ideákhoz orientálódik, nem valami magas, absztrakt elvek felé tart, éppen ellenkezőleg: Krisztus embersége felé orientálódik. A földre szállt embersége mutatja a legmagasabb szintű etikai modellt, amit nem csak tanított, hanem meg is élt. Georgios Mantzaridis, a Thesszaloniki Egyetem etika professzora pedig hangsúlyozza: *Krisztus ethosza a tökéletes istenemberi ethosz, nemcsak Istennek az ember felé mutatott etikát mutatja fel, hanem az embernek az Isten előtti tökéletes ethoszát is.*²⁹ Benedek pápa Nyugaton ugyanezt mondja: Krisztusban teljeseedik be nemcsak a tökéletes törvény kinyilatkoztatása, hanem annak tökéletes megtartása is.³⁰

Daniel J. Sahas „Az ikon és a Logosz” c. művében arról ír, hogy az ikonok az „artikulációt” szolgálják: a Szentírás szavait és az az egyház teológiáját ábrázolják. Arra szolgálnak, hogy emeljék az ember szellemét, nemcsak az írástudatlanok, hanem *az írástudók számára is*. Mindazoknak segítség, akik be akarnak hatolni a Logosz, az értelem világába. Már Theodórosz elvetette azt az ostoba megkülönböztetést, hogy a „tökéletes” keresztények szellemileg imádnák Krisztust, csak a „primitívebbeknek”, a túl testieknek lenne még szükségük a képekre, majd a VII. Egyetemes Zsinat is rögzíti, hogy az ikonok hasznára válnak a tanultaknak és a tanulatlanoknak is.³¹ Amint a hallás számára a szó vált az oktatás eszközévé, úgy a látás számára az ikon, mindkettő mindenkinek fontos. Sahas szerint az „*ikon az egyház cselekedete az egyház számára*”,³² tehát *elismerést nyer az emberirányú dimenzió is*. Sahas érzékenyen veszi észre azt is: ha összevetjük az ikonok alakjait a reneszánsz vallási festészet alakjaival, máris látunk egy „szinte etikai” kifejezőeszközt. Az ikon alakjai ugyanis soványak, bőjtölnek, s ezek a hit és egy bizonyos ethosz kifejeződései, melyek kifejezik a gazdag-

29 Γεώργιος Ι. Μαντζαρίδης, Εισαγωγή στην ηθική, Πουρναράς Π. Σ., Θεσσαλονίκη 1988, 38–39.

30 XVI. BENEDEK, *A názáreti Jézus*, Budapest 2007, 95–100.

31 DENZINGER – HÜNERMANN, *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, 218.

32 DANIEL SAHAS, *Icon ad Logos*, Toronto 1986, 10–12.

ságot a szegénységben, az alázatot, a szentség iránti elkötelezettséget. Az ilyen módon megfestett alakok mintegy bevonják az embert a szentségre való törekvésbe.

A mai ikonteológia egyik legkorrektebb képviselője, Leonyid Uszpenszkij világosan kimondja: *az etika is ikonikus, és fordítva, az ikon is etikai*. Az ikon jelentőségét nemcsak a leszálló Krisztushoz kapcsolja, hanem ugyanabban az ütemben az ember megváltásához is. Isten emberré lett, hogy az ember istenivé legyen – ismétli meg a magvas patrisztikus igazságot. Az istenképiség teológiáját idézi fel: a képmás az embernek adott ajándék, míg a hasonlatosságot el kell nyernie. *A képnek a hasonlatosságban kell megmutatkoznia, s ez szabadon, a szeretet önátadásában valósul meg*. Az istenképiség lehetőséget jelent, hogy az ember Istenhez váljon hasonlónvá. Így az Istenhez való hasonlóság az ember számára állandó kihívást, etikai feladatot jelent, melyet teljesítenie kell – persze a kegyelem segítségével.

Az istenképiség hiteles kibontása egyáltalán nemcsak belső magánügy, hanem *etikai továbbhullámozása is van: a sikernek és a kudarcnak is*. Az ember egy kis világ, mikrokozmosz, az istenképisége által az isteni tevékenység közvetítőjévé lett az egész teremtség számára. A szentek maguk körül a kegyelem „jó illatát árasztják”, ami azt jelenti: körülöttük nő a rend, a szeretet, az igazság, még a vadállatok is megszelídülnek. Ha azonban az ember belső világa, istenkapcsolata összeomlott, akkor a külső világa is megzavarodik: családok összeomlása, igazságtalan gazdasági-politikai rendszerek, erkölcstelen kultúra, háborúk kísérik. Egy ilyen világ már nem tükrözi Isten szépségét, aminek az az oka, hogy az emberben elhomályosult az istenképiség.

Kellett tehát egy igazi ember, Krisztus, akiben ez az eredeti szépség megvalósul. A Megváltó azzal, hogy felvette az emberi természetet, egyben kegyelemmel töltötte meg, az isteni élet részesévé tette, s ezzel pedig az ember számára utat nyitott Isten országába: ez az út a *theószisz, a színeváltozás útja*. Krisztus színeváltozásban a Tábor hegyén „nemcsak az Istenség mutatkozik meg az embereknek, hanem az emberi természet is az isteni dicsőségben”.³³ A VII. Egyetemes Zsinat szerint a színeváltozás során az Ige nem levette az emberi természetet, „nem az ember testének letétele történt, hanem inkább annak beragyogása az Ő dicsősége által”.³⁴ Krisztus meg-

33 USZPENSZKIJ, *Az ikon teológiája*, 105. Uszpenszkij idézi Filaret, moszvai metropolitát.

34 MANSI, JOANNES DOMINICUS (szerk.), *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XIII., Actio VI, 321CD.

mutatta a Fiú dicsőségét, de azt az átistenült állapotot is, amelyre minden ember elhivatott. A II. Vatikáni Zsinat is megfogalmazza: Krisztus „kinyilatkoztatta az embert az embernek” (GS 22). Krisztus kinyilatkoztatásából nem elég csak az Istenre, a Szentháromságra vonatkozó kinyilatkoztatásokra figyelni, hanem az emberről szóló kinyilatkoztatásra is, hiszen az *etika mindig az emberképből következik (ami pedig az istenképből)*. Isten szépsége (aki „ékességbe öltözött” 92. zsoltár) először Krisztuson, majd a szenteken keresztül kezd felragyogni a világon. Bár már a teremtésnek is van egy teremtet szépsége, de *a színeváltozás mutatja fel a potenciális szépséget*, ami az ember által valósul meg. Az igazi szépség a Szentlélek ragyogása, a szentség felderülése, részesedés az eljövendő életben. Az ikon azon szentség felé hív, amely minden embernek felajánlott: az ikon az őskép által analogikus módon részesedik az őskép szentségében, az ikon által pedig az imádság révén mi is részesülhetünk az ő szentségéből.

Istennek eme megszentelő, üdvözítő cselekvéséről lehet szóban is hitvallást tenni, de lehet tettekkel is. Az igazságot szóban, írással és ábrázolással is terjesztjük. Uszpenszkij itt beszél kifejezetten arról, hogy az etika is ikonikus, és az ikon is normatív. *Az ember tetteivel is tanúságot tehet az igazságról, a szentségről, kétféleképpen*. Egyrészt önmaga által jeleníti meg a szentséget, azaz *önmagát teszi ikonná*. Az ember fokról fokra képes magára öltetni a mennyei képet (1Kor 15,49), és mindenki számára az ő jó tettei, erényei, életszentsége tanúság lesz a szeretetről, az igazságról. Másrészt meg is festheti mások életszentségét: *a jó cselekedeteket meg kell festeni, szemlélésre és követésre mások elé kell tárni*. Damaszkuszi Szent János az atyák örökségét folytatva hangsúlyozza: fontos, hogy mit teszünk a keresztények szeme elé. „A test világossága a szem” – mondja Jézus (Mt 6,22), ezért fontos, hogy mit teszünk elé, mit lát, hiszen az ajtó a belső világ felé. Az ikon szerepe egyáltalán nem passzív, hanem bevon, megszentelő, megtisztító, lánggra lobbantó (vagy éppen megszügyenítő) hatással van. Damaszkuszi Szent János magabiztosan hangsúlyozza: *a szentek elnyert kegyelme kiapadhatatlanul jelen van az ábrázolásaikban is*.³⁵

„Az anyagi dolgokat mint olyanokat nem illeti meg semmiféle tisztetet. Ellenben ha az, akit az ikonok ábrázolnak, kegyelemmel volt teljes, akkor az ikonok is részesei lesznek ennek a kegyelemnek, a hit analógiájára”.³⁶

35 DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, *De imaginibus oratio* I 19, in PG 94,1249D.

36 DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, *Expositio fidei* 1264B, in PG 94,1069A.

Az ikon is hordozza bizonyos mértékben ugyanazon Lelket, aki az ábrázolt szentet eltöltötte. Az ikonnak a részesülés alapján van kegyelemközlő, lélekhordozó és így etikai jelentősége. Az ikonokat ezért tesszük ki mindenfelé: a templomba, az utak mentére, otthonunkba: az ikonok útjelzők mindenütt az új teremtetés felé vezető úton fokról fokra. „Mi pedig mindnyájan, akik födetlen arccal tükrözzük vissza az Úr dicsőségét, a dicsőségben fokról fokra hozzá hasonlóvá változunk át, az Úr Lelke által” (2Kor 3,18). Ugyanez igaz a szentek etikájára is: *a bennük győztes kegyelem nemcsak az övék, hanem a kegyelem hatása tovább árad a jó példájukon keresztül is*. Az ikonok merész vállalkozása, amikor ezt ábrázolni akarják. Sokkal könnyebb lenne a szentek feje köré egyszerű glóriát húzni, ám az ikonok a nehezebb utat választják: a tábor-hegyi fényt inkább az egész alakra kiültetik, arcára és ruháira is. A szent egész testén kicsit előre megjelennek azok a jegyek, melyek a feltámadt testet fogják jellemezni. Az ikon azt akarja megmutatni, ami a szent bensőjében és körülötte történt, a belső és az eljövendő világ harmóniája ül ki a testére és környezetére is. Ezért alakul úgy az ikonfestészet kánonjában, hogy a perspektíva felénk mutat, a tér minket is bevon: *amilyen kegyelmi esemény ott és akkor történt, az kozmikus jelentőségű, nemcsak ott és akkor érvényes, hanem engem is érint, engem is bevon*. Érdekes folyamat történik: az ikonok a belső világ külső feltárlását mutatják meg, hogy aztán az ismét bensővé váljon bennem, a szemlélőben, majd külsővé a tetteimben. Az ikon nem etikai eszméket mutat fel, hanem személyt, akiknek sikerült szentté válni: az ikon *megtapasztalt etikát* mutat fel elsősorban Krisztusban, aztán a szentekben. Persze Uszpenskij szerint ezért van az is, hogy amelyik felekezetben (protestantizmus) tagadják a szentek tiszteletét, ott természetesen az ő képmásaik tiszteletének sincs értelme.

4. Etika a keleti egyházakban

Basilio Petrà,³⁷ görög származású, keleti katolikus teológus a keleti etika mindenütt jelenlévő, mindent átható szellemiségéről beszél. Az ortodox teológia szeret elsősorban a Szentháromság személyei, az Istenre vonatkozó csúcsgazságok körül keringeni, s imádsággal, tömjénnel, szemlélődéssel körüljárni azokat. Mintha az ortodox teológia elsősorban dicsőíteni és

37 BASILIO PETRÀ, *L'Etica ortodossa*, Assisi 2010, 10–12; 70–71.

csodálni akarná az isteni misztériumot, elszántan teocentrikus és kevésbé antropocentrikus akarna lenni, szinte állandóan védekezne a reneszánszsal, a szubjektivizmussal, az autonómiával, az individualizmussal stb. szemben. John Meyendorff³⁸ szerint az ortodox teológiában a hit normatív lefordítása fontos, de csak másodlagos: az első a szentségre való meghívás – így a kifejezetten etikai, direkt normatív, jogi megfogalmazások nem burjánzanak túlzottan a keleti egyházaknál. Ugyanakkor *az etika, a normativitás, a szabályok, a törvények, a rend igenis áthatják az egész keleti teológiát, liturgikus életet, spiritualitást*. A keresztény hagyomány szerves részét képezik természetesen az erkölcsi előírások, a bűnök tilalma, a kánonok kötelező ereje, tehát *az etikai aspektus valahogyan mindig jelen van*. Ezen erkölcsi előírások forrása elsősorban a Szentírás, az egyházi hagyomány, a patrisztikus atyák tanítása, a kánonok és a zsinati tanítások, a szerzetesi irodalom, a prédikációs hagyomány, a jó filozófiák,³⁹ és nem utolsó sorban az imák, a liturgikus szövegek. Mindehhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a keresztény művészet, az ikonfestészet, a templomépítészet, a zene művészete, melyek mindegyike „ikon” a nagyobb igazságok felé. A keleti teológia őrzi a sorrendet: először nézzünk a Napba, aztán emberi valóságunkra. Előbb szólítsuk meg, álljunk imádságos dialógusban Istennel – aztán gondolkodjunk racionálisan az életvezetésről. Ezt a nyugati Klaus Demmer is hangsúlyozza teológiai etikájában: *előbb a doxológia, aztán az etika*.⁴⁰

A keleti teológia *a liturgiát is az etika forrásának tekinti*. Vallja, hogy a legfőbb jó felé nem egyszerűen racionálisan törekszünk, hanem előzetesen *megtapasztaljuk* a legfőbb Jóságot a liturgián, különösen az Eucharisztiaiban. Így a liturgia nem akar direkt utasító, moralizáló lenni. Harakas⁴¹ a nagyheti szertartások etikai hatásait elemezve állítja: míg az etika a „kell” nyelvezetét használja, addig a liturgia erőteljesebben figyel a „van”-ra. Megfogalmazása szerint a liturgián „emotív etika” működik: azaz a képek, a dallamok, a szavak, a tömjén magukkal ragadják és fölfelé emelik az em-

38 MEYENDORFF, *A bizánci teológia*, 267.

39 Harakas háromféle csoportba sorolja az ortodox erkölcsi iskolákat: a misztikus-aszkéta (szerzetesi), a krisztológiai és a teremtsére alapozó iskolák, s ezek közül a filozófiát leginkább az utolsó építi be. Különbséget lát az orosz és a görög etika között, az előbbi az etikát feloldja a krisztológiában, az utóbbi inkább tudja beépíteni a filozófiát, a racionalitást is az ortodox etikába. STANLEY HARAKAS, „The Greek Orthodox Ethics and Western Ethics”, in *Journal of Ecumenical Studies* 10 (1973) 728–751.

40 KLAUS DEMMER, *Gebet, das zur Tat wird*, Freiburg 1991.

41 STANLEY HARAKAS, „The Holy Week Bridegroom Services”, in *St. Valdimir's Theological Quarterly* 46 (2002) 23–61.

bert, nem direkt utalva, de sürgetve az etikai jóság felé. Különösen fontosak a szentek megénekelt és megfestett erényei, hőstettei, hűsége, szeretete: *a dicsőített jó tettek máris normatívan hatnak a hívőre*. Egy tanárt idézve állítja: minden tanár megirigyelhetné azt a sokféleséget és sokrétűséget a szemléltetésben, ami a liturgián történik. John Zizioulas⁴² is vallja: *a liturgia elsősorban megmutatja, hogy ki az Isten, s vele szemközt ki az ember és közösségei – és majd ennek következményeként nyer megfogalmazást az etika*. A liturgia feltárja a „van”-t veszi körül csodálattal, azt ünnepli, ami-aki igazán van: feltárja a Szentháromság szeretetét, s annak tükrében az ember lényegét és a beteljesülő világot. Aztán ebből a magas szintű „van”-ból következik a „kell” (amit Hobbes sohasem értett meg). Az etika, a normatív „kell” alapja magában Istenben, a Szentháromság meghívó szeretetében alapozódik, melyet Krisztus közölt velünk felülmúlhatatlan módon. A keresztény etika célja sohasem a „pusztán” erkölcsös élet (mint Szókratésznál), és számára Krisztus sem egy csak jó tanár és példa (mint Szókratész), hanem az etika célja az átistenülés, a szentség Krisztusban a Lélek erejével, az egyház közösségében. Az ember Isten képmására és hasonlatosságára lett teremtve, s az etika célja szabadon együttműködni a megsebzett emberi természetet megújító és átistenítő energiákkal, magával Krisztussal és a Lélekkel. Ez az emberi élet célja: s ezt támogatják a teológia, a szentségek, a liturgikus élet, a spritualitás, az etika, valamint a keresztény művészetek is.⁴³

A keleti gondolkodás nem annyira kötelezően előírni akar valamit, inkább feltárja a csodálatos valóságot, hogy majd annak lenyűgöző ereje inspirálja az embert a jóra. Csodálatos módon a nyugati csúcsteológia és a keleti csúcsteológia ismét nagyon szépen összeér: Nyugaton ezt a „tremendum et fascinosum” kifejezésekkel írták le. Klaus Demmer⁴⁴ szerint *az etika csúcsa az „elbűvöltségből tenni a jót”*. Erkölcsi igyekezetünk kezdetén nem nyomorúság, büntudat áll (protestantizmus), hanem a jótól való elbűvöltség. Ebben a magával ragadó szerelemben lesz megérintett, megragadott, meghívott az emberi szabadság a túlcorduló jóra (nem a minimalista legalizmusra). Harakas szerint az ortodox hagyomány különösen igényt támaszt az ember szabad akaratára, a szabadság önmagát nevelő, korlátozó,

42 Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας, *Η κτίσις ως ευχαριστία*, Αθήνα 2019, 30.

43 STANLEY S. HARAKAS, *Toward Transfigured Life: The Theoria of Eastern Orthodox Ethics*, Minneapolis 1983, 1. fejezet.

44 KLAUS DEMMER, *Fundamentale Theologie des Ethischen*, Freiburg 1999, 20–21. Uő, *Gottes Anspruch denken*, Freiburg 1995, 38.

kibontó erejére. Meyendorff⁴⁵ szerint a keleti egyház nem is tekinti magát olyan tekintélyelvű forrásnak, ami részletesen szabályozni akarná a hívők mindennapi életét. A fő cél a szentségre való meghívás, nem a részletekbe menő etikai törvények alkotása. A keleti egyházaknál nem is találunk olyan sok részletes etikai előírást, mint a latin egyházban pl. a családtervezés, a bioetika területén sem. Alapvetően bíznak a Szentlélek vezetésében és sokat bíznak a felnőtt, nagykorú hívő szabad önfegyelmére, lelkiismeretére – persze bizonyos átléphetetlen etikai határokon belül.

5. Az ikonok és az etika konkrét összekapcsolása

Aki az ikonok és az etika világában is otthon van, nagyon könnyen talál párhuzamokat a két világ között. Az ezer szálú összefonódásból csak néhányat vegyünk szemügyre.

Mindkét világban fontos a *megelőző bizalom*. Demetrios Constantinides⁴⁶ pontosabb fogalomelemzésnek veti alá, mit is jelent az ikon „tisztelete” (proszkünszisz), s annak milyen etikai jelentősége van. A görög kifejezés története mögött a császár és alattvalója viszonya rejtőzik: amikor a császárnak az alattvalója proszkünsziszt ajánlott fel, akkor ez az alárendeltség, ez az engedelmesség szabad elköteleződést és személyes hűséget jelentett. Tehát a proszkünszisz egy *belső beállítódást*, szabad akarati tettet jelent. Bizánci gyakorlat volt továbbá, hogy ezt a hűséget a császár alattvalói fejezzék ki a császár, vagy távolsága esetén a képviselte felé. Az ikonok védelmezői természetesen felhasználták ezt a gyakorlatot az ikontiszteletre vonatkozóan is: az ikonok előtt tanúsított tisztelet az ősképre száll, ahogy azt már Szent Bazil⁴⁷ is tanította. Így tulajdonképpen ezzel a proszkünszisszel imádkozzuk többször is a bizánci szertartásokon: „önmagunkat, egymást és egész életünket Krisztus Istenünknek ajánljuk!” – amit etikai alapidöntésnek is nevezhetünk. A proszkünszisz tehát az etikára nézve azt jelenti: *szabadon akarjuk a jót* (nem kényszerből, félelemből, jutalomért), *belső elköteleződéssel* (nem csak a külső viselkedéssel), *totálisan átadjuk egész önmagunkat* (nem csak életünk egy részét). Az ikonok előtti bizalmas meghajlás olyan, mint a Tízparancs elején elhangzó mondat: előbb Isten bemu-

45 MEYENDORFF, *A bizánci teológia*, 267.

46 DEMETRIOS CONSTANTINIDES, „Proszkünszisz (görög)”, in *TEE*, Athen 1976, X. köt., 656–657.

47 NAGY SZENTBAZIL, *De Spir.* S. 18., in *PG* 32, 149 C.

tatkozik, ő az, aki kihozta a népet Egyiptomból, a rabságból, s ez az Isten adja most a Dekalógust, a Tórát, amit bizalommal fogad a nép. Krisztus szeretetparancsát, törvényeit is bizalommal fogadjuk (ezért hívjuk evangéliumnak), és bizalommal engedelmeskedünk, „tudjuk, kinek hiszünk” (2Tim 1,12). A nyugati morálteológus, Klaus Demmer⁴⁸ is hangsúlyozza a séma fontosságát: *Isten előbb bizalmat ébreszt, aztán ad etikai parancsot*. Az ikonok felé való meghajlás alapvetően ezt a bizalmat ébreszti fel, s a bizalomból lesz az önkéntes etikai törekvés a jóra. Nem utolsó sorban a meghajlás tiszteletet ébreszt Isten felé, a háttérbe szorítva a könnyed, negédes, naiv istenkapcsolatot. Csak a komoly istenkapcsolatból lesz komoly etika (akár a vértanúságig), a negédes, naiv istenkapcsolatból soha.

Szintén említésre méltó az *egyházi, közösségi dimenzió*: az ikon nemcsak „vertikálisan” egyesíti Istent és az ikon előtt imádkozó egyént, hanem „horizontálisan” is egyesít minden ikon előtt imádkozót. Damaszkuszi Szent János⁴⁹ szerint az egész emberiség is, az emberi közösség is Isten képmása: tehát alapvető erkölcsi követelmény minden emberben tisztelni az istenképiséget (ez az alapja az egyetemes erkölcsnek, az emberi alapjogoknak). Az ember „rokonságban” áll Istennel és embertársaival is, az emberi nem nagy családjában senki sem önmagára zárt világ, senki sem monász. Az ikonfestészet területén is igaz: lehetetlen, hogy valaki a „maga módján” fessen ikonokat (akkor azok nem valódi ikonok). *Az ikonnak elválaszthatatlanul van egyházi, közösségi dimenziója*: nincs individualista, a „maga felfogása” szerint festett ikon, tilos az ikon „privatizációja”. Az ikonban mindig jelen vannak az egyházi közösség által általánosan elfogadott igazságok, a közösség hite, „objektív mag”, s annak keretein belül van egyéni teljesítmény, művészi szabadság: pl. az ikon tekintetének a megfestése, ami szinte egy életet kíván... Ehhez hasonló az etika is: nincs a „magam módján” való etika (hiszen ezt a terrorista is vallhatná), hanem *az etikának az egzisztenciális szabad tere előtt van az általános keret*. Klaus Demmer⁵⁰ szerint mindenki valamilyen értékközösségben nő fel, majd maga is választ értékközösségeket, melyek motiválják a jóra, életszerű példát adnak, óvnak a rossztól. A keresztények az egyház értékközösségéhez tartoznak: ez a közösség bátyát ad a világ áttekinthetetlensége kuszaságában, segít élhetővé tenni és lefordítani a magas elveket, oltalmazóan megszabja az

48 DEMMER, *Fundamentale Theologie des Ethischen*, 50–52.

49 DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, *On the divine images*, 3; 37.

50 DEMMER, *Fundamentale Theologie des Ethischen*, 22–25.

áthághatatlan határokat. Van egyéni szabadság és egzisztenciális etika, de az általános etika keretein belül. Így a szeretet főparancsai keretet adnak az egzisztenciális erkölcsi cselekvés számára, tiltják pl. az egoizmust, az önkényt, a népirtást, ám *a közös értékek határain belül meghagyják, sőt, sürgetik a személyes cselekvést, az egyéni kreativitást, az egzisztenciális lelkiismeretességet.* A közösen elismert etikai szabályok által a közösség is erősödik, Krisztus teste jó gyümölcsöket hoz. Amikor tehát megcsókolunk egy ikont, a háttérben elismerjük az egyházi, közösségi dimenziót is, s ha az ikonnak van etikai oldala is, akkor mindezt elismerjük az etika számára is. Az ikon tisztelete tehát megerősíti a legszemélyesebb „vertikális” vallásosságunkat és etikai életvezetésünket, s egyben a „horizontális” egyházi, közösségi dimenzióinkat is.

Mindezek alapján vonatkoztatjuk az agapét az ikonra és az etikára is. Az ikon egyesíteni szeretné Istennel a teremtményt, kapcsolatba hozni a Megváltóval a megváltottakat, a Mennyeek országa végcélja felé dinamikus bevonni az ember végcélját, felfedni a végső győzelem fényét a még küzdő hívők felé. Az ikon a „theiosz erosz” erejében vonzza a hívőt a Szentháromság agapéjába. Az ikon vonzó, néma tanúja Isten szeretetének az emberek iránt, nem engedi, hogy csak az Isten és az ember távolságát, a túlzó negatív teológiát hangsúlyozzuk, hanem az összetartozást is. Ám az ikon nemcsak „felfelé” mutat, hanem „oldalirányba” is: testvérré tesz a többi emberrel, akik szintén Isten ikonjai, és ugyanazon agapé felé vagyunk úton. *Az ikon így a szeretet eszköze, médiuma, hídja Isten és a felebarát felé.* S máris az etikánál vagyunk, ahol a szeretet már nem egyszerűen parancs, hanem ajándék. Mielőtt Krisztus a szeretet parancsát itt hagyja, előbb tökéletesen teljesíti azt: nem egy teljesíthetetlen, magas szintű parancsot kapunk, hanem olyan parancsot, amit valaki már teljesített, megélt. Krisztus nem új etikát hozott, hanem beteljesítette a teremtkor és az Ószövetségben elkezdett etikai fonalakat. Hitvalló Szent Maximosz ezért nevezi *Krisztust a „szeretet ikonjának”,* amiből minden ikon egy kicsit részesedik.

Az ikonok védelmében kezdettől fontos *a szó és a kép párhuzamának hangsúlyozása.* Az ikonok is igazságokat szemléltetnek: az írás betűk által teszi ezt, az ikonok képek által, de ugyanúgy a „nagyobb igazságot” akarják közvetíteni. Jól tudjuk a szó olvasásakor és a kép szemlélésekor is, hogy Isten igazsága sokkal gazdagabb, mint amit szó vagy kép ábrázolni tud. Mindkettő túlmutat önmagán, így a szó is ikon. Lepahin

Valerij⁵¹ úgy mondja: az ortodoxia „verbális ikonnak” tekinti a Szentírást, a himnuszokat, a szentek életéről szóló írásokat, a prédikációkat és a szent énekeket is. A liturgia alatt az imádkozó különleges, ikonszerű szavakat hall és énekel, melyek a Logosz „szilánkjai”, és minden más ikonnal együtt (a templommal, a festett ikonokkal, a pappal stb.) szintézist alkotva „a földre szállt Mennysország” ikonját teremtik meg. Azonban Uszpenszkij⁵² szerint nemcsak az önmagán túlmutató funkcióját kell látni a szónak és az ikonnak, hanem a *szemlélő felé ható funkcióját* is. A liturgikus himnuszok a Szentírás szavait ismétlik, kombinálják, magyarázzák, azaz a Szentírás igazságát közelebb hozzák az imádkozó történelmi életvilágához. Az ikon is magyarázza az evangéliumi eseményt, szerkeszti, közel hozza a szemlélők mindennapi életéhez. A szent énekek és a szent ikonok is az evangéliumot akarják közel hozni az ember életéhez, a szem és a fül mögött is a szív belátása a cél. Mindezek tükrében *az etika oktatásának szavai is ikonok*: a keresztény etika nemcsak humanista filozófia, nem is csak gyakorlati életvezetési tudomány, hanem „verbális ikon”, ami az „evangéliumi etikát” akarja közel hozni a szívhez. Az etika szavain, oktatási módszerein keresztül is az élő Isten igénye hallható meg. „Teológia” nemcsak abban az értelemben, hogy Istenről szól, hanem *maga Isten is szól belőle*. Ahogy a Szentírás szavai az élő isteni hang felé, az ikon az élő isteni hívás felé, úgy az etika is az élő isteni igény dinamikája felé akar bevonni. Persze, ahogy az isteni szó előtt el kell némulni, hogy az élő hangot meghalljuk, úgy az ikonok is süketté tesznek a világi zaj, a pletyka, a közfelfogás felé, és némaságukban érzékennyé tesznek az isteni hang felé. Az ikonokban van valami csönd és a pillanatfelvétel mozdulatlansága is, ami a *szent iránti figyelmet erősíti*. „Hallgasson minden emberi test, és félve és rettegve álljon, és semmi földit magában ne gondoljon”.⁵³

Roppant fontos hangsúlyozni az ikon és az etika vonatkozásában a *szabadságot és a drámaiságot*. Ahogy aggasztó a Biblia szavainak profanizálása, úgy aggasztóak az olyan „ikonok” is (főleg a hitoktatásban), melyekből kiolták a drámát, melyek túl meseszerűek, szinte gyermeki kiszínezőbe való naiv képek. Alapvetően meg kell fontolnunk: a *naiv, giccses, felszínes esztétika sohasem fog elmélyült valláshoz és elmélyült etikához vezetni*. A szabadság drámaiságát Staniloae is hangsúlyozza a „szó” és az „ikon” párhuzamában.

51 LEPAHIN, *Az orosz kultúra ikonarcúsága*, 73.

52 USZPENSZKIJ, *Az ikon teológiája*, 91.

53 *Görögkatolikus énekeskönyv*, 367. Nagyszombati alkonyati zsoltózsa Szent Bazil liturgiájával.

Az emberi szó valósága nemcsak azt jelenti, hogy az emberben tudatosul az értelem, hanem annak teljesebb valósága azt jelenti: megérti, hogy Isten előzetesen megszólította, és az emberi szó erre válasz. A szóval való találkozásnak normatív jellege van. Az isteni valósággal való találkozás folyamán az ember olyannak tapasztalja meg önmagát, mint aki párbeszédet folytat Istennel, mint megszólított szabad partner, aki felelős az isteni szó iránt. Az egész ember tehát *reagáló lényként* formálódik az Istennel való találkozás folyamán, az isteni szó megformálja benne az emberi szót is, a választ is.⁵⁴ Ugyanez a gondolatmenet átvihető az ikonra is, ami megalapozza a normatív jellegét. Amikor az ember „engedelmesen és felelősen” áll szabadságával a szó és az ikon előtt, az azt jelenti: ő etikai lény, aki választhat. Egy ikon szemlélése lelki esemény. Az etika kapcsán Chistos Yannaras is „eseményről” beszél: *a keresztény etika célja nem egyszerűen az eléadott törvények teljesítése, hanem egzisztenciális esemény.*⁵⁵ A leírt normák teljesítése még alibit is szolgáltatathatna a kereszténynek, hogy kitérjen az egzisztenciális kihívás elől, a léte drámája elől (mint a dicsekvő farizeus, a tékozló fiú bátyja). A keresztény etika inkább a „létezés teljességének dinamikus megvalósítása vagy meghíúsulása”, ez a személyes szabadság számára hatalmas ajándék és teher. Valóban tragikusan el lehet veszni, s ahogy az etika ezt hangsúlyozza is a bűnről szóló komoly tanítással, ezt *a drámát az ikonoknak is meg kell jelenítenniük.* Az ikonokban is mindig egyszerre van a szentségre való szelíd meghívás, de a bűnbánatra való indítás, a saját bűnösségünk átérzése is, s azokon túl a könnyes „mégis” remény. Sem a szó, sem az ikon, sem az etika nem erőltetnek ránk egy magatartást, meghagyják a szabadság drámáját. Nem erőszakosak, hanem szelíden szólnak: ahogy Isten a szelíd szellőben megjelent Illésnek, úgy a szó, az ikon és az etika vonatkozásában is *szelíd jelenlétként* meg tud jelenni a szabadság számára.

Szintén izgalmas az ikonok, az etika és az *örökkévalóság* viszonyának meggondolása. Az ikonokat hívják „ablakoknak” is, melyeken át az örök törvényeket, Isten országa örök szeretetét, rendjét, szépségét szemléljük. Az ikonok Isten országa beteljesedett eszkatológiai valóságát akarják közvetíteni. Ebből fakad a fordított perspektíva, ami bevon engem is az eseményekbe, Isten országa közelségébe. Az arany háttér, az arany-ezüst keret már a Mennyeek országának soha el nem múló fényét, a szenteket övező

⁵⁴ LEPAHIN, *Az orosz kultúra ikonarcúsága*, 150.

⁵⁵ CHRISTOS YANNARAS, „Communauté ecclésiale et éthique”, in JEAN-LOUIS LEUBA (szerk.), *Fondament de l'Éthique chrétienne*, Paris 1995, 199–200.

dicsőséget jelenítik meg, ahol már nincs a Nap járása miatti árnyék, idő, a bűn foltja. Az ikonok tehát a győztes, a beteljesült világ felé mutatnak: s pontosan ezt teszi az etika is, két lépésben. *A keresztény etika a törvényeit nem a bűnös, emberi természet törvényeiből meríti, nem a statisztika vagy a demokrácia általános megegyezéséből („ma már mindenki így él, ma már senki nem tartja...”), hanem a biztos, örök törvényekből.* Meglepő módon, amikor Damaszkuszi János⁵⁶ az ikonok ötféle típusát sorolja fel, „az örök törvényeket mint ikonok” mutatja be. Az örök törvények Isten örök akarat, örök rendelkezései – amikor az erkölcsi törekvésben az örök törvények felé törekszünk, Isten ikonjai felé törekszünk. Az örök törvények nem egyszerűen „természettörvények”, „ideák”, hanem az élő Isten ikonjai. Különösen Mantzaridis⁵⁷ hangsúlyozza: a természettörvény nem lelketlen, élettelen, absztrakt törvény, hanem az élő Isten akarat. Az erkölcsi parancsok nem merev „törvények” akarnak lenni, hanem az élő Isten akaratára mutatni. Ezért nem tekinthet el a bizánci etika a legmagasabb szintű erkölcsi igénytől: *a papoknak, hitoktatóknak és szülőknek az első hivatásuk nem az erkölcsi igények „megértő” leszállítása, hanem Isten országa törvényeinek pontos, szigorú (akribeia) tanítása.* Természetesen van a keleti etikában is irgalmas engedékenységek (oikonomia), de az első az akribeia. Fel kell mutatni a csúcsszerelmet, a házasság szentségét, a csúcscsületességet, az életszentséget, a törvények csúcscsületét. Ha az etika Isten országa ikonja akar lenni, s nem az evilági és büntől sebzett ember kényszerű kompromisszumos tudománya, akkor azon világ törvényeit kell hűségesen tükröznie. Ezzel az etika nem válik irgalmatlanná, történelemfelejtővé, hanem éppen azzal szeret és hív meg igényesen, hogy nem nézi le az embert, nem ragasztja az adott történelmi szint állomásába, nem elégszik meg a szituációs etikával, hanem mindenkor minden emberének felmutatja a teljességet. Éppen azzal tiszteli az embert, és „néz ki belőle sokat”, hogy nem hallgat a csúcscsületéről. Vladimir Losszky rámutat arra, hogy az eszkatológiai teljesség már munkálkodik az egyházban,⁵⁸ a Szentlélek beteljesítő kegyelmének és az emberi szabadságnak titokzatos együttműködésében. Harakas erre hivatkozva kijelenti: az ortodox teológia számára azt mondhatnánk, hogy

56 DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, *PG* 94, 1240C–1244A; 94,1337C–1344A.

57 GEORGIKOS MATZRAIDIS, *Grundlinien christlicher Ethik*, St. Ottilien 1998, 75.

58 VLADIMIR LOSSKY, *Orthodox Theology: An Introduction*, New York 1978, 71–72.; 7. VLADIMIR LOSSKY, „In the Image and Likeness of God”, JOHN H. ERICKSON – THOMAS E. BIRD (szerk.), New York 1974, 224.

az etika „munkában lévő eszkatológia”, „az Isten országa szerinti élet” megvalósítása-realizálása itt és most. Klaus Demmer a fundamentál-etikában szintén hangsúlyozza: a transzcendentális ismeretelmélet szerint előbb nyílunk meg a teljességnek, s annak horizontjában ismerjük meg a kategoriális dolgokat. Az etikában is előbb létezik a teljességre való *transzcendentális „előrenyúlás”,* s annak perspektívájában történik a tematizálás, a konkrét erkölcsi parancsok lefordítása.⁵⁹

Az ikonok és az etikai igény számára is fontos az *élő, eleven találkozás és hívás.* Benedek pápa legnagyobb szerűbb mondata is ezt idézi meg: hitünk kezdetén nem eszmék, könyvek vannak, hanem személyes találkozás.⁶⁰ A találkozásból lesz követés, etika. Az imáinkban sokszor kérjük Istent: tekintsen, nézzen ránk. Nem csak mi akarunk az ikon-ablakon át odatekinteni, hanem kérjük, hogy Isten is tekintsen reánk: ezért fontosak az ikonokon a nagy és nyitott szemek. Az ikonok által megtörténhet a szemlélődés nagy misztériuma: *Ő néz engem, én nézem őt – és majd ebből a találkozásból, szemlélődésből indulhat el a morális cselekvés.* Így az ikonok élő tekintete rámutat, hogy az etika törvényei is élő személy meghívásából erednek, azaz perszonalisak: az ortodox etika mindig is szigorúan ódzkodik a nyugati etika jogivá válásától. Persze jól tudja már a zsidó és a nyugati keresztény teológia is, hogy a törvények Isten szeretetének a jelei, útmutatói, nem pusztán jogszabályok. Mégis mintha elveszett volna ez a perszonalis keret, kedvezve a legalista szemléletnek. A legalizmussal az a baj, hogy azt hiszi: ha megtettem a törvényt, akkor már mindent megtettem. Maga Krisztus is sokat küzdött a törvénymegtartás biztonságos ketreceibe befészkelődő gőgös farizeusokkal, ezért tartja elégtelennek a törvénymegtartó farizeus imáját, a bő termés önző felhasználásán gondolkodó gazda korrektségét, a gazdag ifjú „sima” rendességét. Mindegyikből hiányzik *a túlcsoordulás, a nagyvonalúság, a szerelem.* A szerelmet nem lehet törvényekbe foglalni. A leírt törvények éppen nem képesek kimerítően közvetíteni a szerelmet, s ezt tudnia kell az etikának is. *Az etika célja sem csak a leírt törvények teljesítése, hanem azon túl az élő hívás, a szerelmes küldetés, a személyes isteni tekintet bűvölete.* Az „Isten élő akarata, élő törvénye” sohasem merül ki a leírt szavakban. Ezért az etika célja is *a törvényeken túli (persze azokat meg kell tartani!) nagyobb igazság dinamikájába bevonni.* Krisztus egész Hegyi beszéde erről szól: a régieknek szóló Törvényen túl ő a nagyobb igazságot,

59 DEMMER, *Fundamentale Theologie des Ethischen*, 26-42.

60 XVI. BENEDEK, *Deus caritas est*, Budapest 2006, 5.

a nagyobb és élő törvényt hozta el. Az ikonok élő, perszonális tekintete mindig ébren tartja: egy élő akarat, a szerelmes isteni hívás ragadott meg minket. S mivel az az etika célja az Atya akarata, akit nem látott senki, csak a Fiú, és a Fiú az Atya egyedülálló ikonja (Kol 1,15), ezért *csak a Fiún keresztül, mint ikonon keresztül lehet rálátásunk az Atya élő akaratára*. Minden földi ikon Krisztusra, mint az Atya ikonjára mutat, aki az Atya akaratát mutatja szabadságunk és etikánk felé. A Fiú közvetítő szerepén túl megrendítő a szegényessége: egyszerű emberi alakja. Egyszerű példabeszédei és gesztusai a történelem végéig adnak gondolkodnivalót az emberiség számára. A szegényes alakban megjelenő teljesség mintha provokálná az emberi gondolkodást: sohasem annyi az Isten, amennyit látunk és hallunk, eleve tudjuk, hogy Isten „nem csak ennyi”. *A szegényessége nem hagyja nyugton a gondolkodást*. Éppígy az ikon tudatos szegényessége hasonló Krisztus kenózisához: a szegénysége serkent a több, a nagyobb igazság felé. Az etika sem annyi, mint a leírt törvények, hanem a nagyobb, élő akarat szerinti igényes élet.

További fontos párhuzam az ikonok és az etika világa között a szentek jelentősége. Georgios Mantzaridis etikájában is fontos a szentek életének példája. A keleti egyházaknál ismert a Szinaxis, a szentek életéről szóló írások gyűjteménye, valamint ismertek az olyan ikonok is, ahol a főkép szélén kis képeken ábrázolják a szent életét, küzdelmét. Mindez Mantzaridis szerint szemléltetése Krisztus utánzásának a szentek életében: *a szentek mint „az Isten szerinti jó élet ikonjai” bemutatják nekünk, hogyan lehet Krisztust igazán utánozni* (s ez az utánzás az etika), képet adva az új teremtsérről.⁶¹ Így a szentek élete írva és festve bevonnak minket, szorgalmazzák a jó cselekedetek utánzását, ha kell, meg is szégyenítenek.⁶² Az etika számára a szentek élete tehát fontos a minta miatt: a sokféle szent, a sokféle élethelyzetben mintát mutat az erkölcsi cselekvésre. Minden szent egyedi utat jár be, a kegyelemmel művészien együttműködnek, ezért lesz az életük valódi szép ikon, ahol a szép, a jó, az igaz és a szent összeér (kalokagathia). A szentek tisztelete sem bálványimádás, hiszen a végső tisztelet nem nekik, hanem a bennük működő kegyelemnek szól. Ezért drága a szentek képe, erekléje, tanítása. A tisztelet a győztes kegyelemnek szól, ami minden

61 Γεώργιος Ι. Μαντζαρίδης, Χριστιανική ηθική, Θεσσαλονίκη 2004, 170. NAGY SZENT BAZIL, *Ep.* 1, 3.

62 Γεώργιος Ι. Μαντζαρίδης, Ορθόδοξη θεολογία και κοινωνική ζωή, Θεσσαλονίκη 1996, 30.

emberben győzhet már most, azaz a szentek teológiája közel hozza a föld-szinthez, a hívők mindennapi életéhez a kegyelmet, nem pedig elérhetetlen magasságba taszítják.⁶³ Roppant izgalmas a *narratív etika* felfedezése: már a Biblia sem csak történelemlétkönyvként akarja elmondani Ábrahám, Jákob, Mózes, majd Mária, aztán Péter apostol életét, hanem a nagy hősök, próféták, szentek élettörténeteinek elmondása *bevonja* az embert a kegyelem történetébe. Az etika nyelve nem csak a direkt „kell”, hanem a narráció is: a puszta elmondás már mozgásba hozza az etikai meghívást.

Végül, de nem utolsó sorban kell beszélni *az anyagi, a testi, a történelmi dimenzióról* is. Az ikontisztelők a nagy vitában nem akarták elengedni az ember testi, történelmi dimenzióját: a megváltás a teljes embert érinti, nem csak a spirituális dimenzióját. Az ikonok anyaga olyan, mint a megtestesülés meghosszabbítása: a kegyelem ma is azt teszi, amit akkor, beletestesül a történelembe. Ennek legteljesebb módja az Eucharisztia: ám ez lényegileg egyezik Krisztussal, ezért nem is szeretjük ikonnak nevezni, hiszen nem „képe Krisztusnak”, hanem ő maga az; sem az apostolok, sem az atyák soha nem képnak tekintették a szent áldozatot, hanem az Úr testének és vérének.⁶⁴ Az ikon éppen az, ami nem lényegileg egyezik Krisztussal, hanem fokozatilag alacsonyabb szinten tartozik hozzá, „képviselve” az egész anyagi kozmoszt. Ugyanis az egész anyagi világ meghívást kapott az eszkatológiai teljesség felé, nem a végső pusztulás, hanem a titokzatos beteljesedés lesz a sorsa a mennyei Jeruzsálemben. „Nem az anyag előtt hódolok, hanem az anyag Alkotója előtt, Aki érettem anyaggá vált, anyagba kegyeskedett költözni, és az anyag által üdvözített engem” – mondja Damaszkuszi Szent János.⁶⁵ Mindennek az etikára nézve fajsúlyos rangja van: a *testi világ megszentelése megkerülhetetlen axiómákat rögzít az ember testi életét érintő etikák felé* (szexuáletika, bioetika, ökoetika), valamint a *történelmi együttélés* etikája (gazdaság, politika, háborúk, járvány) vonatkozásában is. A kortárs aggodalmak tudnak válaszkedeménnyezést találni az ikon teológiájában. Másrészt az ikon anyagi dimenziója *éber figyelmeztetés* is: a nyers fát meg kell munkálni, szálkáit lesimítani, a hasadás ellen megerősíteni, felületét le kell tisztítani – utána lesz alkalmas arra, hogy az istenit ráfessék. Az ember alaptermészete is nyers, amit meg kell művelni: valaki félénkebb, más indulatosabb, valaki lustább, más túl extrovertált. Egy életen át nem

63 Bővebben PAPP MIKLÓS, *Valláserkölc*s, Budapest 2015, 166.

64 USZPENSZKIJ, *Az ikon teológiája*, 77.

65 DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS, *De imaginibus oratio*, I 16, PG 94,1245A.

lehet arra hivatkozni, hogy „ilyen a természetem”, hanem a nyers természetünket az igazi isteni képhez akarjuk közelebb vinni. Így mindenki válhat Isten szép ikonjává, de ez saját erőfeszítés, munka, aszkézis, kultúra nélkül nem megy. Ez az etika. Isten képmása vagyunk, de igyekeznünk is kell egyre jobban azzá válni: az etika célja a *theószisz*, az emberi természet átistenítése – az átistenítő energiákkal szeretetben együttműködve. Az ikon megcsókolásában így alázatosan elfogadom nyers „fá” mivoltomat, de látom a beteljesült szent világot is, és enyhe szellőként megtapasztalhatom a segítő kegyelmet is.

6. Összegzés

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az ikonteológia az állandó védekezés miatt eltolódott az „istenirányúság” felé, s félő volt az ikonok „emberirányúságaról” beszélni, mert ki akarták kerülni a szubjektivizmus, autonómia, individualizmus csapdáit. Azonban az igaz hit védelme mégsem feledkezhet el az emberi dimenzióról, az ikon szemlélőjéről, az erkölcsileg itt és most cselekvőről. Napjaink bátor teológusai találnak olyan szálakat a hagyományban, melyeket kibontva lehet beszélni az ikon és az etika kapcsolatáról is. A két világ ismerete csodaszép szintézishez segíthet, egymást emelhetik egyre magasabb szintű belátások és életvezetés felé – ám egymást gyöngíteni is tudják igénytelenségükkel. Akármilyen etika és akármilyen „ikonok” nem segítik ezt a folyamatot. Minden bizalmunk Krisztusban, az Ősikonban van, akit Maximosz Hitvalló⁶⁶ „a szeretet ikonjának” mutat be, aki egyszerre feltárja túlcsonduló szeretetét, és egyszerre válaszra indítja az embert:

„Ó titokzatosság, ami mindennél titokzatosabb: Isten szeretetből maga lett emberré... saját magát mint az erények elő-képét és mint az Isten és a többi ember iránt megnyilvánuló szeretet és jóakarat élő ikonját nekünk ajándékozza; ikon, amelynek hatalma van arra, hogy bennünket helyénvaló válaszra indítson”.

Az etika és minden ikon ebben részesedik.

66 HITVALLÓ SZENT MAXIMOSZ, in *PG* 91, 644B; 91,404BC.

IVANCSÓ István

„Üdvözlég, Mária, Pócsnak ékes Csillaga” A máriapócsi kegykép és története a klockocsói kegykép tükrében*

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A máriapócsi és a klockocsói ikon; 3. Az újabb könnyezések; 3.1. Az 1715-ös könnyezés; 3.2 Az 1905-ös könnyezés; 4. Jelenlegi tisztelet; 5. Összegzés.

ISTVÁN IVANCSÓ: The Miraculous Icon of Máriapócs and Its History in the Light of the Miraculous Icon of Klokočov (Klockocsó)

The icons of Máriapócs and Klokočov (Klockocsó) are nearly coeval. Both became known as weeping miraculous icons. Their respective history, fate and veneration reveal a great many similarities. At the international conference in Prešov (Eperjes) marking the 350th jubilee of the miraculous icon of Klokočov, the author sought to juxtapose the two icons. The present paper is an edited version of the talk given at the conference. Following a brief outline of the historical background, the correspondences between the two miraculous icons are exposed in ten points. 1. Both places – Máriapócs and Klokočov – were small villages at the time of the weeping miracles. 2. Both locations had a small wooden church. 3. The story of the icon of Máriapócs is known in more detail than that of Klokočov. 4. The entire documentation of the Máriapócs weeping(s) has survived, whereas, in Klokočov, only the inscription on the devotional picture bears testimony to the weeping. 5. The presence of soldiers is noted for both places, though their behaviour in relation to the icons was different. 6. Both icons were moved: the one in Máriapócs to Vienna and that of Klokočov to Prešov (the latter having a lengthy ‘travel record’ though). 7. Both icons were lavishly decorated: by the Empress Eleonore and Zsófia Báthory respectively. 8. Replicas were made of both icons. 9. Both icons received an ornate crown. 10. Both icons were caught in the gravity of America: Their replicas were treated with great veneration there. This is followed by an overview of the differences, the most apparent one being the fact that the icon of Máriapócs would weep on two more occasions (in 1715 and 1905), while the same cannot be stated of the icon of Klokočov. A brief section also presents the contemporary veneration of the icons or devotional pictures in conjunction with recent major events. Finally, the summary emphasises that, even through her miraculous icons, the Theotokos invites the different peoples to unite in brotherly love.

I. Bevezetés

Máriapócs neve – a könnyező ikonja miatt – ismerős nemcsak Magyarországon, hanem az egész Kárpát-medencében.¹ Hazánkban 2005 óta az első számú nemzeti kegyhely.² Mint ismeretes, az Istenszülő háromszori könnyezése tette híressé. Először az az ikon könnyezett Pócson (1696-ban), amely ma Bécsben, a Stephansdombon található, és amely az osztrákok nagy tiszteletének örvend mint „Pötscher Maria”.³ Az eredeti ikon másolata – amely jelenleg is a máriapócsi bazilikában áll híveink tiszteletének középpontjában – még kétszer könnyezett (1715-ben és 1905-ben).⁴ Azóta is számtalan csoda és imameghallgatás történt ott az Istenszülő Szűz Mária közbenjárására.⁵ Ezért is tiszteli görög katolikus népünk a „pócsi Máriát” az egyik

* Jelen tanulmány a *Pútňický Klokočov v historicko-pastorálných súvislostiach* című, az Eperjesi Egyetem Teológiai Fakultásának szervezésében 2020. október 21-én rendezett konferenciára készített, olasz nyelvű előadás magyarul szerkesztett változata. A konferencia online formában történt.

- 1 „Országgyűlési határozat a Máriapócsi Kegyhelyről és a magyar görögkatolikus közösség társadalomban betöltött szerepéről”, in <https://hd.gorogkatolikus.hu/hirek-archiv-kiir&hir=1681> [letöltés: 2020.09.13.]
- 2 KOCIS ÉVA, „Nemzeti szentélyünk: Máriapócs”, in *Új Ember* 50 (2005) 11. – A pócsi ikon második könnyezéséről Kiss János püspök készítette a jegyzőkönyvet a kivizsgálás folyamán, melynek keltezése 1715. augusztus 25. „Ez az oklevél, valamint az akkori egri püspök 1715. szeptember 19-én kelt nyilatkozata Pócsot Szűz Mária kegyhelyének nyilvánítja”. Lásd NAGY SZENT BAZIL RENDJE (kiad.), *Máriapócs*, Nyíregyháza 1928, 8., illetve SZENT BAZIL REND (kiad.), *Máriapócs. A kegyhely történetének rövid ismertetése*, Ungvár 31941, 14. – Viszont a kegyhely valójában már az első könnyezés után haladéktalanul megszületett, ugyanis Pócson elkezdett áradni a kegyelem már 1696-ban, a könnyezés első napján, és tömegek tódultak a templomba. A püspöki jóváhagyás legfeljebb megpecsételte a tényt. Vö. ERDŐ PÉTER, „kegyhely”, in DIÓS ISTVÁN (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest 2011, VI. köt., 435–436.
- 3 IVANCSÓ, ISTVÁN – BETZ, JUTTA – IMFELD, KARL, *Das Gnadenbild von Máriapócs*, Wien 1996.
- 4 ISTVÁN, IVANCSÓ, „Il centenario di Máriapócs”, in *I Santuari dove Dio cerca l'uomo. Atti del 10 Congresso Europeo sui Santuari e Pellegrinaggi. Máriapócs, Ungheria, 2-4 settembre 1996*, Città del Vaticano 1996, 179–192. – Uő, „Das Jubiläum von Máriapócs”, in *„Die Wallfahrtsorte, wo Gott den Menschen sucht.” Akten des 10 Europäischen Kongress der Pilgerseelsorge und der Seelsorge an den Wallfahrtsorten Máriapócs, Ungarn, 2.-4. Sept. 1996*, Vatikanstadt 1996, 197–206. – Uő, „Le sanctuaire de Máriapócs”, in *„Les sanctuaires ou Dieu cherche l'homme” Actes du 10 Congrès Européen des Sanctuaires et Pèlerinages Máriapócs, Hongrie, 2-4 septembre 1996*, Città del Vaticano 1996, 179–188. – Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.), *„...minden utamat már előre látad”. Görög katolikusok Magyarországon*, Nyíregyháza 2012, 105.
- 5 FÖLDVÁRI KATALIN, „A mirákulumos könyvek szerepe egy kegykép történetének feltárásában. Az eredeti pócsi ikonhoz kapcsolódó imameghallgatások”, in KERESZTES GÁBOR (szerk.), *Tavaszi Szél, Spring Wind Konferenciakötet*, (Doktoranduszok Országos Szövetsége), Eger-Budapest 2015, 2. köt., 13–26. – Uő, „Csodás gyógyulások Máriapócson, a Könnyező Szűzanya kegyhelyén”, in BÁRÁNY ATTILA (szerk.), *Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LXII.*, Debrecen 2012, 89–103.

legkedvesebb népénekével úgy, hogy „Ó, pócsi templom csillaga, üdvözlégy, szép Szűz Mária”.⁶

Amikor Bohács Béla eperjesi professzor Nyíregyházán előadást tartott a klokocsói ikonról (2017-ben), többek között ezt mondta:

„Általánosítás nélkül meg lehet állapítani, hogy a csodatevő Mária-ikonok sorsa nagyon sokban hasonlít egymásra”.⁷

Akkor ezt a gondolatot nem fejtette ki, nem is tehetette, mert akkor a saját falai kegykép állt a figyelmünk középpontjában: könnyezésének 300. évfordulóját ünnepeltük, ő pedig a klokocsói kegyképet mutatta be. Az ő megállapítását teljes mértékben elfogadom: vannak hasonlóságok! Sőt, meglepően sok van Máriapócs és Klokocsó között. Így a magam választotta cím kíváncsnak is eleget tesz, és a máriapócsi kegyképet a klokocsói ikon tükrében mutatom be, szem előtt tartva a két ikon története és sorsa között meglévő egyezőségeket és hasonlóságokat.

2. A máriapócsi és a klokocsói ikon

A máriapócsi ikont tehát – természetesen a közegével együtt – úgy szeretném bemutatni, hogy közben mindig jelzem azokat a hasonlóságokat és egyezőségeket, amelyek a klokocsói kegyképpel kapcsolatban fennállnak.

[1.] *A falu* – Pócs neve 1280-ban jelenik meg először az oklevelekben: Polch vagy Powch néven említik.⁸ Akkor, és még hosszú ideig, jelentéktelen kis falu volt Magyarország északkeleti részén.

Klokocsó is régi település. Az első írásbeli megemlékezés a faluról 1358-ból származik. A falu neve itt a „Kokocsow” formában jelenik meg.⁹ A 15. században aztán középnyagyságú faluvá fejlődött.¹⁰

[2.] *A templom* – A templom, amelyben a pócsi ikon 1696-ban könnyezett, egyszerű kis fatemplom volt, Szent Mihály tiszteletére szentelve.¹¹ Sajnos,

6 BACSÓKA PÁL (szerk.), *Máriapócsi zarándokok énekeskönyve*, Nyíregyháza 1991, 13.

7 BOHÁCS BÉLA, „Egy korabeli kegykép és könnyezése: a klokocsói ikon”, in IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.), *A saját falai kegykép könnyezésének 300. évfordulója alkalmából 2017. április 27-én rendezett szimpozium anyaga*, (Liturgikus Örökségünk XIX.), Nyíregyháza 2017, 55.

8 Vö. BACSÓKA PÁL, *A Könnyező Máriapócsi Szűzanya csodatevő kegyképe*, Nyíregyháza 1994, [1].

9 BOHÁCS, „Egy korabeli kegykép és könnyezése” (7. lábj.), 55.

10 KÓNYA, PETER, *Dejiny Klokočova*, Klokočov 2005, 49.

11 Vö. IVANCSÓ ISTVÁN, „A máriapócsi könnyező ikon és kegyhely bemutatása”, in МРКР – МА-

nem maradt fenn az építésének dátuma. Hasonló lehetett, mint az a mándoki fatemplom, amely jelenleg a szentendrei falumúzeumban található. Illetve a korabeli minták alapján építették fel azt a fatemplomot, amely jelenleg a máriapócsi bazilita atyák rendházának udvarán áll.¹² Mindenesetre, addig szolgálta a máriapócsi hívek lelki igényeit, amíg 1756-ban el nem készült a kőtemplom, a mai bazilika.¹³ – Ebben a kicsiny templomban nem volt nehéz észrevenni, hogy a Istenszülő-ikon képéből előtörnek a könnyek.

A klokocsói templom szintén fatemplom volt, aminek nem ismeretes az építési ideje, csak az, hogy 1750-ben „nagyon rossz állapotban” volt. Itt történt az ikon könnyezése, mert a későbbi kőtemplomot csak 1835-ben építették Szűz Mária elhunytá tiszteletére.¹⁴

[3.] *Az ikon* – A máriapócsi ikon keletkezésének körülményei minden részletében ismerősek.¹⁵ Csigr László, a falu bírja 1675-ben festettette a képet hálából, mert a török fogságból való megszabadulását az Istenszülőnek tulajdonította. Pap István, a pócsi paróchus öccse festette az ikont hat magyar forintért. Csigr ezt nem tudta kifizetni, ezért egy gazdagabb ember, Hurta Lőrinc fizette ki, s ő a templomnak ajándékozta az ikont. Azt az ikont, amelyik huszonegy évvel később könnyezett.

Az eredeti klokocsói ikon keletkezésének körülményeiről nincsenek adataink. Csupán a könnyezésének biztos dátuma ismerős, mert azt magára a könnyező kegyképre írták fel: 1670.¹⁶

[4.] *A könnyezés* – Mivel a máriapócsi ikon 1696-ban történt könnyezéséről teljes egészében fennmaradt a dokumentáció, a jegyzőkönyvek alapján biztos adataink vannak róla. Sőt, ezek publikálva is lettek.¹⁷ Az első könnye-

GYAR KURÍR (kiad.), *Van égi édesanyánk. A Magyar Katolikus Egyház ünnepe a fatimai jelenések 100. évfordulóján, Soroksár-Újtelep, 2017. október 13-14.*, Budapest 2018, 47–69.

12 Lásd <https://www.magyardurir.hu/hazai/sajtotajekoztato-mariapocson>. [Letöltés: 2017. 09. 20.]

13 DUDÁS BERTALAN, „A baziliták szerepe a Hajdúdorogi Egyházmegye történetében”, in TIMKÓ IMRE (szerk.), *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve 1912–1987*, Nyíregyháza 1987, 103. – PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görög katolikusok története*, Nyíregyháza 1990, I. köt., 156.

14 BOHÁCS, „Egy korabeli kegykép és könnyezése” (7. lábj.), 56. – URIEL ÁLDOZÁR, *Kincseink, vagyis az első máriapócsi, mikolai, második mária-pócsi, pálfalvai és klokocsói csodatevő szent képek leírása*, Ungvár 1900, 180. azt írja, hogy 1834-ben építették a templomot.

15 Vö. IVANCSÓ, „A máriapócsi könnyező ikon és kegyhely bemutatása” (11. lábj.), 52–60.

16 URIEL, *Kincseink*, (14. lábj.), 182.

17 Budapest, Egyetemi Könyvtár, Hevenesi Gyűjtemény XLI. 41. és LXXI. 415. sz.; Eger, Érseki Levéltár, Arch. Vetus 1800. sz.; Esztergom, Primási Levéltár, Arch. Ecclesiasticum Vetus,

és 1696. november 4-én kezdődött, amikor Pap Dániel paróchus liturgiát végzett, és két hétig tartott. Közben olyan hideg volt a templomban, hogy a kehelyben a bor és a víz megfagyott, de Mária könnyei akkor is bőségesen hullottak.¹⁸

A klokocsi ikon könnyezéséről a dokumentáció nem maradt fenn. Viszont fontos tanúságtétel magán az ikonon látható magyar felirat, amely tanúsítja, hogy 1670-ben könnyezett az ikon:

Boldog asszony valóságos képe, mely 1670. Felsőmagyarországban Vinna várához tartozó Klokocsov orosz falu templomában sokak láttára elsőben könnyezni, s az után némely eretnekek késselszurások után, orcáján legörgő könnyhullatással, sírni láttatott.¹⁹

A magyarázat a következő: Amikor a protestáns katonák „betörték a templomba, kardjaikkal vagdalni kezdték az ikonokat. Mikor a Mária-ikont könnyezni látták, az egyik katona az ikont késsel átvágta és lándzsával átszúrta. Ekkor a jelenlévők látták, hogy az ikon szeméből folyni kezdett a könnyáradat. A Mária-ikon már nemcsak könnyezett, de rendesen sírt”.²⁰ Az „egyszerű” könnyezés kezdetéről tehát nincs adat, de arra már itt a magyarázat, hogy a bőséges könnyezés, vagyis a „rendes sírás” miért történt.

[5.] *Katonák jelenléte* – Máriapócsan és környékén császári csapatok szolgáltak az ikon könnyezésének idején (1696-ban). Parancsnokuk Corbelli tábornok volt, aki nemcsak a könnyezést látta, a könnyecseppeket letörölte, hanem elsőik között részesült a csodában is: kigyógyult a köszvényéből.²¹

Klokocsón az ikonnal ellenségesen viselkedő katonák voltak jelen (1670-ben). Fizikailag bántalmazták a képet, és a korábbi könnyezés után ez lett a „valóságos sírás” okozója.

[6.] *Elszállítás* – Az első könnyező máriapócsi ikon nem maradhatott a helyén. I. Lipót császár, megtudva a könnyezést, Bécsbe szállíttatta. Ismerős az útvonal, amerre vitték a képet: Nagykállón és Tokajon át Kassára, majd

2117. 18. sz. – JANKA GYÖRGY, „Az első pócsi kegykép története és irodalma”, in *Athanasiana* 3 (1996) 25–41.

18 Vö. DUDÁS BERTALAN – LEGEZA LÁSZLÓ – SZACSVAY PÉTER, *Baziliták*, (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében), Budapest 1993, 25.

19 Az ikonon látható magyar nyelvű felirat. – URIEL, *Kincseink*, (14. lábj.), 182.

20 BOHÁCS, „Egy korabeli kegykép és könnyezése” (7. lábj.), 58.

21 BELME LÁSZLÓ, „Corbelli császári tábornok jelentéstétele”, in *Máriapócs 1696 Nyíregyháza 1996. Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára. 1996. november 4–6. Nyíregyháza 1996*, 127.

Egerbe, és onnan Bécsbe. A források a közbeeső állomásokat is leírják. Bécsben igen nagy tisztelettel fogadták. A Stephansdombban való elhelyezése előtt minden templomba el kellett vinni. Mindenütt nagy ünnepségeket rendeztek a tiszteletére.²²

A klokocsói ikon sem maradhatott a helyén. Miután a hívek megmentették a katonák elől még a templom felgyújtása előtt, előbb az eperjesi kincstárba került. Onnan pedig Báthory Zsófia a munkácsi vár kápolnájában vitette át. Később a menekülő Thököly Imre 1692-ben a törökországi Imri városába vitte magával, de 1705-ben ismét visszakért a munkácsi várba, és 1711. augusztus 11-ig ott volt. A császári hadak győzelme után hadizsákmányként vitték Bécsbe. A császári kápolnában helyezték el. Később azonban nyoma veszett.²³

[7.] *Feldíszítés* – A máriapócsi kegykép olyan nagy tiszteletnek örvendett Bécsben, hogy Eleonóra császárné „saját kezűleg díszítette fel azt a legértékesebb ékszerével, a »Rosa mystica« címet adva neki.”²⁴

A klokocsói ikont a munkácsi várkápolnában Báthory Zsófia díszítette fel drágakövekkel és igazgyöngyökkel. A források szám szerint leírják ezek mennyiségét.²⁵

[8.] *Másolatok* – A máriapócsi kegyképről a Bécsbe vezető útján több másolatot készítettek.²⁶ A legelső másolat Bárczán készült, ahol a jezsuiták bíztak meg „egy ügyes festőt” a munkával, miután meggyönt és megáldozott. Ez csak a kezdet volt, mert a későbbiekben nagyon sok másolat készült a kegyképről. Kiemelkedik közülük az, amit Telekessy István egri püspök parancsára készítettek 1707-ben, és ami aztán a történelem folyamán még kétszer könnyezett (1715-ben és 1905-ben). Így Máriapócon nem csupán egy „másolatot” tisztelünk, hanem olyan ikont, amely maga is könnyező kegykép. Fontos megemlíteni, hogy az első máriapócsi ikon Bécsben nem könnyezett többé.

22 Vö. BELME LÁSZLÓ, *Az Istenszülő pócsi kegyképezének csodatevő könnyezése 1696. november 4. – december 8. A 300 éves máriapócsi kegykép története a levéltári források tükrében. Történelmi és teológiai áttekintés*, (A Hajdúdorogi Görög Katolikus Püspöki Levéltár kiadványai 1.), 64–80.

23 DANCÁK, FRANTIŠEK, *Gréckokatolícke mariánske pútnické miesta na Slovensku*, Prešov 2077, 24–25. – URIEL, *Kincseink*, (14. lábj.), 191–194.

24 Vö. BELME, *Az Istenszülő pócsi kegyképezének csodatevő könnyezése 1696. november 4. – december 8.* (22. lábj.), 124.

25 BALOGH JÁNOS, *Munkács-vár története*, Munkács 1890, 272–273. Idézi BOHÁCS, „Egy korabeli kegykép és könnyezése” (7. lábj.), 59., illetve URIEL, *Kincseink*, (14. lábj.), 190.

26 Lásd TERDIK SZILVESZTER, „A pócsi Szűzanya kegyképezének másolatai”, in IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.), *A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga*, Nyíregyháza 2005, 49–61.

A klokocsi ikonról Mária Terézia császárnő készíttetett másolatot F. G. Kramer festővel, amit a fia, II. József uralkodása alatt juttattak el nagy ünnepélyességgel Eperjesre 1789-ben.²⁷ Ez meglehetősen hosszú idő volt: 119 esztendő, míg Máriapócsra mindössze 11 évet kellett várni. Ez a másolat a város dísztermében lett elhelyezve 1897-ig, amikor Vályi János püspök a püspöki kápolnába vitette át.²⁸ Sajnos, a görög katolikus egyház likvidálása (1950) után nyoma veszett, amikor a kommunisták uralkodtak, az egyházi javakat pedig az ortodoxok birtokolták.²⁹ Ámde erről a másolatról 1904-ben két további másolat készült: az egyik Ungvárra került, a másik pedig Klokocsóra.³⁰ Így itt nagy tiszteletnek örvend. Tisztelete a régi időkbe nyúlik vissza.³¹

[9.] *Megkoronázás* – Máriapócsi kegyképünket a második világháborúig egy ezüst fogadalmi korona díszítette az Istenszülő feje fölött. Ezt a koronát Szilassy János löcsei mester készítette, és 1777-ben Sztáray József adományozta a Szűzanyának.³² A másik korona aranyból van, és 2005-ben azokból az ékszerekből készítették, amiket a pócsi Szűzanyának ajánlottak fel a zárándokok. Ezt a koronát XVI. Benedek pápa áldotta meg a Vatikánban, majd néhány nap múlva, 2005. december 3-án ezzel koronázta meg a kegyképet Erdő Péter bíboros.³³ Ekkor nyilvánította Máriapócsot Magyarország Nemzeti Kegyhelyévé.

27 URIEL, *Kincseink*, (14. láb.), 184. – BOHÁCS, „Egy korabeli kegykép és könnyezése” (7. láb.), 60.

28 SZÉMÁN ISTVÁN, *A Boldogságos Szűz Mária tisztelete a görög egyházban*, Budapest 1908, 62–68.

29 Ennek a másolatnak nyoma veszett: „A székesegyházban tevékenykedő, szlovák nyelven beszélő apáca 2008-ban tagadta, hogy Eperjesen a püspöki kápolnában vagy a templomban volna másolat a klokocsi kegyképről”. Vö. PAP FABER ERIKA, *Égi Édesanyánk könnyei. Tizenkét könnyező Mária-kép a Kárpát-medencében*, Budapest 2008, 24.

30 PUSKÁS BERNADETT, „A Klokocsi kegykép másolatai”, in *Athanasiana* 30 (2009) 181–189.

31 Egy Kövecskéről, 1683-ból származó kézírásos vers egyik versszaka szerint, lásd PAP FABER ERIKA, *Égi Édesanyánk könnyei* (29. láb.), 25.

A Legtisztább ikonja

Klokocsón könnyezett,

Aztán elvitték és elhelyezték

A munkácsi kastélyban.

Egy régi szentképre pedig a következő imát írták kézírással: „Háromszáz évvel ezelőtt ez a Mária sírt Zemplén népe fölött. Könnyei folytak. Mária, Mária, járj közben értünk Fiadnál, légy kegyes mihozzánk, mentsd meg Zemplént”. – *Uo.*

32 PUSKÁS BERNADETT, *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagymány és megújulás*, Budapest 2008, 196.

33 [N. N.], „A Szentatya megáldotta a máriapócsi Kegykép koronáját”, in *Görög Katolikus Szemle* 12 (2005) 16.

A klockocói ikont Hopkó Bazil eperjesi segédpüspök koronázta meg ünnepélyesen 1948. május 30-án, a zárándokok nagy részvétele mellett.³⁴

[10.] *Amerika vonzásában* – Miután 1950-ben Magyarországon a kommunisták feloszlatták a szerzetesrendeket, a bazilita novíciusoknak is el kellett hagyniuk a szemináriumot. Hárman közülük kalandos úton (papszentelés és fogadalomtétel után) Amerikába érkeztek. New Jerseyben, Matawanban kolostort alapítottak. Természetesen a pócsi Mária oltalma pártfogásába ajánlották, másolatot is készítették az eredeti kegyképről. Az atyák zárándokatokat szerveztek, búcsúkat tartottak, cserkészetet szerveztek, hatékony pasztorációs munkát végeztek. Ám hivatás hiányában 2018-ban be kellett zárni a kolostort, az atyák hazatértek az „igazi” Máriapócsra.

A klockocói ikon sem maradt ki Amerika vonzásából. Fuga J. Ferenc 1954-ben kinevezést kapott a kanadai görögkatolikusok ellátására. Engedélyt kért a keleti kongregációtól, hogy Hamiltonban zárándokatokat szervezhessen a klockocói Szűzanya tiszteletére. Kérésére a grottaferratai kolostorban működő Partenij Pavlik professzor megfestette az ikon másolatát, amit XII. Piusz pápa áldott meg 1958-ban. Öt év múlva (1963) felszentelték a Klockocói Szűz tiszteletére épített templomot is, az ikont pedig egy mellékoltáron helyezték el. Ma is nagy tiszteletnek örvend ott.

3. Az újabb könnyezések

Az eddigiekben a két kegykép között meglévő hasonlóságokat igyekeztem bemutatni. Láthattuk, milyen sok ilyen hasonlóság létezik. Azonban van eltérés is a két ikon között. Ez mindenekelőtt abban jelentkezik, hogy míg a máriapócsi kegyképnek a másolata is könnyezett, sőt, kétszer is könnyezett a további története folyamán, addig ezt a klockocói ikonról nem mondhatjuk el: nem tudunk másolatának (vagy másolatainak) a könnyezéséről.

3.1. Az 1715-ös könnyezés

Ez a könnyezés éppen úgy dokumentálva van, mint az első, 1696-os. A jegyzőkönyvek is fennmaradtak róla, sőt, nyomtatásban is megjelentek.³⁵ A

34 BOHÁCS, „Egy korabeli kegykép és könnyezése” (7. láb.), 60. – DANCÁK, FRANTIŠEK, *Grécko-katolícke mariánske pútnické miesta na Slovensku* (23. láb.), 26.

35 VÖ. MÁRIAPÓCSI BAZILITA MONOSTOR (kiad.), *Igaz beszéd a második pócsi Szűz Szent Mária képének sírása és könnyezése felől. Azaz: Amely mostan közönséges tiszteletre kitétetvén nemes Sza-*

könnyezés 1715. augusztus 1-jén kezdődött a reggeli istentisztelet alatt, amit Papp Mihály paróchus végzett, és 2-án és 5-én is több órán át tartottak. Több száz tanú látta a csodát. Az egri püspök hivatalosan kivizsgáltatta, és a sok szemtanú vallomása alapján igazolta a tényt. Ezek alapján már szeptember végén engedélyezte az ikon tiszteletét. Pócs község pedig a második könnyezés után felvette a „Mária” előnevet, és azóta hívják Máriapócsnak a drága kegyhelyünket.

3.2. Az 1905-ös könnyezés

A 20. század elején, 1905-ben harmadszor könnyezett Máriapócson a kegykép.³⁶ Így az Istenszülő ismét bizonyította, hogy Máriapócsot választotta ki kegyhelyéül. Az ikon ekkor már a mai bazilika ikonosztáziójának királyi kapuja fölé volt helyezve. A hívek lépcsőn mehettek föl megcsókolni. Amikor Gábris Kelemen bazilita atya 1905. december 3-án kinyitotta az ikon üvegajtóját, észrevette a Szűzanya könnyeit. Ez a könnyezés december 19-ig tartott, aztán a hónap két utolsó napján még folytatódott. Gyorsan elterjedt a híre. Egyházi és világi vegyes bizottság vizsgálta a tényt, s megállapította, hogy az esemény valódi. A könnyeket felitató zsebkendő ma is ott látható a kegykép alatt fémtokban, üveggel borítva.

4. Jelenlegi tisztelet

A két kegykép tiszteletének területén ismét egy párhuzamot lehet megállapítani. A máriapócsi Szűzanyát népünk megszakítás nélkül tisztelte kegyképén keresztül. Ezt a kommunizmus sem tudta megszüntetni, bár mindent megpróbált a zarándoklatok megakadályozására. Nagy esemény volt, hogy Mindszenty bíboros úr 1946. szeptember 8-án ünnepi prédikációt mondott a kegyhelyünkön 250 ezer ember előtt;³⁷ és ekkor helyezték el az ikont a jelenlegi kegyoltár fölé. Még nagyobb esemény volt, hogy II. János Pál pápa

bolcs Vármegye Pócs helységében Magyarországban tiszteltetik, Budapest 2015. – Az 1777-ben Landerer Mihály nyomdájában készült mű alapján készült.

36 Dokumentációja: *Adatok a Boldogságos Szűz Anya Mária-Pócsi kegyképének 1905. évi december havában történt könnyezéséről*, Ungvár 1906. – Történetének bemutatása: JANKA GYÖRGY, „A harmadik könnyezés története”, in IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.) *A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga*, Nyíregyháza 2005, 11–24.

37 A bíboros szentbeszédének szövegét lásd TARTALLY ILONA, *Ékes virágszál... A máriapócsi könnyező Szűzanya*, Máriapócs 1946, XIV–XX.

1991. augusztus 18-án Máriapócscon görög katolikus Szent Liturgiát végzett magyar nyelven.³⁸ A pócsi Szűzanya pedig folyamatosan vonzza a zarándokokat, éppen úgy, mint a klockocói.³⁹ Igaz, nálunk átalakulóban van a folyamat, mert nemcsak a nagy ünnepekre jönnek a hívek, hanem egyre többen zarándokolnak hétköznapiokon is Máriapócsra.

5. Összegzés

Bizonyára lehet még más egyezőségeket és eltéréseket is találni a két ikon között. Ezt legyen szabad a további kutatásra és tanulmányozásra bízni. Számunkra az a legfontosabb, hogy Máriapócs és Klockocsó nincs messze egymástól. Az Istenszülő szeretetében és tiszteletében legyünk mi is, az ő hívei, egyre közelebb egymáshoz.

38 PUSKÁS LÁSZLÓ (szerk.), *II. János Pál pápa máriapócsi zarándoklata 1991. augusztus 18.*, Nyíregyháza 1991. A pápai beszédek: MKPK SAJTÓIRODA (kiad.), „A Szentatya beszéde Máriapócscon (1991. augusztus 18., vasárnap)”, in *II. János Pál pápa magyarországi látogatása 1991. augusztus 16-20. A Szentatya beszédeinek magyar nyelvű fordítása*, Budapest 1991, 28–33.; illetve „A Szentatya beszéde Úrangyala előtt Máriapócscon (1991. augusztus 18., vasárnap)”, in *uo.*, 34.

39 BOHÁCS, „Egy korabeli kegykép és könnyezése” (7. láb.), 63. – HOSPODÁR – ŽEŇUCH, *Ochranyňa Zemplína* (29. láb.), 21.

MAKKAI László

A papi / lekipásztori krízis pasztorálpszichológiai reflexiói

TARTALOM: 1. A krízis szentírási vonatkozásai; 2. A katolikus krízisteológia bemutatása; 3. Az emmauszi út az emberi válság kontextusában; 4. Életválságok a keresztény hit tükrében; 5. A krízis pszichológiai alapjai; 6. A krízislélektan aspektusai; 7. Összegzés.

LÁSZLÓ MAKKAI: Pastoral-Psychological Reflections on the Crisis Experienced by Priests and Ministers

To be a priest is a vocation – the most majestic one that man may be given by Divine Providence. Nevertheless, priests/ministers are exposed to an ever growing psychic strain in practising their vocation nowadays. Spiritual resources – prayer and the Liturgy – provide the support that God may grant to His servants. However, even the man of the Bible felt that he could not be exempt from tormenting psychological crises and ordeals, or from passing through the depths before starting a new life in the generous love of God.

The crisis experienced by caregivers – including priests/ministers – is both an opportunity and a threat. It could be dangerous if the individual does not recognise the problem in time and fails to respond to it or reacts inadequately: The individual could easily find him or herself in a further, compounded crisis. At the same time, it could also be an opportunity if one exits the crisis stronger, further strengthening one's psychological and physical immunity.

Experiencing workrelated failure, problems with fitting in, performance pressure and overwork frequently cause a multitude of dilemmas and burnout in the individual. A possible element in this may be an upset worklife balance and the experience that the cleric is effectively unable to function properly in either area. In fact, the temptation for the priest to meet all the expectations and perform all possible services could be strong, possibly to the detriment of the time spent with the family.

Therefore, it is important that responsible diocesan leaders develop a support scheme to ensure that individuals experiencing crisis may be referred to the appropriate professionals based on age-related differences and in proportion to degree of severity. It is realistic to hope that steps have been taken in the right direction, and this could foster a sense of mission to provide communities with spiritually strong and happy priests.

I. A krízis szentírási vonatkozásai

A krízis kifejezéssel szó szerint sem az Ószövetség könyvei között, sem az újszövetségi Szentírásban nem találkozunk. A szinonimáját sem találjuk meg a Bibliában, mint például válság, recesszió vagy dekonjunktúra. Azonban a bibliai emberek életét, küzdelmét látva, azt tapasztalhatjuk, hogy az Isten emberei is éltek meg komoly lelki traumákat, válságokat és kríziseket. Ám találkozunk a Bibliában a betegség fogalmával, ami önmagában is krízisnek tekinthető, erről összesen 169 címszó árulkodik. Ugyanígy szerepelnek a Bibliában ártatlanul szenvedő emberek, mint József (Ter 47) vagy Illés próféta (1Kir), de ide sorolhatnánk Habakuk prófétát is, aki komoly lelki gyötrelmen ment keresztül népe miatt.

Az Újszövetség könyveiben is inkább azokkal az esetekkel találkozunk, amikor az ember lelki és testi gyötrelmeket él át. Legyen az a gyászoló özvegy (Lk 7,11), vagy betegségéből meggyógyuló leprás (Lk 5,12), vagy a lelkiismeretét vádoló vámos (Lk 18,9).

A kinyilatkoztatás Istenének egyszülött Fia orvosolja és megoldja korának kríziseit. A katolikus krisztológia keresi Jézus működésének, gyógyító munkájának, üdvösséget hirdető tanításának értelmét, hiszen úgy beszélt, mint akinek hatalma van, nem úgy, mint az írástudók (Mk 1,22). Akik érintkeztek vagy találkoztak vele, azt tapasztalták, hogy úgy tevékenykedik, mint egy próféta – abban a korban, amikor a prófétizmus már hanyatlóban volt. Mégis más, mint egy próféta, mert nem megbízásból beszél, hanem saját teljhatalmából. Beszédeit karizmatikus cselekvések kísérik (exorcizmus, betegek gyógyítása, bűnök megbocsátása). Ellenségei szemére vetik, hogy Belzebub nevében űz ördögöt (vö. Mk 3,22 k 11,15); legközelebbi rokonai pedig azt mondják, elment az esze (Mk 3,21). Heródes bolondnak csúfolja (Lk 23,6–12), és Pilátus önjelölt messiásként végezteti ki (Mk 15,1–3,26). Jézus olyan személy, aki semmiféle előzetes kategóriába nem fér bele, mégis minden krízishelyzetre, emberi válságra van tökéletes megoldása.¹

A katolikus krízisteológia fogalom ebben a konkrét formában nem olvasható a szakirodalomban, ám a kinyilatkoztatás fényében a Szentírás ma is terápiát nyújt és hatékonyan segíti az ember gyógyulását.

A Katolikus Lexikon a következőket írja:

1 KESSLER R. C., *Kessler Psychological Distress Scale*, 1992.

Válság (görög: krízisz) = egy megszokott egyensúlyi helyzet megbomlása. Kibontakozása egyaránt vezethet fejlődéshez vagy pusztuláshoz. A görög szónak eredetileg pozitív értelme is volt: megkülönböztetés, választás, tanúsítás, előnyben részesítés. – A lelki életben is lehetnek válságok, melyek megtéréshez vezethetnek (például Szent Antal, Ágoston, Jeromos, Ferenc, Loyolai Szent Ignác stb. életében). Különleges válságokat jelent a bűnökkel való harc és a küzdelem a rossz tulajdonságokkal (például bírvágy, közöny, elbizakodottság, hamis alázat, aggályoskodás, vallásos túlbuzgóság). A válságok megoldásának útja: imádság, határozottság, őszinteség a gyónatóhoz, alázat és humor, higgadság, a realitás elfogadása, saját korlátaink beismerése és elfogadása, megbocsátó készség, a „lelkek megkülönböztetése” és bizalom Isten hűségében és erejében.²

2. A katolikus krízisteológia bemutatása

A katolikus teológiában a krízis a bűnbánat szentségéhez köthető fogalom. A bűnben élő ember már eleve krízisben van, s keresi annak lehetőségét, hogy a válsága megoldódjon. A katolikus és ortodox gyakorlat szerint a bűnbánat (gyónás) mint gyógyító szentség van jelen a keresztény ember életében. A gyónásban Isten bocsánatát kérjük, hogy kiengesztelődjünk vele és a lelki gyógyulás útjára lépünk. A bűnbánat szentségéről egész könyvek jelentek meg a katolikus és ortodox egyházi irodalomban. Egy tanulmányban az olvasható, hogy „ez az a szentség, ami mindig krízisben van”. A bűnbánat szentsége a történelem folyamán nem volt könnyű helyzetben, hiszen minden kor számára újra kellett értelmezni ennek a szentségnek a jelentőségét. A krízis szentsége, melynek hivatása, hogy krízisben legyen. Ugyanakkor pont ennek a szentségnek az erőssége, hogy az új kihívásokra és kérdésekre az evangélium fényében mindig megújuló válaszokat tudjon adni.

A lelkipásztori tapasztalat mégis az, hogy a gyónás ma válságban van, Nyugat-Európában ma a legkritikusabb a helyzet. Önmagának a bűnnek is árnyaltabb fogalmát találják meg az emberek a szavak „érzékenyítése” már más megvilágításba helyezi a bűn fogalmát. Így a lelkiismeret elbizonytalanodik, a szavak devalválódnak, és a bűn fogalma törlődik az emberi gondolkodásból.

2 SCHUTZ, R., *Katolikus Lexikon*. Budapest 1993.

A krízis legfőbb oka, hogy a közösségi élet természeténél fogva ráerőlteti az egyénre a maga normáit, szokásait, magatartásformáit. Ez a fajta asszimiláció magában hordozza annak a veszélyét, hogy a közösségben feloldódik az egyén egyénisége, és a „csordaszellem” lesz az elfogadható irányadó norma. Így az ember lelkiismerete felmentődik, hiszen „mindenki így csinálja” alapon megnyugtatta önnön lelkivilágát.

Alszeghy Zoltán jezsuita szerzetes úgy értelmezi a jelenséget, hogy ez az identitásválság két irányban mutatkozik meg. Egyrészt a hívek, de még a papság részéről sem világos az a fogalmi rendszer, amit a bűnbocsánat kapcsán használni és értelmezni kell. Másodszorban a befogadó közösség az adott történelmi helyzetben, nem érzi szükségességét, hogy a mai bűnbánati gyakorlat élete részévé váljon, megvalósuljon annak értelme.

A mai teológiai reflexió elsődleges feladata, hogy hozzájáruljon az ilyen válsághelyzet megoldásához, hozzásegítve a bűnbánat gyakorlóját ahhoz, hogy az isteni megbocsátás szentségi keretek között megvalósuljon.³

3. Az emmauszi út az emberi válság kontextusában

Az evangélista Jézus feltámadásának történetét mondja el érzékletes módon, mégpedig azzal a céllal, hogy az emberi lélek mélyére hatoljon ennek a lényege. Azokkal a kérdésekkel és tapasztalatokkal foglalkozik, amely Krisztus feltámadásának folyamatában megtörténtek, szimbolikus formában megragadva ezzel az emberi élet nagy horderejű eseményeit. Mindenképpen szerepet kapnak ebben a válsághelyzetek és a kilátástalanság megélése, ennek kontextusában az emmauszi út nem más, mint a Krisztussal való gyógyító találkozás ékes példája.

Az úton való haladás belső tapasztalatai a magunkban feltett kérdésekhez kapcsolódó válaszok megtalálásához vezetnek el. Amennyiben meg tudjuk ragadni a számunkra fontos és aktuális életproblémákat, akkor az Emmauszba tartó tanítványok példáján keresztül rálelhetünk a saját kríziseink megoldási módjaira. Ehhez szükséges egyfajta belemerülés a szövegbe és a történetbe, illetve a magunkban felmerülő képekkel való találkozás megélése, majd a tapasztalatok beépítése a megküzdési repertoárba.⁴

3 SESZTÁK ISTVÁN, *Bűn és kiengesztelődés Alszeghy Zoltán teológiájában*, (Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar), Budapest 2004.

4 BAUMGARTNER I., *Pasztorálpszichológia*, (Interdiszciplináris szakkönyvtár 4.), Budapest 2003.

„Ketten közülük még aznap elindultak egy Emmausz nevű helységbe, amely Jeruzsálemtől hatvan stádiumnyi távolságra feküdt” (Lk 24,13). A szövegben azzal találkozunk, hogy ketten útnak indulnak Jeruzsálemből, azzal a tapasztalással, hogy mindennek vége, elveszett minden reményük, egyszerűen semmi sincs, ami ott tartaná őket. Komoly csalódásokat éltek meg: legnagyobb reményük, Jézus, alkalmatlannak és tehetetlennek bizonyult, emiatt mélyen becsapva érzik magukat. Ehhez további érzelmek társulnak, például a harag, amit nem kizárólag Jézus felé, hanem önmaguk, a hatalom és a sors irányába is megélnék. Egyszerűen értelmetlennek és kilátástalannak látják helyzetüket, komoly veszteséget éltek át.

Ehhez szorosan kapcsolódik a gyász megjelenése, amikor a kezdeti heves érzéseket felváltja a fájdalom, a szomorúság, a félelem, hogy Jézus halott, majd a reménykedés, hogy hátha ez nem is igaz. Érzelmek, gondolatok, vágyak és a tehetetlenség kavargog bennük, hiszen mindenük, ami volt, elveszett. Jeruzsálemből el kell indulni vissza Emmauszba, ami nem egy örömteli út, hanem egy kényszerű, regresszív visszalépés.

Mindez teljesen azonos azzal a helyzettel, amelyet a mai kor emberei átélnek. Az élet válságai mindenkit elérnek, hiszen nem lehet szenvedés nélkül végigjárni a földi utat. Ennek tükrében mondhatjuk azt, hogy az emmauszi úton járó tanítványokkal könnyen azonosulhatunk, mivel gyötrelmeik nem idegenek számunkra. Amikor valamilyen veszteség éri az embert, olyankor pontosan ugyanazokat a negatív élményeket éli át, mint a történet szerepelői, például haragot, csalódást, félelmet, kétségbeesést és mélységes fájdalmat. A krízis megjelenésekor is erről van szó: valami elveszett, amit eddig igaznak és egésznek éreztünk, és rákényszerülünk arra, hogy változtassunk az életünkön. Ennek a tudatosulása pedig egyet jelent az elindulással, az emmauszi útra való lépés szükségességével. Ha ezt átfordítjuk hétköznapi formába, akkor úgy is mondhatjuk, hogy az emberi életút alakulásáról beszélünk.

Ahogy az emmauszi történet olvasásakor nem kizárólag a fizikai utat látjuk, úgy az emberi életút megpróbáltatásai és természetes változásai sem egyszerű költözésről, kapcsolatok lezárásáról vagy tevékeny munkavégzésről szólnak. Sokkal inkább a belső út válik fontossá ebben a kontextusban, ami akár lehet az egyes életszakaszokon való áthaladás (születéstől a halálig), a múlt–jelen–jövő összefüggéseinek megértése. Mint az ismertes, ezek a „határátlépések” minőségi változásokkal járnak együtt minden esetben, ha akarjuk, ha nem. Ám ha az életünkben olyan korábbi tapaszt-

talatok vagy aktuális megterhelések vannak, amelyek nincsenek bennünk lezárva, akkor könnyen lehet, hogy a természetes változások komoly megpróbáltatásokká válnak.

A gondolatot megfordítva viszont azt fogalmazhatjuk meg, hogy csak akkor válhat teljessé az ember, ha minden fázisban képes az elfogadásra és az újrakezdésre. Ebben a formában akár bibliai történeteket vizsgálunk, akár különböző népek és kultúrák meséit, mondáit vagy mítoszait, ugyanazt láthatjuk. A „hős útja” megegyezik az emmauszi úton járó tanítványokkal, ugyanígy a földi élet rögös útjain botladozó emberrel. Emiatt van szüksége a léleknek arra, hogy ezekkel a történetekkel kisgyermek korától kezdve kapcsolatban legyen, hogy majdan adott pontokon ezekből erőt merítsen és tanácsot kapjon a tovább lépéshez.

Ezáltal válik az utazás egy olyan belső folyamattá, amely mindenképpen fontos az étellel járó változások sikeres megéléséhez. Aki nem lép a saját útjára, az sohasem fog teljes emberré válni és rátalálni önmagára. Éppen a krízisek lehetnek azok a figyelmeztető útjelzések, amelyek üzenik: szükséges változtatni. Az útra való rálépés az önmagunktól való eltávolodásnak felel meg, amelynek célja, hogy egy másik szemmel és nyitottan járjunk be minden új helyet, amely egyébként visszavezet önmagunkhoz. Aki belső vagy külső kényszer nyomán elindul, az mozgósítja a saját maga történetét, és lehetőséget kap a formálására. Ezzel a lehetőséggel pedig érdemes élni, hiszen ha folyamatosan elzárkózunk előle, annak számtalan negatív következménye lehet, például testi betegségek, szorongás vagy tartós depresszió.

Ám sem az emmauszi úton való haladás, sem az emberi élet külső történései nem adnak gyors válaszokat, hanem arra kell számítanunk, hogy egy hosszú, kanyargós és olykor tévútra vezető folyamat indul el. Jézus szenvedése nem csupán elméleti síkon jelentős: az emmauszi útra lépő tanítványok a saját bőrükön érezték meg a szenvedést, ez indította őket el a változás útján.⁵

4. Életválságok a keresztény hit tükrében

A különféle emberi életutak során megélt szenvedések és a gyógyulás útjának megtalálása nagyban összekapcsolódik a hit kérdéseivel, illetve a pszichológiai tudással és gyakorlattal. Mindenképpen felmerül a kérdés val-

⁵ BAUMGARTNER, *i. m.*

lás-egzisztenciái szempontból, hogy mi is az ember, és miért kell szenvednie. A hit oldaláról indítva a kérdést, azt mondhatjuk, hogy az ember válságának oka az Istentől való eltávolodás. Vagyis az Istentől való elfordulás, a kapcsolat megszakadása jelenti a veszteséget, ami megalapozza a lelki szenvedést. Ennek a közösségnek a felmondása a bűn, ilyenkor eltávolodunk nemcsak Istentől, hanem a világtól, más emberektől, és legfőképpen önmagunktól.

Az emberi bűnbeesés tehát a kötöttségekből való szabadulás, amivel természetes módon együtt jár vele a félelem és a bűntudat megjelenése. Tehát az Istentől való távolság számos negatív érzéssel társul, például különféle aggodalmakkal, félelmekkel (csalódástól, kudarctól, becsapástól, betegségtől, haláltól), valamint a fokozott veszélyérzet növekedésével. Ennek nyomán – kompenzálva a kialakult helyzetet – olyanná szeretne válni az ember, mint az Isten, ami számos érzelmi és viselkedési formát szülhet. Ám a próbálkozás eleve kudarcra van ítélve, így csak megerősödik a szorongás és a bűntudat. Isten viszont nem mondta fel ezt a közösséget, így Ő továbbra is hű az emberekhez mindennek ellenére. Ez a hűség az alapja annak, hogy az ember kiutat találjon a szenvedéseiből.

Amennyiben így tekintünk a krízisre, mindenképpen megállapíthatjuk, hogy a megjelenő elakadás az életben olyan helyzet, amikor az Isten az emberrel van. Akkor sem távolodik el az emberektől, ha azok problémákkal, félelmekkel és fájdalommal szembesülnek a mindennapok során. Sokszor az alapozza meg a bűnt, hogy ezekben a helyzetekben úgy érezzük, hogy egyedül maradunk a nehézségünkkel, és nem akarjuk tudomásul venni ezt a tényt. Viszont a krízis megjelenése és a bűn nem azonos egymással, ezáltal a fókuszpont a hit lesz, ami hozzájárul önmagunk elfogadásához.

5. A krízis pszichológiai alapjai

A mai lelkipásztorok, papok ugyanúgy ki vannak téve a nehézségeknek, mint bármelyik segítő hivatásban működő személy. Ők is megélik a hivatásbeli és a magánéleti krízist, az életközépi válságot, kapuzárási pánikot, ugyanúgy, mint bármelyik ember. De ennek a folyamata, feldolgozása más a lelkészek esetében, mint a „világi” hivatásban tevékenykedők körében. A lelkészi hivatással kapcsolatos distressz gyakran vezet mentális problémákhoz, annak ellenére, hogy kutatási eredmények alapján a vallásosság pozitív hatással van az egészségre.

A téma relevanciája abban rejlik, hogy Hézser Gábor⁶ szerint minden olyan személyt, aki krízisben lévő emberekkel foglalkozik, komolyan fenyeget a veszély, hogy maga is elakadásokkal küzd majd. Különösen akkor, ha alacsonyabb az önismeretének szintje. Ezen a téren a probléma abban keresendő, hogy a mindennapok során rengeteg, sokszor egymásnak elmentmondó szerepet kell betöltenie a lelkésznek. Egyrészt megjelennek az egyházi feladatkörök, például spirituális vezető, közösség irányítója, igehirdető, lelki gondozó, tanácsadó; másrészt a világi tevékenységek, mint például menedzser, tanár, főnök, adminisztrátor, szociális munkás. Mindezen összetett és változatos feladatok megsokszorozzák azt a stresszt és érzelmi megterhelést, amellyel egyébként más segítő szakmák képviselői szintén szembesülnek.⁷

Ehhez járulnak hozzá azon speciális, munkával kapcsolatos stresszhatások, amelyek kifejezetten a lelkészek életében vannak jelen. Ilyen a 24 órás szolgálat, mivel a munkaidő számukra nem a szokásos nyolc órás időintervallumot jelenti, hanem ennél sokkal kevésbé szabályozott keretek között mozog, vagyis akkor végzi feladatait, amikor arra szükség van. Ám ehhez nagyon gyakran alacsony szintű anyagi kompenzálás társul, ami megnehezíti a megélhetést, illetve a tartós elköteleződés fennmaradását. Ezzel szorosan összefügg, hogy kevesebb idő és lehetőség marad a privát szféra fenntartására, aminek része lehet a családban élő lelkészek esetében, hogy nem tudnak elég figyelmet szánni a feleségükre, gyermekeikre, elhanyagolják a saját testi és lelki egészségüket, illetve nem marad szabaddéjük, kikapcsolódást szolgáló lehetőségeik. Szintén a lelkész életmódjára jellemző a gyakori költözködés, ami az áthelyezéssel összefüggően kötelező módon van jelen. A költözés megnehezíti a személyes és közeli kapcsolatok kialakításának lehetőségét, a családi kapcsolatok fenntartását, illetve nagyfokú rugalmasságot és alkalmazkodást igényel mind a lelkész, mind a családja részéről.

További nehézség lehet az életükben a lelkész által vezetett közösség kritikája, akár irreális elvárásai,⁸ és a tartós lelki támasz nyújtása a közösség tagjai számára, különösen komoly életvezetési problémák esetén (pl.

6 HÉZSER GÁBOR, *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve*, Budapest 2002.

7 MILES, A. – PROESCHOLD-BELL, R. J., „Overcoming the challenges of pastoral work? Peer support groups and mental distress among United Methodist Church Clergy”, in *Sociology of Religion*, (2012)

8 Uo.

válás, alkoholizmus, krónikus betegség, váratlan haláleset). Utóbbi által válik különösen szembeűnővé a lelkész személyes krízise: a saját magával küzdő lélek nem képes elegendő figyelmet, energiát és iránymutatást adni a tőle segítséget kérő problémájára. Emiatt dupla megterhelés alatt van az önmagáért, családjáért és a közösségért felelősséget vállaló lelkész, amivel sajnálatos módon gyakran egyedül marad, mivel nincsen arra lehetősége, hogy más emberekkel megossza terheit, kizárólag Istennel való kapcsolatából tud erőt meríteni.

Tehát a mindennapok során a lelkész számos külső elvárással szembesül, mint például a fokozott distressz, az életesemények előrejelezhetetlensége, amihez sokszor önmagára vonatkozó elvárások is társulnak, melyeknek ha nem tud megfelelni, akkor büntudat és kételkedés jelentkezik az lelkében. Mindezek együttesen szignifikáns módon előre jelzik a depressziót, a szorongást és a hivatással kapcsolatos elégedetlenség érzését.

Ezek hátterében nagyon gyakran a lelkészt érő kritikák állnak, melyek akár a személyére, a munkájára vagy családjára irányulhatnak, és komoly terhet jelent a pap számára.

Ugyanígy gondot jelenthet, ha nem tisztázottak azok a határok és elvárások, amelyek a lelkészi hivatásra vonatkoznak. Ezen belül rejtett szinten olyan tényezők vannak jelen, mint hogy ők kevesebb támogatást igényelnek, mert „mindentudók”, nem igénylik másokkal megosztani a problémáikat, mivel teljes mértékben „gondtalanok”, illetve nem hibázhatnak, vagy nincsenek gyengeségeik, mert „szent emberek”. A helyzet nagyon sokszor belső konfliktusokat okoz, ami a kiszámíthatatlan életritmussal és a fokozott munkatempóval együttesen nagyon gyakran tekinthető a lelkészi kiegészés alapjának.⁹

Az Isten általi elhívás és a szolgálat vállalása elkötelezetté teszi a lelkészt, aki emiatt igyekszik minden szinten helytállni, ám a mindennapok során tapasztalt alacsony viszonyosság miatt megnő az érzelmi kimerültség valószínűsége, és emiatt azt éli meg, hogy nem képes megfelelően kontrollálni a helyzeteket, miközben ez a feladata.¹⁰ Amikor ezzel szembesül a lelkész, akkor fog megjelenni a krízisállapot, amikor is előáll a változás szükségessége.

9 HÉZSER GÁBOR, *Miért? Rendszerelmélet és lelkigondozói gyakorlat*, Budapest 1996.

10 PROESCHOLD-BELL, R. J. – MILES, A. – TOTH, M. – LEGRAND, M. S. – SMITH, B. W. – TOOLE, D., „Using effort-reward imbalance theory to understand high rates of depression and anxiety among clergy”, in *Journal of Primary Prevention* 6 (2013) 439–453.

6. A krízislélektan aspektusai

A krízis görög szó, jelentése döntés, fordulópont. Caplan¹¹ szerint a fogalom definíciója: olyan állapot, amely akkor következik be, ha a személy fontos életcéljai megvalósítása közben akadályokba ütközik, amelyeket a problémamegoldás szokásos módjaival egy ideig nem tud leküzdeni. Caplan és munkatársai abból indultak ki, hogy a stressz és a krízis igen közel állnak egymáshoz. Valójában a stressz kutatás közben – amikor többek között azt vizsgálták, hogy a szülők, hogyan reagálnak a koraszülésre, vagy hogyan illeszkedik be egy fiatal házasság körébe – állapította meg, hogy a kritikus élethelyzetek esetében milyen környezeti tényezők játszanak szerepet.

Roberts¹² szerint a belső egyensúlyvesztés egy állapot, mely következtében csökken a személy működési képessége egy olyan esemény vagy szituáció következményeképpen, ami a személy számára a szokásos problémamegoldó képességei használata mellett nem megoldható. Parad¹³ szerint nem az esemény vagy maga a szituáció a krízis, hanem a személy erre vonatkozó helyzetértékelése és megoldási kísérletei. Ha próbáljuk értelmezni a krízis definícióját, akkor ki kell emelnünk a következőket. A krízis mélységét nem a külsőleg elszenvedett trauma nagysága határozza meg, hanem a személy aktuális lelkiállapota, stabilitása, érzékenysége. Egy érzékeny, kielezett lelkiállapotban lévő személy képtelen szembenézni olyan eseménnyel, amely számára fenyegető, lelki egyensúlyát veszélyezteti, erejét meghaladja, leküzdhetetlen akadály. Gyakran a félelem irreális nagyságúra festi a problémát, a kliens szorong, regresszióba kerül, gyermeki kiszolgáltatottságot él meg.

Sifneos¹⁴ az érzelmi krízist olyan feszült, fájdalmas állapotként határozza meg, melyben mind a jobb, mind a rosszabb irányba való fordulás lehetséges. Ez az állapot törvényszerűen valamilyen kockázatos életeseményt követ, mely az érintett, előzőleg lelkileg egészséges személyben megteremti az érzelmi krízis lehetőségét.¹⁵

11 CAPLAN, G., *Principles of preventive psychiatry*, New York 1964.

12 ROBERTS, A. R., *Crisis intervention handbook. Assessment, treatment and research*, Oxford 2000.

13 PARAD, H. J., *Crisis intervention. Selected readings*, New York 1965.

14 SIFNEOS, P. E., *Short-term psychotherapy and emotional crisis*, Cambridge 1972.

15 BAKÓ T., *Verem mélyén*, Budapest 1996.

Jacobson¹⁶ krízismátrix elméletében az akcidentális és a fejlődési kríziseket vonja össze. Az ő megfogalmazásában a krízismátrix egy olyan hosszabb időszak, amely alatt az egyén több ízben átél érzelmileg felkavaró kritikus helyzeteket, és ez által fogékonyabbá, sérülékenyebbé válik krízisek kialakulására.¹⁷

Így érthető, hogy a krízisállapotra különösen is fogékony személyek típusaiba nagyon határozottan beletartoznak, a segítő hivatásban tevékenykedő emberek, így a papok/lelkészek egyaránt. Ez hatással lehet a családi élet minőségére és a lelkipásztori munka hatékonyságára. Nem beszélve arról, hogy a személyiséget destruktívan befolyásolhatja egy-egy krízis kialakulása, kezelése.

7. Összegzés

A segítő hivatásban tevékenykedő és komoly hivatástudattal rendelkező személyek intenzíven ki vannak téve annak a veszélynek, hogy a krízisbe kerüljenek. A krízis nem betegség, hanem állapot. Olyan állapot, amit – ha nem kezelnek – komolyabb mentális betegségek együttes megjelenésével, permanens állapotot idézhet elő. Ezért az a legfontosabb, hogy a krízist korán felismerve, megfelelő segítség mellett, gyors és hatékony megoldást kapjon a bajba jutott ember. Ezt nevezzük krízisintervenciónak.

Nagyban csökkentheti a krízis alakulását a harmonikus család, a megfelelően támogató közösség, az emocionális flexibilitás, az önmagunkról alkotott valóságos képzet és a megfelelő elismerés. A legfontosabb mégis az, hogy kapcsolatba maradjunk a mi Urunkkal Jézus Krisztussal, aki hivatást és küldetést adott nekünk, s ezt a kapcsolatot életünk végéig ápoljuk.

¹⁶ JACOBSON, G. F., *Crisis-oriented therapy, psychiatric*, Clinic of North America 1979.

¹⁷ HAJDUSKA M., *Krízislélektan*, Budapest 2008.

Az erények teológiatörténeti vázlata a II–V. században

TARTALOM: Bevezetés; 1. Az erények a II–III. században; 2. Az erények a IV–V. században; 2.1. A keleti atyák szemlélete; 2.1.1. Nagy Szent Bazil; 2.1.2. Aranyszájú Szent János; 2.2. A nyugati atyák szemlélete; 2.2.1. Szent Ambrus erénytana; 2.2.2. Szent Ágoston erénytana; Összefoglalás.

JÁNOS SOLTÉSZ: An Outline of Virtues in Terms of Theological History in the 2nd-5th Centuries

It is hard to find a coherent discussion on the history of virtues, particularly in the first few centuries. In fact, it is unclear what the relevant theological concept should be, and how their properties could be described in Christian terms. In this respect, development is in evidence with the Church Fathers. An assessment of the Eastern Fathers is more problematic though, for, even though they spoke of virtues, they did not elaborate a doctrine of virtue. Nonetheless, albeit scattered, their writings contain important ideas that are worth noting. The Western Fathers did construct a doctrine of virtue, making their presentation easier. Particularly much is owed to Ambrose and Augustine in this regard. Due to the scope of the present study, the discussion is limited to their presentation only.

Bevezetés

Az evangéliumban az Úr Jézus olyan erkölcsiséget hirdetett, melynek sajátos kulcsszavaként a jótett, jócselekedet jelölhető meg. Az őt követő ember tettein látszódnia kell a „Mesterhez” való tartozásnak. A Hegyi beszédben világosan megfogalmazza ezt Jézus: „Úgy világítson a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jótetteiteket és dicsőítsék Atyátokat, aki a mennyekben van”.¹ János evangéliumában ezt olvassuk: „Én választottalak titeket. Arra rendelvelek benneteket, hogy elmenjete, gyümölcsöt teremjete, és gyümölcsötök megmaradjon”.² Ennek a fontosságára oly nagy súlyt helyez, hogy az utolsó ítélettel kapcsolatosan is a tettekről szól tanítása: „Az Emberfia eljön angyalaival Atyja dicsőségében, és akkor megfizet majd

1 Mt 5,16

2 Jn 15,16

mindenkinek aszerint, amit cselekedett”³ Nincs ez másképpen Szent Pál esetében sem. A jócselekedetek fontosságáról beszél a Tituszhoz írt levélben, amikor Jézus dicsőséges második eljövételének várásáról szól, aki „önmagát adta értünk, hogy megváltson minden gonosságtól, és megtisztítson minket jótettekre törekvő, tulajdon népévé. Ezt hirdesd, erre buzdíts, és így figyelmeztess teljes határozottsággal.”⁴ Hozzá kapcsolható Szent Jakab tanítása: „Mit használ, testvéreim, ha valaki azt mondja, hogy hite van, de tettei nincsenek?”⁵ Ezek alapján a kereszténység kezdettől fogva a „jótettekben tevékeny életet” tekinthette önértelmezése lényeges megnyilvánulásának. Ha pedig a jócselekedetek folyamatosan jellemzik az embert, akkor úgy is lehet azokat tekinteni, mint a Krisztus lelkületében való élet stabil minőségét, mely sajátos karakterévé is válik a krisztusi embernek. Ebből az alapból kiindulva reflektálhatott a kereszténység arra, hogy a pogány, görög erénytan nem is áll olyan messze a hit tartalmától, hogy ne lehetne abba beépíteni.

I. Az erények a II–III. században

E korai időszakban kiindulópont, hogy akik iskoláztak voltak, bizonyára az ókori pogány szerzők művein nevelkedtek, jól ismerték azokat, s ezután következett be megtérésük. Hatványozottan igaz ez azokra, akik a legmagasabb iskolákat is elvégezve, rétorok lettek, birtokában a klasszikus filozófiai és etikai műveltségnek. A kereszténység ebben az időszakban még iskolák hiányában élt, tehát fontos volt az a tudás, amit a pogány iskolákban szereztek. Felkészítette őket azokra a vitákra, amiket meg kellett vívniuk, s így könnyebben meg tudták fogalmazni a keresztény és a pogány felfogás közti különbséget. Néhány szerző működésében nyomon követhető a próbálkozás.

Az első ókeresztény szerző a II. század elejéről Hermász, aki a „Pásztor” címet viselő művében a toronyépítés képét felhasználva beszél az erényekről. A következő erényeket sorolja föl: hit, egyszerűség, ártatlanság, megtartóztatás, értelem, türelem, egyetértés, szeretet. Különbséget tesz a Szentlélek és „az isteni Lélek ereje között”,⁶ melyet „Istentől adott lelkek-

3 Mt 16,27. Vö. Zsolt 62,13.

4 Tit 2,14. Vö. Ez 37,23.; Kiv 19,5.

5 Jak 2,14

6 Vö. VANYÓ, L., *Ókeresztény írók lexikona*, Budapest 2004, 209. Az eredeti kifejezés: *dünamisz tu theiu pneumatos*. A szerző megjegyzi, hogy: „Az erényekről vallott felfogása a római sztoikus iskola (Marcus Aurelius, Epiktetosz) befolyását tükrözi”, *uo.*, 201.

nek” is nevez, s tulajdonképpen ezek nála az erények. Az erények által az ember az Istentől kapott erővel rendelkezik. A lelki adományok végeredményben az erényekben konkretizálódnak, s a lényegük, hogy „tenni” kell azokat. Hermász nem állítja, hogy a Lélek tevékenysége feltétlenül rendkívüli tettekben nyilvánul meg, hanem sokkal inkább a kifogástalan erkölcsi magatartásban.

Szent Jusztinosz (+165) talán a II. század leghíresebb apologétájának nevezhető. Sokféle bölcseleti iskolát végigjárt, így ismerte Püthagorasz, Platon és a stoikusok tanait és más irányzatokat is. Egy öregember útmutatása alapján a próféták felé fordult az érdeklődése. Ennek szavai ugyanis rádobbantették, hogy a logikánál és a retorikus beszédnél több kell: „Te ugyan szereted a jó beszédeket, de egyáltalán nem vagy a tettek vagy a valóság barátja”. A vértanúk hatása és a további magyarázatok segítségével „értelmével, szívével és tetteivel” eljutott Krisztushoz.⁷ Megtérése után a görög gondolkodáshoz való hozzáállását jól jellemezte – kicsit Szent Pálhoz hasonlóan –, hogy egyrészt vitatkozott vele és kimutatta, hogy a keresztény gondolkodás magasabbrendű. Már Ábrahámától kezdve bizonyította, hogy az ószövetségi igazakban Istentől jövő bölcsesség és erény működött, ezért tudtak helyesen gondolkodni és cselekedni. Másrészt Szent Pál alapján arról is beszélt, hogy Isten a lelkiismeret magjaként értelmezhető törvényt elültette az emberben, s így a természetes istenismeretből fakadó erkölcsi felelősséget az ószövetségi igazak mellett a pogányok is birtokolják.⁸ Bennük is működnek a Logosz csírái, s bár nem kaptak az ószövetségi prófétákhoz fogható felvilágosítást, de az értelmükön és lelkiismeretükön keresztül működik ez az isteni adomány. Ezzel magyarázható, hogy a Krisztus előtti keresztények közé sorolta Szókratészt is, bár a nagy görög filozófusok nem ismerték az ószövetségi Szentírást. Rómában ő nyitotta meg az első hitre oktató iskolát Antonius Pius (138–161) uralkodása idején, mert feladatának érezte az oktatást. Vallotta, hogy „minden embert, aki meg tudná mondani az igazat és nem teszi, azt meg fogja ítélni az Isten”.⁹

Alexandriai Kelemen (+215) nagy műveltségű keresztény tudós volt. Nagyon jól ismerte az Írásokat is, szándéka volt összhangot teremteni a hit és

7 SZENT JUSZTINOSZ, „Párbeszéd a zsidó Trifónnal”, in VANYÓ, L. (szerk.), *A II. századi Görög apologéták*, Budapest 1984, 137. és 180–181.

8 Vö. Róm 1–2.

9 JUSZTINOSZ, „Párbeszéd” (7. lábj.), 240–241.

a tudás között. Moralistának is nevezhetjük, mivel kiváló megfigyelője és mestere volt a keresztény életnek. A „Paidagógosz” című könyvében Krisztust a megváltottak nevelőjeként mutatja be, és sok gyakorlati szempontot ad az új életforma megvalósításához. Isten mellett, hogy megbocsátja bűneinket, arra nevel Krisztus embersége által, hogy ne vétkezzünk, és hogy a szeretet módszerével az igazságnak megfelelően éljünk. Krisztus az igazság, akivel találkozni kell, s az ő élete alapján láthatjuk a helyes élet szabályait: az otthoni élet, a munka, a keresztény házasság, a gazdagság használata, az erények és a parancsok rendjét. A hit és a tudás között szerinte egyértelműen harmónia van. Etikai gondolatainak nagy része a „Sztrómateisz” című művében található. Kelemen etikai elvei nagyon mérsékeltek és rendkívüli józanságról tesznek tanúbizonyságot. Ebben az időszakban nagy érték, hogy nem prédikál szélsőséges aszkézist, nem követeli meg a keresztényektől azoknak az élvezeteknek az elutasítását, melyeket a világ nyújt, hanem mindenben a mértékletességet ajánlja. Kelemen súlyos kritikával illette a gnosztikus etikát, mert elfogadhatatlannak tartotta, amit a szeretetről és a szabadságról tanított. Véleménye szerint a tények tökéletes félreismerése következtében, minden szabályt megkérdőjelezve, anarchiává túlozta a szabadságot, márpedig egyetlen etikai rendszer sem létezhet szabályok nélkül.¹⁰ Az „igazi gnózis” az apostoli hagyományra épül. A magasabb rendű szellemi élet feltételezi a tökéletesedés lehetőségét, a jellemformálást és a nevelést, melyek a gnosztikusokat egyáltalán nem érdekelték. Márpedig a hittől a tudásig vezető út a jelen élet után is folytatódik, s ez a folyamat csak Isten színelátásában ér véget. Kelemen nagyra értékelte a világot és az anyagot is. A szexualitika területén visszautasította a gnosztikusok tévedéseit. Elvetette azt a tételt, mely szerint a családi élet a magasabb rendű szellemi élettel nem egyeztethető össze. Kifejezte tiszteletét azok iránt, akik a nőtlen életformára éreztek elhivatottságot, de nem fogadta el azt a feltételezést, mely szerint a házasság alacsonyabb életállapotba kényszeríti az embert. Elutasította, hogy minden kereszténynek önmegtartóztatásban kellene élnie, és vegetáriánus módon táplálkoznia. Ezzel szemben lelkesen ecsetelte a teremtet világ szépségeit, javait, s arra tanította növendékeit, hogy hálás lélekkel kell fogadni mindazt, amit a világ kínál, de mindig mértéket kell tartani az élvezetekben.¹¹

10 Vö. VANYÓ, L., *Az ókeresztény egyház irodalma*, Budapest 1980, 394.

11 Vö. VANYÓ, *Az ókeresztény egyház irodalma*, 395–396.

Órigenész egyházi író (+254)¹² az erények kapcsán mindenképpen meg kell említeni, mert ő az első keresztény szerző, aki úgy beszél az erényekről, mint olyan lehetőségekről, melyekkel a feltámadt Krisztushoz méltó magatartásformákhoz el lehet jutni.¹³ Az erények jó eszközök, hasznos eszközök, még akkor is, ha a pogány erkölcsi gondolkodás területéről jönnek, mert beteljesülésük Krisztusban valósulhat meg, felfedezésük mögött pedig Isten igazságának csírái állnak. Az az igazság pedig, ami a Szentírás igazságával harmóniában van, beépíthető a keresztény gondolkodás rendszerébe. Órigenész értelmezése mögött Szent Pál tanítása fedezhető fel, aki szerint a megtérés és a hit olyan új alapját teremti meg az erényeknek, hogy azok segítségével az ember erényes cselekvése a természetfeletti élet távlatába beállítható. Ez természetesen maga után vonja, hogy az erények új, mélyebb átértelmezése valósul meg a krisztusi minta alapján.¹⁴

Órigenész Kelemen után átvette a kateketikai iskola vezetését Alexandriában. Spirituális tanításaival az egyház nagy misztikusai közé tartozik, és századokon át befolyásolta az aszketikus élet minél tökéletesebb megvalósítását és a szerzetesi eszményeket. Vallotta, hogy az istenképiségünket cselekedeteink révén alakíthatjuk,¹⁵ s ez tulajdonképpen nem jelent mást, mint szoros értelemben Krisztus követését. A tökéletesedés útján az önismeretből és a bűn elleni harcból kell kiindulni, s meg kell szabadulni a szenvedélyektől.¹⁶ Ajánlja az állandó önmegtagadást, a házasságról való lemondást s önmagunk felajánlását Istennek, melyet minden fogadalomnál fontosabbnak tart. Ehhez hozzákapcsolja az emberi ambíciókról és a földi javakról való lemondást, s – szerinte – így válhat Krisztus valódi követő-

12 Órigenész életéről elég bőségesen tájékozódhatunk Eusebiosz *Egyháztörténete* című művéből. Vö. VANYÓ, L. (szerk.), *Eusebiosz Egyháztörténete*, (Ókeresztény Írók 4.), Budapest 1983, 241–297.

13 Vö. ÓRIGENÉSZ, *A princípiumokról*, II, Budapest 2003, 21., 25., 152–154.

14 Vö. TARJÁNYI, Z., *Az erkölcsi erények*, Budapest 2003, 21–22.

15 Vö. ÓRIGENÉSZ, *A princípiumokról*, I., Budapest 2003, 152–153.

16 Itt idézhetjük Órigenészt: „Kimutattuk, hogy az ember táplálék iránti vágya nem ördögtől való, hanem egyfajta természetes ösztöntől. Vizsgáljuk meg azt is, vajon ha nem létezne ördög, megtörténhetne-e, hogy az emberi tapasztalat akkora fegyelemre tegyen szert a táplálék ismerete tekintetében, hogy sohase hágjuk át a mértéket a legkevésbé sem, azaz ne vegyünk magunkhoz mást, mint a helyzet megkívánja, s ne többet, mint amit az értelem megenged, és soha ne forduljon elő az emberekkel, hogy vétkezzenek a táplálék megfelelő mennyiségének és mértékének magtartásában. Véleményem szerint, még ha semmilyen ördögi csábítás sem készítené az embereket, még akkor se valósulna meg az, hogy étkezéskor ne forduljon elő a kellő mennyiség és mérték semmilyen áthágása sem, ha az illető korábban, hosszú gyakorlás és tapasztalat során nem tanulta azt meg.” *A princípiumokról*, II., 40–41.)

jévé az ember. A tökéletesedés útján nagyon fontos eszköznek tartja még a virrasztást, a böjtölést és a szentírásolvasást. Az erények között kiemelt jelentőséget tulajdonít az alázatnak. A tökéletes kereszténynek a kereszt viselésében is követnie kell az Urat.

2. Az erények a IV–V. században

2.1. Keleti atyák szemlélete

2.1.1. Nagy Szent Bazil

A kereszténység felszabadulása után a legnagyobb egyházatyák szinte mind rétorok voltak. Nagy Szent Bazil (+379) Konstantinápolyban és Athénban szerezte klasszikus és bölcséleti tudását, ahonnan barátja szerint „műveltséggel súlyosan megrakott hajóként tért vissza”.¹⁷ Majd mintegy „álomból ébredve felemelte szemeit az evangéliumi igazság csodálatos világosságára”. Ezután megkeresztelkedett, végigjárta a remeteségeket, szétosztotta vagyonát, megírta szerzetesi szabályzatait, monostorokat alapított, majd szociális érzékenysége alapján különféle intézményeket is. Műveit már kortársai is igen nagyra értékelték, különösen tartalmuk és mesteri stílusuk miatt. Bazil erkölcsi és szerzetesi témájú műveit „Aszkétika” néven szokták összefoglalni. A „Moralia” című műve mintegy 80 erkölcsi szabályt foglal össze. Ezt nevezik a legújabb időkben „Evangéliumi etikának”, hiszen az Újszövetség alapján gyűjt egybe életvezetést segítő szempontokat.¹⁸ Két szerzetesi szabályzat ősfarmája is tőle származik, amit „Regulának” nevezünk. A bővebb szabályzat 55 fejezetben fejt ki alapelveket,¹⁹ a rövidebb szabályzat pedig kérdés–felelet formájában ezek alkalmazását

17 Vö. NAGY SZENT BAZIL, *Életszabályok* I., Nyíregyháza 1991, 7. Ez a mű a *Bővebb életszabályokat* tárja elénk.

18 NAGY SZENT BAZIL, *Evangéliumi etika*, (Életszabályok III.), Nyíregyháza 1995, 3–163. Ennek a műnek sajátossága, hogy tulajdonképpen csak evangéliumi idézetek gyűjteménye, s ezért a mindenkor olvasó feladata a sajátos szempontja szerinti tartalmakat kigyűjteni.

19 A *Bővebb életszabályok* bevezetőjében olvashatjuk, hogy: „Szent Bazil az askézist és a művelődést párhuzamba állította. Mindkettőt úgy fogta fel, mint egy meghatározott célra való nevelést. Mind az askétának, mind a művelődőnek fontos az erények ismerete és gyakorlása... Azt tartotta fontosnak, hogy Istennek engedelmeskedjenek, a helyeset cselekedjék, ettől függ az erény megszerzése és a kötelesség végrehajtása.” (*Életszabályok* I., 11.)

nyújtja. Szabályzata többszöri átdolgozás után, a görög szerzetesség életének szervezése számára alapvető fontosságú maradt. Rufinus fordítása alapján a nyugati szerzetességre is nagy hatással volt, hiszen Szent Benedek regulájához is alapként szolgált. Az ifjakhoz szóló intelmeiben a pogány irodalom helyes használatára szólít fel, s ajánlja, hogy a méhekhez hasonlóan, akik a virágokból csak a mézet gyűjtik ki és a mérget mellőzik, az olvasó az értéket gyűjtse össze, s a veszélyes vagy értéktelen tartalmakat szűrje ki, s utasítsa el.²⁰ Az irodalom pedagógiai hasznára is rámutat, amikor az erényeket mutatja be. A szerzetesektől megkívánja a minél tisztább lelki életet, melyhez a lelkivezetés eszközét ajánlja, hogy ne csak a konkrét bűnöktől, hanem a titkos gondolatoktól is – azok feltárása révén – meg tudjanak szabadulni. A szerzeteseknél a közös életet a remeteség elé helyezi, mivel utóbbiak tetszésük szerint élhetnek, míg a közösség jobban megóv a kísértésektől, s nagyobb lehetőséget nyújt az erények kialakítására, gyakorlására. A vallásosság gyakorlása lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a hit-tanítás elméletéhez megfelelő cselekedetek társuljanak. Azt a beszédes hasonlatot használja, mely szerint, „ahogy az anyagból szőtt ruházatot akkor szövök megfelelő módon, amikor a fonalhoz hozzászövök a gyapjúpelyhet, úgy a tanítás szavaihoz is ennek megfelelő cselekedeteknek kell szövődniük ahhoz, hogy ez a léleknek ünnepi köntösévé válhasson, amennyiben szóval és tettekkel egyaránt betölti az erényes életet”.²¹ Szent Bazil a többi keleti atyához hasonlóan nem alakított ki erénytant, de szinte mindegyik erényről beszélt írásaiban az evangélium alapján, s mindent annak tanítására építve. Nagyon fontosnak tartotta ezeket, amit kellőképp alátámaszt az *Ifjakhoz szóló buzdításának* egy részlete: „Mivel tehát arra a másik életre az erény segítségével jutunk el..., ezért leginkább az erénnyel kapcsolatos könyvekre kell figyelmet fordítanunk. Hiszen nagy nyereség, ha már az emberi lélek fiatalon megbarátkozik az erénnyel, és az erény szinte szokásává válik. Az ilyen fiatalokban állandósul a tanulság, mert fogékony lelkükbe mélyen bevésődik... Meredek út vezet az erényhez. Eleinte göröngyös és nehezen járható. Tele van izzadsággal és fáradozással. A meredek miatt nem mindenki vág neki. De a bátornak sem könnyű feljutni a csúcsra. A tetején aztán látni lehet, milyen sima és szép, milyen könnyű és jól járható út ez. Mennyivel kellemesebb annál a másíknál, amely a

20 Vö. NAGY SZENT BAZIL, „Buzdítás az ifjakhoz”, in VANYÓ, L. (szerk.), *A kappadókiai atyák*, (Ókeresztény Írók 6.), Budapest 1983, 214–215.

21 NAGY SZENT BAZIL, *Zsoltárkommentárok*, Nyíregyháza 1998, 190.

gonoszsághoz visz... Az erény az egyetlen kincs, amely elidegeníthetetlen: életünkben-halálunkban megmarad”.²²

2.1.2. Aranyászjú Szent János

Aranyászjú Szent János (+407) a Khrüszosztomosz nevet ékesszólása miatt kapta. Antiókhiaiban született, előkelő, gazdag családból. Édesanyja 20 évesen megözvegyült, és ettől kezdve fia nevelésének szentelte életét. Retorikai tanulmányok után teológiai tanulmányokat folytatott. Viszonylag későn, 372-ben keresztelkedett meg. Soha nem kedvelte a zajos városi életet, s már a szülői házban, majd remetéskedve szigorú aszketikus életet élt.²³ 386-ban, pappá szentelése után a konstantinápolyi székesegyház szónoka lett. Itt tartotta 12 éven át a híveknek lenyűgöző beszédeit. Bár egészsége a kemény aszketikus élet következtében erősen meggyengült, mégsem ismerte a fáradtságot, ha a hívek lelki táplálásáról volt szó: „Nem mulaszthatok el egyetlen napot sem, hogy a Szentírás kincseiből ne tápláljalak benneteket”.²⁴ Érdekes és fontos meglátása, hogy egy nép felfogásának átalakításához elég lehet egyetlen ember, amennyiben lángol a buzgóságtól. Talán épp ő maga lehet ennek tanúbizonysága, mert a császári szobrok ledöntésével kapcsolatos lázadás lecsillapítására írt beszédei olyan nagy hatást értek el, hogy felkeltették a császári udvar figyelmét is, és ezek segítségével amnesztiát szerzett a városnak. A keleti egyházatyák közül az ő irodalmi hagyatéka a legnagyobb. Homíliái között a Teremtés könyvéhez és a Zsoltárokhoz írottak emelhetők ki az Ószövetségből. Az Újszövetséghez írt beszédei között a Máté és a János evangéliumához kapcsolódóak a fontosak, emellett nem hanyagolhatóak el az Apostolok Cselekedeteihez és Szent Pál leveleihez írt magyarázatok sem. Voltak szerzők, akik éltek azzal a véleménnyel, hogy a *Corpus Paulinum*-ra nem fordított nagy figyelmet Aranyászjú Szent János. Ezt bizonyosan cáfolja már pusztán az a tény is, hogy homíliáinak fele Szent Pál leveleit magyarázza! Beszédeit a tartalmi gazdagság és a mély életismeret teszi igazán értékesé. Értekezései között a papságról szóló könyve a legkedveltebb, amelyet kortársai az „egész egyház világosságának” is neveztek, mert annyira vonzza az olvasót Isten szeretete felé. A legnagyobb természetességgel beszél arról, hogy a papnak igen

²² NAGY SZENT BAZIL, „Buzdítás az ifjakhoz”, 217–218.

²³ Vö. VANYÓ, *Ókeresztény írók lexikona*, 275.

²⁴ *Homiliák a Genézishez*, 28,1., in PG 29,66–70.

nagy felelőssége van életvitele, erényessége szempontjából. Ugyanis neki ki kell lépnie a nyilvánosság elé, s mint valami ruhát levéve, föltárulnak lelki dolgai. „Ekkor aztán, amint erényeik áldást hoznak azzal, hogy másokat is utánzásra serkentenek, épp úgy gyengeségeik lanyhaságra csábítják őket az erény munkálásában, és tunyákká teszik a buzgóság gyakorlásában.”²⁵ A papok, akiket méltóságra emeltek, rossz példáikkal általános kárt tudnak okozni, mert az egyszerű emberek, „akik az erény gyakorlásában amúgy is kényelmesek, azokat még hanyagabbakká teszik.”²⁶ Az isteni erényeken és a szoros értelemben vett erkölcsi erényeken kívül, az alázatosságon át, a főbűnök veszélyeinek elkerülésében segítő erényeket és viselkedésformákat többször érintve, rendszeres erénytan nélkül is gazdag tanítást kapunk az erények fontosságáról, hasznáról. Értekezéseiben hangsúlyozza a keresztény élet aktív oldalát, ami bár nagy lelkierőt igényel, de a szemlélődő életnél fontosabb. Ugyanakkor szembefordul a szerzetesi élet ellenzőivel is, sőt, annak tisztaságát hangsúlyozza. A házasság témája is érdekes számunkra, mert az Isten által elgondolt, megszentelt állapotot látja benne, amennyiben Isten szándékának megfelelően élnek a keresztények. Ez többször is visszatérő témája, és valószínűen lelkipásztori tapasztalatai magyarázzák azt, hogy a mérsékeltebb felfogás felé is tett egy kis, de jelentős lépést. A Kolosszei levélhez kapcsolódó egyik beszédében felveti a kérdést, hogyan válik egy testté a férfi és a nő, s azt a nagyon szép hasonlatot használja, hogy a legtisztább aranynak más arannyal való összeolvasztásához hasonlítja. Nem használja a magsejtek fogalmát, de úgy fogalmaz, hogy az egyesüléskor a nő elfogadja a férfitől a „gazdag és termékeny elemet”, melyet táplál, melenget, majd saját lényéből hozzáad, és ebből születik a gyermek, aki hármukat hídként köti össze, mint közös test. Arra is kitér, hogy a házastársak összeforrasztásában nagy szerepe van a teljes egyesülésből fakadó élvezetnek is. A testi egyesülés fontossága abban az esetben is megmarad, ha nem születik belőle gyermek, mert az egy test megvalósul, mint amikor az olívaolajba mirhát öntenek.²⁷ A nagy szónok azt is megtapasztalta, hogy a nyílt beszéde hallatára hívei zavarba jöttek, mire világosan megfogalmazta, hogy a zavar oka ebben az esetben csak az lehet, hogy a házasságra erkölcs-telenül, bujasággal a háttérben gondolnak, ami nem helyes.²⁸ Épp ezért

25 ARANYSZÁJÚ SZENT JÁNOS, *A papi méltóságról*, Szeged 1928, 71.

26 *Uo.*, 71.

27 Vö. *Homília a Kolosszei levélhez* 12. 5-6., in PG 62.388–392.

28 Vö. *Homília a Zsidókhoz írt levélről* 13,4, in PG 63.107–108.

kell helyére tenni a dolgokat, hogy a házasságot tisztán, szabadon viselkedés nélkül éljék meg, s ehhez szükséges lehet pironkodás nélkül, szabadon beszélni róla. A házasság Isten ajándéka, minden emberi lény létezésének alapja, „tisztelőre méltó állapot”, Krisztus jelenlétének képmása.²⁹ Erényes viselkedés nélkül nemigen lehet megvalósítani ezt az eszményt. Aranyszájú János erkölcs és társadalombírálat a későbbiekben egyre élesebbé válik, amikor látja a lóversenyekhez és a színházakhoz kapcsolódó szórakozás visszasságait. A szurkolók ordítózásai, és szenvedélyessé váló viselkedésük szégyenkezésre indították a főpapot, amelyek erkölcstelenségét még növeli a másnapi színházlátogatás, ahol fiatal és idős színészek is szinte kivetkőznek mivoltukból, a hölgyek csábítják a nézőket mindenféle erkölcstelenségre, s ezekkel a fejükben térnek haza, s még házasságuk békéjét és boldogságát is veszélybe sodorhatják ezek a kísértések s az azokból fakadó féktelen cselekedetek. Sokszor szól a gazdagok visszaéléseiről, alázatuk hiányáról és a külsőségek túlértékeléséről, míg a szegények, akik szintén Isten képmásai, nyomorognak. A mértéktartás, a megosztás öröme, az egyszerűségekre való törekvés szinte állandó témái beszédeiben.³⁰ Az erényes viselkedés igazolásához leginkább Szent Pál példájára utal. Egyik beszédében így buzdítja híveit: „Titeket pedig arra kérlek, hogy ne csak csodáljátok, hanem kövessétek is az erénynek ezt a példaképét, mert így részesülhetünk vele együtt az ő győzelmi koszorúiban”.³¹ Az imádságról szólva azzal emeli ki fontosságát, hogy a lélek világosságát képes az imádság megvalósítani, ez díszíti fel a „lélek házat”, hogy méltóképpen fogadhassa Istent, mert megtölti a szükséges erényességgel: „szerénységgel és alázatossággal, tedd ragyogóvá az igazság fényével, ékesítsd jócselekedetekkel – cifra és díszes kövek helyett – hittel és nagylelkűséggel. Tökéletes házat építs az Úrnak, hogy abban, mint királyi házban láthasd őt vendégül”.³²

A keleti atyákra általánosan jellemző, hogy rendszerbe foglalt erénytant nem dolgoztak ki, de az erényekkel kapcsolatos meglátásaik sokaságával találkozhatunk műveikben, ami szinte mindegyikükre jellemző. Az erénytanban rejlő teológiai magyarázat lehetőségét a nyugati atyák aknázták ki.

29 Vö. KELLY, J. N. D., *Aranyszájú Szent János, szerzetes, prédikátor, püspök*, Budapest 2011, 183–184. és PG 63,92–93.

30 Vö. *Uo.*, 185–186.

31 Vö. *Homília 2. de laudibus sancti Pauli*, in PG 50.480–484. Lásd PERENDY, L., (szerk.), *Patres, Olvasmányok az I. évezred keresztény irodalmából*, Budapest 2011, 50–51.

32 PERENDY, *Patres, Olvasmányok az I. évezred keresztény irodalmából*, 131–132.

2.2. Nyugati atyák szemlélete

2.2.1. Szent Ambrus erénytana

Szent Ambrus (334–397) Nyugat első nagy egyházdoktora. S ő az első abban a vonatkozásban is, hogy az erényeket alkalmasnak találta beilleszteni a keresztény erkölcsbe, természetesen átértelmezve azokat a krisztusi tartalomnak megfelelően. Amikor püspökké szentelték, vagyonát az egyházra és a szegényekre hagyta, nemcsak ezért, hogy a szegénységben Krisztust kövesse, hanem azért is, hogy mindenki rendelkezésére állhasson, s ebben semmi se akadályozza. Mindazonáltal síkraszállt a vagyon helyes felhasználásáért, és sürgeti a szegények támogatását. Mivel alapvetően kiűnő jogász és kiváló szónok volt, ezért új feladata miatt kellett behatóbban teológiával is foglalkoznia. Ebben nagy segítségére volt egy tapasztalt papja, Simplicianus,³³ aki a Biblia mellett nagyon jól ismerte a görög filozófusok írásait is, különösen Platón műveit. Ő is hozzájárult ahhoz, hogy Ambrus úgy tekintett a pogány tudományokra, mint segítségre, amennyiben a jó erkölcs megfogalmazásához, alátámasztásához, illetve a Biblia mélyebb megértéséhez vezethetnek. Az erényekben ő is meglátta a keresztény nevelés hasznos eszközét. Szinte még majdnem abba a túlzásba is beleesett, hogy a görögök valamiképp ismerhették a Bibliát, mert erkölcsüknek sok igaz tétele van, ami enélkül az ismeret nélkül aligha képzelhető el. Szent Ambrus a sarkalatos erényekről több helyen is beszél. Három írását lehet kiemelni: a *De officiis ministrorum* (A szolgák kötelességeiről), a *De virginitate* (A szüzességről) és a *Lukács evangéliumhoz írt kommentárjában* tárgyal ezekről. Érdekes egybeesés, hogy *De officiis* címmel Cicerónak is találunk munkáját a Krisztus előtti első századból, aki ezt a művét a görög filozófia erénytana alapján készítette el azzal a céllal, hogy megakadályozza azt az erkölcsi fellazulást, ami a római társadalmat abban az időben jellemezte. Szent Ambrusnak ez a műve azért fontos, mert a nyugati világban ez az első olyan könyv, mely csak erkölcsi jellegű témákat fejteget, s a pogány etika elveit a keresztény gondolkodás talajába ülteti. A célja nem egyezik Ciceróéval, mert nála a keresztény tökéletességre törekvés érdekében használható eszközöként szerepel az erények témája, mely segíti az emberi kötelességek teljesítését is. Az officium ugyanis nála többet jelent, mint egyszerű kötelességteljesítést. Inkább a minden körülmények közötti

33 Vö. VANYÓ, *Az ókeresztény egyház és irodalma*, 758–759.

legteljesebb erkölcsiség megvalósítását tartalmazza, mely a tökéletességre törekvés. Ambrus könyvéhez Ciceró műve mellett Alexandriai Kelemen, Órigenész, Platón és Philón munkáit is felhasználta. Két könyvben szól Jákobról és a boldog életről, melynek tárgyalásánál a mértékletességet veszi alapul. Józsefről úgy beszél, mint a tisztaság példaképéről. A józanságot dicséri Illés próféta és a böjt tárgyalásánál. A világtól való elmenekülés hasznát fogalmazza meg a Számok könyvében szereplő menedékvárosok alapján.³⁴ Szent Ambrus az erények tárgyalásánál az ember alapvető két képességéből indul ki. Az ész (*ratio*), mely az igazságot keresi, és a természetes vágy (*appetitus*), mely a jó elérését segítő törekvés. Természetesen a kettő összefügg egymással, és szükségszerűen ki is egészíti egymást. Az ész mutatja meg a váagnak, hogy mire törekedjen. A kettő harmóniája feltétele annak, hogy az ember jó és erényes életet tudjon élni. Különös észrevétele az, hogy ez a harmónia nem egy cselekvésben jön létre, hanem csak akkor, ha az ember a tökéletességre törekszik. Ebből az következik, hogy a tökéletesség a természetes képességeink kifejlesztése. Ezen azonban túl kell lépni, hiszen Krisztusban fedezhető fel a tökéletességet célul kitűző magatartás. Azzal, hogy példát adott nekünk a tökéletességre, maga Krisztus lett az erények eredete és célja. Alapvető feladata tehát az embernek Krisztus követése, melynek megtalálható az Újszövetségben a kettős szentírási indítéka. Egyrészt a meghirdetett örök élet alapja Jézus Krisztus megismerése,³⁵ másrészt az örök élet valamiképp a jócselekedetek és az erényes élet jutalmaként értelmezhető.³⁶ Nagyon lényeges szemléletváltás rejlik ezekben a gondolatokban, mert rávilágít arra, hogy az erény lényege nem a világrendbe történő beilleszkedés, nem is egy öncélú tökéletesedés, mint azt a görög bölcsélet sugallja, hanem a krisztusi képmásosság kialakítása és megvalósítása tettekben. Az erények Krisztus követésében segítségünkre vannak, és a boldogság belső forrásaivá válhatnak. Különösen a *Lukács-kommentárban* szélesedik ki az erények és a síksági beszédben Jézus által meghirdetett boldogságok kapcsolata.³⁷ Szinte mindegyik sarkalatos erény vonatkozását meg lehet itt találni. Az okosság által a nevetést kapó sírók, az igazságosság alapján a megalégedettségükhöz eljutó éhezők, a lelkierő segítségével a Jé-

34 Vö. Szám 35,11.

35 Jn 17,3.: „Az örök élet pedig az, hogy megismerjenek téged az egyedül igaz Istent, és akit küldtél, Jézus Krisztust”.

36 Mt 19,29.: „Mindenki, aki elhagyta házát, fivéreit vagy nővéreit, apját vagy anyját, gyermekeit vagy földjét az én nevemért, százannyit kap majd és örök életet fog örökölni”.

37 Vö. Lk 6,20–22.

zus Krisztus miatt üldözést elfogadók és a mártírok, a mértékletesség által pedig a földi vágyak fölé emelkedni tudók boldogságának lehet részesévé válni.³⁸

Fontos hatása volt Ambrusnak az erények elnevezésére. A korábban használt fogalmak helyett (*virtutes principales* és *virtutes capitales*) a sarkalatos erények (*virtutes cardinales*) kifejezést kezdte bevezetni a szóhasználatba. Az erények két kiemelt csoportja ma is az isteni vagy teológiai erények, illetve az erkölcsi vagy sarkalatos erények elnevezéssel szerepelnek a teológiai nyelvzetben. A sarkalatos erényeket az ószövetségi prófétai látomásnak megfelelően a négy élőlényhez kapcsolja, harmóniába hozva a lélek négy törekvésével, hajlamával. Hasonlóan a korábbi *auriga virtutum* gondolatához, négyes fogatnak megfelelően lehet ábrázolni az erények elrendezését és kapcsolatát. Az okosság erényét magától értetődően az emberi arc jelenti, mely utal az értelmes ember legfontosabb képességére, az eszes természetére. A sas magasra emelkedve igen nagy területet képes belátni, ez lesz alapja az igazságosság erényének, hisz annak mind az Isten mind az ember sajátos szféráját figyelembe kell vennie és harmóniába hoznia. Az oroszlán a legerősebb állatként itt a lelkierő félelem nélküli megvalósítását jelenti. A tulok, amely az Ószövetség gondolkodásában az áldozati állatot jeleníti meg, alkalmas lesz a mértékletesség erényének megjelenítéséhez, mivel az áldozathozatal, a lemondás, az önmegtagadás tartalma hozzá köthető. A négyes fogatnak megfelelő elképzelés azért is fontos, mert Ambrus szerint az erények nem függetlenek egymástól. Ha nem valósul meg, vagyis megtorpan az egyik ló, már nem tud a fogat megfelelően haladni. Az erények szoros kapcsolatban vannak egymással, átjárják, befolyásolják egymást, ezért egy cél felé egyöntetűen kell mozdulniuk, vagyis mindegyiknek a lélek tökéletességének az előmozdítása a feladata.

A sarkalatos erények rövid áttekintése azért tanulságos, mert a sztoikus erénytanokat és elnevezéseket is mintegy megkereszteli, s belehelyezi abba az új erkölcsi távlatba, a személyes transzcendentális világba, melynek a hit által lehet részese az ember, s amelyet a görög pogány világ nem ismert. Az okosság lényege, hogy a gondolkodás és a tudomány révén az ember az igazságot keresse, és ennek gyakorlati megvalósítását megalapozza. Az okosságról szólva a *sapientia* és a *prudentia* fogalmak felváltva szerepelnek, vagyis a bölcs, elvi életvezetés és a kifejezetten okos, gyakorlati értelemben

38 Vö. TARJÁNYI, Z., *Az erkölcsi erények*, (Morálteológia III.), Budapest 2004, 28.

helyes döntés tartalma váltakozik. Az okosságot mindig az evangéliumi tanácsokhoz (*concilium*) igazítja, a józan és nagykorúnak mondható ítélőképességhez (*iudicium*), valamint a kinyilatkoztatott isteni parancsokhoz (*praeceptum*) köti. Ennek az indoka, hogy az igazság megtalálása és helyes alkalmazása ne tévesszen célt, vagyis minden helyzetben megvalósulhasson. Az igazságosság azt az alapelvet fogalmazza meg, hogy mindenkinek meg kell adni, ami neki jár: Istennek, embernek, természeti környezetnek minden vonatkozásban. Ilyen értelemben nagyon széles körű ez az erény, melyre fel lehet fűzni a személyes kapcsolatokon túl a társadalmi és természeti környezettel kapcsolatos felelősség szinte minden ágát. Ezekből most kiemelhetjük azt a személyeket érintő vonatkozást, hogy Isten akarata szerint az embereknek közösséget kell alkotniuk, ezért alapvető kötelesség társasnak alkotott természetünk alapján az egyenlőség magvalósítása azáltal, hogy mindenki megkapja jog szerint, ami neki jár, még abban az esetben is, ha ez a saját haszonról való lemondással jár együtt.³⁹ A lelkierő elsősorban a mártíromságra vonatkozik, hisz azokban az emberekben valósult meg leginkább, akik a legnagyobb áldozatot meg tudták hozni, vagyis életük feláldozását az örök célért, Krisztusért. Általánosabb értelemben ez az erény az élet nehézségeinek, fájdalmainak, mindenféle megpróbáltatásnak elviselésére vonatkozik. Ezeket az ember bátran elviseli és a veszélyekkel is szembe mer nézni, nem inog meg a nehéz helyzetekben. Észreveszi a csábítást is, ami be akarja hálózni, melynek igyekszik ellenállni, illetve legyőzni. Ugyanakkor kerüli a vakmerőséget, az értelmetlen vagy felelőtlen kockázatvállalást. Több bibliai példa közül – az Úr Jézus után – leginkább Szent Pált érdemes mintaként állítani, akiről levelei alapján láthatjuk, hogy mennyi mindent elviselt az evangéliumért, s nem tört meg a testi-lelki megpróbáltatások között sem, hanem a jó harcot megharcolta, a pályát végigfutotta, hitét megtartotta.⁴⁰ A mértékletesség a gyakorlati élet főleg egyénekre vonatkoztatása szempontjából fontos erény. A test-lélek harmóniájának kialakítása nélkül nem képzelhető el. A bűn valósága ezt a harmóniát bontotta meg, és ez különféle kívánságok és a szenvedélyek eluralkodását eredményezte. A mértékletes ember mindezeket a helyes irányba igyekszik terelni. Tudja, hogy a gondolatoktól kezdve, a beszéd, a cseleke-

39 Itt megjegyezzük, hogy Ambrus Szent Lukács evangéliumát nagyon közel érezte magához azért, mert ez az evangélium viszonylag sokszor érint társadalmi kérdéseket, melyek őt mindig foglalkoztatták. Vö. VANYÓ, *Ókeresztény írók lexikona*, 18.

40 Vö. 2Tim 4,7.

detek és a mulasztások egy belső rendezetlenség következtében válhatnak negatív kifejeződések áldozatává, a fegyelmezettség viszont a belső béke és pozitív megnyilvánulások biztosítója lehet.

Szent Ambrus a Krisztus képét hordozó embert látja eszménynek, aki nem csupán a saját erőfeszítéseire támaszkodik, hanem együttműködik a kegyelemmel, és az erényeket megvalósító életével igyekszik azonosulni Krisztussal, vagyis egyre mélyebben beöltözik az ő lelkületébe. Ambrusnál világossá válik, hogy túl kell haladni a görögök etikáját, melynek célja a természet szerinti élet, mert az ember természete az istenképiség, amit az Atya megújított megtestesült Fiában, Jézus Krisztusban. Így a sztoikus etika értékeit látva, beépítette azt az evangéliumi etika rendszerébe, s a hit által új dimenzióba került korábban pogány gondolkodás Krisztusban elérhette nemcsak gazdagodását, hanem beteljesülését is.⁴¹

Mintegy utolsó gondolatként egy fontos megjegyzést kell tennünk, mely alátámasztja e nagy egyházatya szellemi tevékenységét. Bár sokak művét olvasta, ismerte, különösen Órigenészre és a kappadókiaiakra kell gondolni, s csak felszentelése után kezdett mélyebben foglalkozni a teológiával, de nagyon jó érzékkel szűrte ki a fontos és tévedésmentes tanításokat, s mindig sikerült nézeteivel a középúton maradni. „Nézeteiben a tévedésnek semmi nyoma sem volt, nem tért el az egyház tanításától soha, semmilyen kérdésben. Amit egyszer elfogadott, azon többé nem változtatott. Nem tévedett, de nem is fejlődött. Ambrus életműve ebből a szempontból Athanaszioszéhoz hasonló, vagy Jeruzsálemi Kürilloszéhoz”.⁴²

2.2.2. Szent Ágoston erénytana

Szent Ágoston (335–430) egészen fiatalon olvasta Ciceró műveit. Ez segítette benne a bölcsesség utáni vágy elhatalmasodását. Megtérése előtt Platón és Plotinosz műveit is olvasta. Ekkor még megvetette anyja vallását, a manicheusok hallgatója lett, mert tekintélyes és felvilágosult vallásnak tartotta. Karthágói működése végén már kiábrándult ebből az irányzatból, majd rövid időre szkeptikussá vált. Milánóba kerülve hamarosan ünnepelt tanára lett a retorikának. Ott Szent Ambrus prédikációi nagy hatással voltak rá. Nemcsak a beszédek kiváló retorikai eszközei kötötték le figyelmét, hanem megoldást látott az Ószövetség allegorikus értelmezésével kapcsos-

41 Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 28–29.

42 VANYÓ, *Az ókeresztény egyház és irodalma*, 764.

latos ellenvetéseinek feloldása irányában. Nézetei alakulásában szerepe volt Simplicianus papnak, akinek magyarázatai nyomán összefüggést talált a filozófiai Logosz-spekulációk és a János-evangélium prológusa között, aminek következtében könnyebben el tudta fogadni a keresztény istenfogalmat. Simplicianus hívja fel arra is a figyelmét, hogy az istenkereséshez kegyelem is szükséges, amit Szent Pál leveleiből kiolvashat. Az egyházi közösség felé egyengette az útját Róma híres rétorának – Marius Victorinus – megtérése és remete Szent Antal életének olvasása is. 387-ben Szent Ambrustól felveszi a kereszttség szentségét, 391-ben pap lesz, majd 396-tól püspök Hyppóban.

Keresztése után első művei már a keresztény erkölcsi látásmód fontos jelzői. A *De beata vita* (A boldog életről) és a *De ordine* (A rendről) című munkáit kiemelhetjük, melyekben egyrészt azt hangsúlyozza, hogy csak az lehet boldog, aki ismeri Istent, másrészt ennek hátterében felfedezhető, hogy egy isteni rend fogja át az egész világot, s így az élet nagy kérdéseire Isten nélkül nem lehet kielégítő választ adni. Morális szempontból is fontos az említett, főleg filozófiai művei mellett az apologetika területére tartozó *De civitate dei* (Isten városáról, Isten országról) című műve, valamint a manicheizmus és a pelagianizmus kritikájaként írt művek: *De moribus ecclesiae catholicae* (A katolikus egyház erkölcséről), a *De libero arbitrio* (A szabad akaratról), a *De vera religione* (Az igaz vallásról). A manicheusok ellen az akarat szabadságát, a pelágianusokkal szemben pedig az akarat gyengeségét, rosszra hajlását kellett megfogalmaznia. Speciális, morális témákról is írt külön könyveket, amint azt a *De mendacio* (A hazugságról), a *De bono coniugali* (A házasság javáról), a *De sancta virginitate* (A szüzességről), a *De continentia* (Az önmegtartóztatásról) és a *De bono viduitatis* (Az özvegyiség értékéről) munkái mutatják.⁴³ Erénytanának megértéséhez is tudni kell, hogy vitatkozó korszakban élt, bármely témában egymással ütköző szempontokat egyszerre kellett értékelnie.

Ágoston figyelemre méltó antropológiai elgondolást fogalmaz meg. Ennek alapképlete Szent Pál teológiájára épül. Minden emberben tulajdonképpen két ember lakozik, egy testi és egy lelki ember. Ezt a kettősséget a lélek kettős élete hozza magával. Mint szellemi valóság, birtokában van a bölcsességnek, mely az Istennel kapcsolatos, természetfeletti eredetű ismereteket képes felfogni, mely a lelki ember tulajdonsága, s az örök sor-

43 Vö. VANYÓ, *Az ókeresztény egyház és irodalma*, 792–801.

sát mozdítja elő. Testi emberként a tudást birtokolja, mely a földi dolgok megértését szolgálja, de fontos ez is, mert a bölcsesség útját egyengeti. Hasonlóképpen tekint a pogány szerzők gondolataira is: ezek hasznosnak és szükségesnek tekinthetők, amennyiben a lelki ember bölcsességét szolgálják, egyébként pedig nem. Hasonló a véleménye a profán tudományokról is, melyek csak annyiban szükségesek, amennyiben a Szentírás megértését segíteni képesek. A lélek, mint a testi ember irányítója, őt a tevékenységre, a cselekvésre is ösztönzi. Ezért az ember sajátos természete a kontempláció és az akció szoros egységében nyilvánul meg.

Az alapképlet részletezésekor négy erőt fedezhetünk föl, melyek jellemzik az ember küzdelmét. A szabad akarat az első, melynek sajátossága, hogy mind a jó, mind a rossz vonzásának irányába törekedhet. Ennél nehezebb adottság talán a kifejezetten testesnek nevezhető érzékiség, mely öncélú, evilági értékek felé irányulva, akár a jó, hosszú távú kategóriájától is elfordíthatja az embert. Ezekkel felveheti a harcot az ember az erények révén. Jó példák igazolják, hogy a személyes elhatározásokat segítségükkel meg lehet valósítani. A gyakorlati élet egyik legfontosabb fogalma az erények által a mérték lesz, melyet Ágoston az erények fényének (*lumen virtutum*) nevez, mely az erkölcsi cél eléréséhez vezet.⁴⁴ Az erények fényének tartalmai azok az értékek, melyek felé fordulnia kell az akaratnak. Ezek az értékek természetesen Istenhez, a változatlan jóhoz tartoznak, aki maga a boldogság, s mint ilyen az emberi élet célja. Az erények fénye világítja meg azt az utat, melyen kötelezően végig kell mennie az embernek. A célt pedig szükség-szerűen az erények segítségével lehet elérni.

Az erények személyessé tétele mindig komoly feladat lesz az ember számára, mert ezeket nem birtokoljuk automatikusan. Kialakításuk alapja egy olyan értékszemplélet, mely az erkölcsi rend alapfogalmaira épül. Ezeknek az alapfogalmaknak, eszméknek a foglalata Jézus Krisztus. Az Istennel való találkozásnak ő a kulcsa, hiszen a második isteni személynek kellett azokat beteljesítenie ahhoz, hogy az emberek számára is vezérelvek legyenek, s biztos utat jelentsenek az Atyához. A boldogság fogalma az első eszme, melyre minden ember törekszik, s csak kizárólag az Istenben található meg, önmagában sem a test, sem a lélek világában nem érhető el, mert azokat uralja a változandóság. A következő eszme a rend, mely az egész kozmosz és minden egyes létező működését, Isten elgondolásának

44 Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 30–31.

megfelelően meghatározza, s biztosítja. A rend létszinteknek megfelelően épül fel. Összekapcsolja a változatlan szellem, vagyis Isten síkját a teremtettt létezőkével. Ez utóbbi további részekre oszlik. A teremtettt természetben első a lélek, majd pedig az anyagvilág képviselőjében a test következik. A lélek erényessé válik, ha e rendnek megfelelően Isten világa felé törekszik, s ehhez cselekedeteiben a testi világot használja fel, mert így megvalósítja a számára elgondolt örök tervet. Ebből is következik, hogy a rend alapján a következő, mégpedig relációs eszme: a lélek. Tulajdonképpen az a lényege, hogy Isten képmása, ami egyértelműen jelzi kapcsolatát Istennel, s leginkább ő hasonlít teremtmények közül Teremtőjéhez, bár minden létező, még az értelem nélküliek is részesednek belőle. Az istenképiségnek lényeges eleme az értelmesség, a szellemi mivolt, aminek minőségi többletét úgy valósítja meg az Isten felé, hogy őt is képviselve uralkodik a testi világ fölött. Nagyon lényeges eszme a bölcsesség. Jelenti azt az alapvető tájékozódást, mely felfedezi és követi a célt, s látja azokat az eszközöket, melyet a megvalósítás folyamán igénybe kell venni. Ezért nevezhető a bölcsesség világosságnak, fénynek, mely a lélekkel bíró létező számára mind vertikális, mind horizontális síkon szükséges birtokolnia, hogy célját elérje, feladatát teljesítse. A bölcsesség fénye mögött felfedezhető a szeretet, s annak forrása, az Isten, akit minden mást megelőzően szeret az, aki bölcs, s őmiatta szereti a többi létezőt is. A következő az erények eszméje, mely sokféle fajtája miatt sajátosan gyűjtő fogalom is. Ezek kiindulópontja megint csak az Isten, aki az egyedüli jó. S aki a sarkalatos erényeket megvalósítja, tehát okos, erős, igazságos és mértékletes, az jónak is mondható, hisz az erények a jóra való készség különféle formáit valósítják meg. Az igazi kérdés az, hogyan lesz valaki az erények birtokosa, mert ezek nélkül nem lehet célt érni. A válaszhoz a már említett *lumen virtutum* fogalomhoz kell visszatérni, vagyis a mértékhez, mely a gyakorlati megvalósítás kulcsa, s az utolsó eszmét állítja elénk: az erkölcsi elveket. Ezek is örök eszmék, egyetemes ítéletek, melyeket a lélek képes meglátni, s a jó cselekvésre ösztönzőként felhasználni. Isten ezekkel megvilágosítja erkölcsi tudatunkat. S amilyen örökkévalóak a matematika szabályai, olyanok az erkölcsői is, s egyetlen alapelvre vezethetők vissza, az Isten örök törvényére, melyet a szívünkbe s az öntudatunkba írt.

Szent Ágoston fontos módosítást hajtott végre az addig ismert keresztény erény felfogáson. Szent Pál tanításának segítségével meglátta azt az alapot, melyre építeni lehet a sarkalatos erényeket. Mivel Isten és az ember

viszonyát a mindennapi cselekedetek mutatják, így az erényeknek igen fontos szerepük van ebben, melyeket a szabad akaratnak kell megvalósítania. Ennek belső mozgatója a szeretet. Ezért úgy gondolja, hogy a sarkalatos erényeket a három teológiai erénynek kell alárendelni, különösen a szeretetnek, mert ez az erények csúcsa. Az ember, ha a jót szereti, akkor a jót akarja. Aki pedig a jót akarja, az Isten által elgondolt rend szerint cselekszik. Az erény tehát nem más, mint a szeretet helyes rendje. Ebben az összefüggésben fogalmazza meg Ágoston híres mondatát: „Szeress, és tégy, amit akarsz”. Akiben ugyanis a szeretet helyes rendje él, az képes Isten szándéka szerint és tévedés nélkül megvalósítani annak tartalmát.

Szent Ágoston nagyon fontos szerepet tulajdonít az értelemnek, amit a „érts, hogy higgy, higgy, hogy érts” bölcséletében használt vezérgondolata is igazol.⁴⁵ Viszont a cselekedet erkölcsiségénél az akaratot hangsúlyozza, amiből érzése szerint az következik, hogy a szív fogalmának, ennek az egyébként kiemelkedő jelentőségű, bibliai kulcsfogalomnak szükséges helyet biztosítani.⁴⁶ A szívnek ugyanis mély, és egészen sajátos tudása van az örök értékekről, a szeretetről és a boldogságról, melyek alapján eleve része se kell, hogy legyen a bölcsesség fényének, mely alapvetően a jó és örök beteljesülést adó cél felé vezető utat megvilágítja az ember számára. Amikor a 27. zsoltárt magyarázza, kiemeli az akarat és a szív szerepét. Az *illuminatio* (világosság) és a *salvatio* (üdvösség) fogalmaival találkozunk ott, melyek befogadása eloszlatja a kételyt és a bizonytalanságot, az akaratot és a szívet pedig megtisztítja és a jóra való készségben megerősíti. Hisz a zsoltár arról beszél, hogy „nem fél a szív”, ha „bizakodik” az Úrban, bármekkora legyen is az ellenség, s buzdítja az embert: „légy erős és bátor szívű, reménykedj az Úrban”.⁴⁷ Hozzáteszi Ágoston, hogy az erényessé válás nem az említett fogalmak birtoklásától függ mégsem, hanem a szeretettől, mely Istenhez fűzi az embert. Ezért a „boldogok a tisztaszívűek” magyarázatánál a tisztaszívűség a legfontosabb.⁴⁸ A helyes értékszemplélet kialakulásának alapja és feltétele. Az erényes cselekedetnek pedig az a feladata, hogy a szívet tisztogassa, látását teljesebbé tegye, hogy szemlélje Istent. Az akaratban benne van a boldogság iránti természetes vágy, melyet az értelem segít-

45 Vö. KECSKÉS, P., *A bölcsélet története*, Budapest 1981, 157. és TURAY, A., *Filozófiatörténeti vázlatok*, Szeged 1994, 39.

46 Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 32–33.

47 Vö. Zsolt 27,3.8.14.

48 Vö. Mt 5,8.

ségével meglát az ember, valamint tudatosítja, hogy ezt a változó világon túlmutató, változatlan jóban érheti el, mely iránti vonzódást a szív szerete-
te Isten iránt végérvényessé tehet, különösen akkor, ha a szív tisztaságának feladatát igyekszik minél komolyabban venni.

Összefoglalás

Az eddigiek összegzését Szent Ágoston elgondolásai alapján tenném meg az erényekkel kapcsolatban, mert ezekben a korábbi néhány század gyümölcsei is megjelennek. Ágostonhoz pedig olyan két szempont kapcsolható, mely meghatározza a későbbi erényteológiát. Egy teoretikus és egy praktikus nézőponttal zárjuk ezt a tanulmányt.

A teoretikus lényege, hogy leginkább Ágostonnak köszönhető az erény leginkább iránymutató definíciója, ami használatos lett az erkölcssteológiában: „Az erény a lélek jó tulajdonsága, amellyel helyesen él az ember, s amelyet senki sem használ rosszra”.⁴⁹ Tetszetősebb lehet az a kicsit rövidebb ágostoni megfogalmazás, hogy az erények a lélek jó minőségei, amelyek „biztosítják, hogy helyesen és tisztességesen éljünk.”⁵⁰ Az erényt tehát a lélek hordozza, de nem pusztán elméleti ismeret, hanem az emberi élet tevékenységeiben megmutatkozó sajátosság, mellyel az ember Isten akara-
ta szerint próbálja alakítani tetteit és saját magát, megvalósítani istenkép-
iségből eredő feladatát. Hangsúlyt kap az a gondolat is, hogy „az erény minden kétséget kizáróan isteni dolog az emberben.”⁵¹ Ebből egyértelműen származik az erény transzcendentális vonatkozása, vagyis az Istennel való kapcsolattartásunk lehetősége, aki az abszolút jó és az ember végső célja. Isten pedig azt akarja, hogy az ember elérje végcélját, így az erény természetfeletti isteni cselekvést is magában foglal, vagyis Isten az erényt felhasználja arra, hogy bennünk, a mi közreműködésünk nélkül is művelje.⁵² A teológia nem véletlenül fogalmazza meg, hogy vannak természetes és természetfeletti erények, s az utóbbiakhoz sorolható az isteni vagy teológiai erények, és a sarkalatos vagy erkölcsi erények csoportja.

49 „Virtus est bona qualitas mentis, qua recte vivitur, qua nullus male utitur”. Vö. NOLDIN, *Summa Theologiae Moralis*, I, Barcelona 1945, 259–260. és AUGUSTINUS, „A szabad akaratról”, in VANYÓ, *Ókeresztény Írók*, II., I, 2.19.29. és EVETOVICS, K., *Katolikus Erkölcsstan*, I, Budapest 1940, 18–19.

50 Vö. AUGUSTINUS, „A szabad akaratról”, 2, 29.

51 AUGUSTINUS, „Az akadémikusok ellen”, in VANYÓ, L., *Ókeresztény Írók*, II, Budapest 1986, 32.

52 TARJÁNYI, *Op. cit.*, 34.

A praktikus szempont lényege az, hogy bár a ráció elsődlegesnek tűnik nála, mégis sokszor az akarat és a szeretet elsőségét vallja. Az akarat erősítése, a szív tisztasága olykor megelőzi az ész pallérozását. S itt Ágoston tulajdonképpen támaszkodik egy minden időkre érvényes antropológiai, pedagógiai, pszichológiai szempontra, ti. minden ember nevelhető, tehát nevelendő is (*educabilis, ergo educandus*).⁵³ Az a közeg pedig, ahol ez a feladat megvalósítható és megvalósítandó, nem más, mint a társadalom legkisebb és talán leghatékonyabb sejtje, a család, és természetesen az egyház, mely az emberi személyt a krisztusi teljességig képes vezetni, nevelni. Az egyház és a család a szeretet parancsának két oldalát képviseli, s így az erényekre nevelő tevékenységében is az Isten- és emberszeretet teljességében képes az emberséget kifejleszteni, lehetőségeit a legpozitívabban kiaknázni.

53 TARJÁNYI, *Op. cit.*, 33–34.

Máriapócsi énekeink teológiája

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Mária kiválasztottsága; 3. A történelmi Mária; 4. Mária mennyei élete; 5. A pócsi Mária; 6. Befejezés.

ISTVÁN GÁBOR CSELÉNYI: The Theology of our Máriapócs Chants
Hungarian Greek Catholic pilgrimage songs situate the Theotokos in the dimensions of an eternal divine design, frequently alluding to her as the Chosen One: In them, she is regarded as the one selected by God (i.e. the Heavenly Father) to be the Holy Mother of His Son. Our chants display knowledge of Mary's foetal life ('Szent Annának jó szíve Máriának bölcsője' [The good heart of Saint Anne – Mary's cradle]), her birth, i.e. 'kisasszony-volta' (maidenhood following her nativity), the Annunciation, her calling as the Theotokos (cf. 'Mária, istenségnék temploma' [Mary, Temple of the Divine]), the moment when her Holy Son entrusted us to her (and John) on the cross, as well as her death, which was her assumption into heaven: To put it briefly, the historical Mary is introduced. At the same time, our pilgrimage songs also contain references to her life in heaven, from the day the pearly gates of the heavenly Holy City open to admit the Mother of Jesus ('a mennyei szent városnak gyöngykapui ma megnyílnak Jézus édesanyjának'), a life defined by the fullness of her role as an intercessor, justifying the appellation our perpetual 'advocate and helper' ('szószólónk, gyámolónk'). In addition, it is also appropriate to speak of the Virgin Mary as 'Mary of Pócs' since the icon of the Virgin Mary in Pócs (i.e. Máriapócs) and her miraculous weeping are adorned by a great many wonders ('sok nagy csodától ékesítették pócsi Szűz Mária képe, csodálatos könnyezése'). Thus, the Theotokos becomes our Mary, the Mary of the Hungarian Greek Catholics.

I. Bevezetés

A második máriapócsi kegykép könnyezésének 300. évfordulójára zárándokkönyvet adtam közre Pócsnak ékes csillaga címmel, amely pócsi népénekeink gyűjteményét tartalmazza az énekek kottáival, szövegeivel. A gyűjtés több évtizedes kutatómunka gyümölcse. Papjaink, kispapjaink, de egyáltalán, teológiát értő közönségünk számára azonban további izgalmas feladat lehet *máriapócsi énekeink teológiai mondanivalójának* summázása. Erre vállalkoztam jelen tanulmányomban. Néhány, talán kevésbé ismert énekünket a kottával együtt közlöm.

2. Mária kiválasztottsága

Búcsújáró énekeink az Istenszülőt örök isteni terv távlatába állítják, gyakran utalnak *kiválasztottságára*. Úgy tekintik, mint akit Isten (a mennyei Atya) *Fia szent anyjának választott*.¹ Egyfajta eleve elrendelésről is beszélhetünk itt. Kevesen tudják, a katolikus egyház csak a negatív predestinációt (az eleve elvettetést) nem fogadja el, de a pozitív elrendelést igen. Gondoljunk itt Szent Pál szavára, aki szerint az Atya mindnyájunkat „kiválasztott a világ teremtése előtt, hogy szentek és feddhetetlenek legyünk” (Ef 1,4). Ennek az elrendelésnek legtündöklőbb megjelenítője maga az Istenanya. Egyik Nagyboldogasszony-napi énekünk kozmikus hasonlattal szemlélteti ezt: *Tebenned feltalálatnak / nap és hold ékessége*. Rögtön utána pedig a bölcsességteológia egy csipetnyi darabja villan fel: *azért választott magának / az Isten bölcsessége*.²

Legyen szabad itt utalnom rá: mint egyik könyvemben kimutattam,³ az ószövetségi *Hokma-Szofia-Bölcsesség* fogalma többretegű. Szent Ágoston megkülönböztette a teremtetlen és a teremtetett Bölcsességet.⁴ Előbbit a hagyomány egyik rétege a Logossal (az Igével) azonosítja, és az iménti ének is ebbe a vonulatba tartozik. Az Akathisztosz az Istenanyával hozza fogható közelségbe a Bölcsességet: „Üdvözlégy, Isten bölcsességének tárháza”,⁵ aminek nyugati változatát is ismerjük (*sedes Sapientiae*). Voltak, akik a Bölcsességet a Szentlélekkel azonosították, és anyának tekintették, mint a szír szentatyák, Jakob Böhme vagy Bingeni Szent Hildegárd.⁶ Mivel ez a motívum itt hiányzik, a pócsi énekek – nyugati minta alapján⁷ – a Szűzanyát így nevezik: *a Szentlélek mátkája*,⁸ *araja*.⁹

Másik vonulat a *teremtetett Bölcsesség* dimenziója. Ezt fedezzük fel ott, ahol a bölcsességi irodalom egy-egy képét énekeink a Szűzanyára alkalmazzák: *Isten legszebb leánya, / kiben az ég és föld Ura örök kedvét találja*.¹⁰ A bölcsességteológiának ebből a mariológiai ágából származik az *Akathisztosz* *hümnosz* szüntelenül visszatérő kiáltása: *Üdvözlégy, Istennek szeplőtelen jegyese*, és ez a

1 Oltaimad alá sietnek, 2. vsz.

2 Örülj, vigadj, 4. vsz.

3 CSELÉNYI ISTVÁN GÁBOR, *Isten anyai arca?*, Budapest 2007.

4 *Uo.*, 109.

5 Akathisztosz Hümnosz, 9.

6 CSELÉNYI, *i. m.*, 138-163.

7 Boldogasszony Anyánk, 2. vsz.

8 Pl. Téged jöttünk, 4. vsz.

9 Szeretlek, szép Szűz Mária, 4. vsz.

10 *Uo.*, 1. vsz.

motívum csendül fel pócsi énekeinkben is: *Mint Istennek szent jegyesét, / az angyalok csodálnak.*¹¹ Ahogy a Bölcsesség *Amon Jahve*, Isten kedvese a bölcsességi irodalom szerint (vö. Péld 8,30; Bölcs 8,4), így látjuk Máriát is: Mint Istennek kedvesét, az angyalok mind csodálnak, s mint szerelmes jegyesét is a mennyei Királynak.¹²

Ebből a háttérből, Mária kiválasztottságából nő ki számunkra Mária szeplőtelen fogantatásának gondolata: *Te bűn nélkül fogantattál, / malasztokkal megáldattál, / a Szentlélek ereje / tégedet megszentele.*¹³ Az énekeknek ez a rétege bizonyára már a 19. század második felének katolikus felfogását tükrözi, de végsősoron Mária kiválasztottságából következik: *Ő, a szüzesség virága, / bűn nélkül jött e világra. / Üdvözlégy, Szűz Mária, / tisztaság liloma!*¹⁴ A liturgia is ezeket a jelzőket alkalmazza legtöbbször az Istenszülőre: legszentebb, legtisztább, legáldottabb.

3. A történelmi Mária

De vajon mit is tudunk meg pócsi énekeinkből a *történelmi Máriáról* (a *történelmi Jézus* mintájára)? Nagy kedvvel időznek az énekek a Szűzanya *magzati léténél* és az „istenös” édesanyánál: *Szent Annának jó szíve / Máriának bölcsője, / azért áldjuk Szent Annát, / mert ő szülte Máriát.*¹⁵ Számtalan ének témája a „Kisasszony”, a Kisboldogasszony *születése*: *Szent Anna drága kincse / lelkünk édes reménye. / Názáret városába / ma jöttél e világra.*¹⁶ *Az Úristen már elhozta Kisasszony napját, / melyben Szent Anna megszülte szép Szűz Máriát.*¹⁷ Ezt a talán kevésbé ismert énekünket legyen szabad kottával együtt idéznem:

¹¹ Örülj, vigadj, 3. vsz.

¹² Ma született egy kisasszony, 2. vsz.

¹³ Képed előtt, ó Mária, 2. vsz.

¹⁴ Áldozunk, hív keresztények, 2. vsz.

¹⁵ A pócsi szép templomba, 6. vsz.

¹⁶ Uo., 7. vsz.

¹⁷ Az Úristen már elhozta, 1. vsz.

Ékes virágszál, kit szent Anna szült – zengi a talán legismertebb pócsi énekünk.¹⁸ *Szent Annának leánya: / kisasszonyunk, Mária.*¹⁹ A görög liturgia szerint az Istenszülő *Jessze törzséből fõlsarjadt vesszõ.*²⁰ Ennek visszhangja egy kevésbé ismert Kisboldogasszony-napi ének: *Jessze ága, szép virága kinyíltott ma, mint rózsa, / kit az örök Isten küldött lelkünknek vigaszára.*²¹

A következő filmkocka *Mária örömhírvétele*. A zárandokénekek leggyakoribb szava, az *Üdvözlég*y szerepel számtalan énekben. Sõt, mintha népünk tudatában lenne, hogy a görög eredetiben a *chajre* jelentése: *örvendj*, egyik alapénekünk pontosan így kezdődik: *Örülj, vigadj...* Pontos fordítása a szónak az *Örvendj, szent Szűz* kezdő szava is, és ennek az érzésnek visszhangja az *Örvendezz, szépséges* kezdetű ének is. Mind az anyagi üdvözlés (Lk 1,26-38), mind a vizitáció (Erzsébet meglátogatása, Lk 1,39-45) egész jelenete leperreg előttünk: *Üdvözlég, Mária, egek királya... Malaszttal vagy teljes, / irgalmas és kegyes... Úr vagy teveled, / nyitva szűz kebeled, / és minden asszonyok felett / nagy a te érdemed... Áldott vagy, ó anya, Szentlélek temploma, / s áldott szűz méhed gyümölcse, / Jézus, lelkünk kincse!*²² Mária a szüzesség és az anyaság titkát egyszerre teljesíti ki: *Örülj, vigadj, tisztaságban / kivirágzott anyaság, / anyagi ártatlanságban / tündöklő menyasszonyság!*²³

Kedvenc témája énekeinknek a Istenanya szeplõtelensége is (vö. *Téged dicsér az ég*). De meg tud népünk szólalni a nagy himnuszok nyelvén is: *Szent-*

18 Magyarország királynéja, 1. vsz.

19 A pócsi szép templomba', 2. vsz.

20 Karácsonyi katavászia, 4. óda.

21 Ma született egy kisasszony, 3. vsz.

22 Üdvözlég, Mária, 1, 3-4. vsz.

23 Örülj, vigadj, 1. vsz.

*lélek által tebenned / vett az örök Ige testet, / ó áldott Szűz Mária, / istenségnek temploma.*²⁴ S hogy templom, frigyláda, arany gyertyatartó, azt tudjuk a *Parakliszból* és pl. Mária templomba vezetésének ünnepéből is.

Kisboldogasszony ünnepe a megtestesülés titkához vezet el: *Mennyből szállt e szép rózsza, / Jézus lett a bimbója.*²⁵ Felidéződik karácsony éjszakája, a pásztorokhoz intézett angyali üzenet: *Máriáé volt a gyermek, / akinél az égi lelkek / áldva így énekelnek: / „Dicsőség az Istennek!”*²⁶ De képet kapunk a szülőasszony és szent Fia bensőséges kapcsolatáról is: *Jászolyánál könnyörögve / imádással áll szülője. / Dicséret Máriának, / Megváltónk szent anyjának.*²⁷ Kárpátalja egész históriás éneket kerekít a betlehemi történetből (vö. Bujdosik Mária). Karácsony tehát egyet jelent népünk számára Mária anyaságával. S ha itt Megváltónk anyjának nevezi énekünk Máriát, akkor tudnunk kell, a leggyakoribb megnevezés ez: *Jézus szent anyja.*²⁸ És ez a *szent* szó jelzi, szó sincs arról, mintha hívő népünk (afféle nesztoriánus módon) tisztán ember-szülőnek tekintené Máriát. Van, amikor nyíltan meg is valljuk: *Istennek szent anyja,*²⁹ vagy: *Istennek áldott szűz anyja.*³⁰

Népünk szívében azonban belső, logikai kötés épült ki a Szűzanya isten-anyasága és aközött, hogy a *mi édesanyánk* is: *édesanyánk vagy, szép Szűz Mária, / fogadd el gyermekidet, Jézus szent anyja.*³¹ Amit a világegyház a II. Vatikáni Zsinaton öntött szavakba, tudnillik, hogy Mária az *Egyház édesanyja*, az a mi énekeinkben evidencia: *Szentegyházunknak csillaga.*³² Az egyházból persze főleg a földi küzdőkkel való kapcsolat emelkedik ki: *Mária gyermekei, ide jöjjetek, / itt van a Szűz Mária, őt kérleljétek.*³³ A zarándokénekek pontosan ismerik a valamennyiünkre kiterjesztett anyaság szentírási alapját is (Jn 19,27): *Fiad, Jézus a keresztfán / minket oltalmazra hagyván, / azt akarta: légy anyánk. / Nézz hát kegyelmesen ránk.*³⁴ A Mária-tisztelet a hű tanítvány öröksége: *Mária, neked ajánla / minket az Isten Báránya, / a keresztről így szólván: / Ím, anyád, hű tanítvány.*³⁵

24 Áldozunk, hív keresztények, 3. vsz.

25 A pócsi szép templomba, 4. vsz.

26 Áldozunk, hív keresztények, 4. vsz.

27 *Uo.*, 5. vsz.

28 Pl. Egek királynéja, 1. vsz., Százezerszer... 6. vsz.

29 Üdvözlégy, Mária, 1. vsz.

30 Istennek áldott, 1. vsz.

31 Mária gyermekei, 2. vsz.

32 Üdvözlégy, Mária, 1. vsz.

33 *Uo.*, 1. vsz.

34 A mennyei szent városnak, 9. vsz.

35 Áldozunk, hív keresztények, 6. vsz.

A keresztt alapján értjük meg, hogy *Mária közbenjárása* nem választható el Krisztus megváltásától. Világosan látja ezt népünk: *Kérünk Fiad érdemére, / értünk viselt keresztyére, / kérünk dicsőségedre, / figyelmezz híveidre!*³⁶ De van olyan énekünk, amely még a kereszttitkában is meglátja az Istenanya és Fia kapcsolatát: *Szívedből lett a drága vér, mely eltörölte vétkem.*³⁷ A közbenjárás Máriának istenanyaságában gyökerezik: *Téged, kit az Isten Fia szent anyjának választott, / téged kérünk, nyerdj ötöle számunkra bő malasztot.*³⁸

Az *utolsó filmkocka* a történelmi Mária életéből *halála* (vagy ahogy liturgiánk mondja: *elszenderedése*). Az őskeresztény hagyomány mély rétegeiből kerekedik ki a történet: *Három nap nyugodtál koporsóban, / szunnyadtál, de nem voltál meghalva. / Amidőn felnyílt koporsód zárja, / szűz tested ellepte illat árja. / Lejött érted három angyali kar, / rózsaszín felhőbe burkolt hamar. / És Fiad jött, felvitt a mennyekbe, / Jó Atyánk koronát tett fejedre.*³⁹ Annak visszhangja ez a látomásos vers, ami a liturgiában így szerepel: *Az angyalok a te elhunytodat, ó Istenszülő, látván, elcsodálkoznak, miképpen száll fel a Szűz a földről az égbe.*⁴⁰

4. Mária mennyei élete

Ami egyik oldalról kiszakadás a földi létből, másik oldalról *átköltözés*. Mária hazaérkezését így írja le az ének: *Körülvett a mai napon az angyali sokaság, / mert megkoronáz ma téged a teljes Szentháromság.*⁴¹ Egyértelműen liturgikus háttérre (Nagyboldogasszony tropárjának motívumára) bukkanunk a mennybevitetés mozzanatának leírásában: *Mária elhunyt után felvitetett az égbe, / mert anyja volt az Életnek, átment ő az életbe.*⁴² E ponton énekeink tovább szövik azt a motívumot, ami Mária kiválasztottsága mozzanatában merült fel: hogy Isten jegyese. Mintha csak az Énekek énekét hallanók: *Jöjj fel, én kedvesem, / ma, im, megkoronázunk / a mennyekben, mint királynőt, / szent trónnal jutalmazunk.*⁴³

36 A mennyei szent városnak, 11. vsz.

37 Szeretlek, szép Szűz Mária, 3. vsz.

38 Oltalmad alá sietnek, 2. vsz.

39 Megzendült az angyalok hárfája, 3-5. vsz.

40 Nagyboldogasszony zsoltosmájából.

41 Örülj, vigadj, 2. vsz.

42 Mária elhunyt után, 1. vsz.

43 Örülj, vigadj, 5. vsz.

Az eme felmagasztalásra utaló, említett énekünk is álljon itt kottájával együtt:

Má-ri-a el-huny-ta ut-tán fel-vi-te-tett az ég-be,
 mert any-ja volt az É-let-nek, át-ment ő az é-let-be.
 Má-ri-a, Má-ri-a, e-gek Ki-rá-ly-né-ja,
 légy né-ped szó-szó-ló-ja!

Másik forrás a Jelenések könyve: „Akik szüzek maradtak, a Bárány nyomában járnak, bárhová megy” (Jel 14,4). Nagyboldogasszony-napi énekünk ezt így adja vissza: *A Bárányt követő szüzek / nagy örömmel zengedeznek, / üdvözölve Máriát, / a szüzek királynéját.*⁴⁴ Mintha a Napba öltözött asszony (Jel 12,1) alakját is idéznék énekeink: *Szeretlek, szép Szűz Mária, te Szentlélek arája, / kinek fején a hét malaszt tündöklő koronája.*⁴⁵

Ugyancsak a János-jelenések („A tizenkét kapu tizenkét drágagyöngy: mindegyik kapu egy-egy drágagyöngyből”, Jel 21,21) alapján kapunk képet a *mennyországról*, ahová Mária érkezik: *A mennyei szent városnak / gyöngykapui ma megnyílnak / Jézus édesanyjának, / áldott Szűz Máriának.*⁴⁶ Az énekek leggyakoribb jelzői – királyné, mennyországnak királynéja, angyalok, pátriárkák, próféták, apostolok, vértanúk, hitvallók, szent szüzek, minden szentek királynéja⁴⁷ – mind azt fejezik ki, hogy Mária – Szent Fia mellett – az *üdvözültek édesanyja*, akik maguk is kiveszik részüket dicsőítéséből: *Fönn az égben angyalok énekelnek, / a szent Szűznek dicséretet zengenek.*⁴⁸

Ami ezután következik, az már az Istenszülő *mennyei életéről* szól. Szent Pál szerint „az első ember földi, a második a mennyből való, mennyei” (1Kor 15,47). A mennybe felemelkedett Szűzanya már ilyen *mennyei asszony*, Krisztus, a mennyei ember mellett. De vajon miből is áll a mennyek királynéjának

⁴⁴ A mennyei szent városnak, 6. vsz.

⁴⁵ Szeretlek, szép Szűz Mária, 4. vsz.

⁴⁶ *Uo.*, 1. sz.

⁴⁷ Lásd a Boldogságos Szűz Mária versszakainak kezdő sorai

⁴⁸ Százegzerszer üdvözlégy, 2. vsz.

élete? És egyáltalán, *miből áll az üdvösség?* Nos, énekeink a maguk egyszerű, tiszta látásmódjukkal megsejtetik, hogy az üdvözültek életének központi eleme a Szentháromság szemlélése: *Dicsérjük az Úr Jézust a magas mennyben, / Szentháromság egy Istent nagy dicsőségben!... Szentháromság híva hív: / sies-sünk oda, / milyen szép a mennyország, majd megmutatja.*⁴⁹

Ugyanakkor énekeink azt is világossá teszik, hogy Mária élete odafönn is szüntelen munkálkodás, *a szeretet megélése*, hiszen „a szeretet soha el nem múlik” (1Kor 13,8), és ebbe beletartozik az emberek, a földön küzdők iránti szeretet átélése is: *Anyánk, viselj gondot reánk, / küldj szívünkbe vigasztalást.*⁵⁰ Így jelenik meg az *Istenszülő közbejárásának* gondolata. Az az anyai, gondoskodó szerep, amely már földi életéből is kitűnt (lásd a kánai menyegzőt vagy a kereszt tövén ráruházott anyaságot), most válik teljessé, ebben a mennyei létben.

Ké-rünk, ó Má-ri-a, légy a mi gyá-mo-lónk,
is - te-ni Fi-ad-nál hat-ha-tós szó-szó-lónk!
Refrén
Hajtsd hoz-zánk, ó, a-nyánk, an-gya-li ar-co-dat,
kér-jed mi-é-ret - tünk ál - dott szent Fi-a-dat!
Refrén, más változat
Hajtsd hoz zánk, ó A - nyánk, an-gya-li ar co dat,
kér-jed mi-é-ret-tünk ál-dott szent Fi-a-dat!

Mária mennyei anyaságát, magyarán közbenjárását, számos szinonimája érzékelteti: Mária szószólónk, gyámolónk (*Légy a mi gyámolónk, / isteni Fi-adnál hathatós szószólónk*⁵¹ – kéri népünk) és főképpen: oltalmazónk (*Oltal-mad alá sietnek, Szűz Mária, híveid, Keresztények, dicsőítsük*).⁵²

49 Mária gyermekei, 2-3. vsz.

50 Téged jöttünk, 8. vsz.

51 Kérünk, ó Mária, 1. vsz.

52 Oltalmad alá, 1. vsz.

Sokszor halmozottan jelenik meg mindez: *Te vagy erőnk és oltalmunk, / Isten előtt légy szószólónk!*⁵³ Ezekhez a szerepekhez kapcsolódik a *Mater misericordiae* jelzője: *Irgalmasság anyja, Mária, segíts!*⁵⁴ Nagyboldogasszony ünnepén is ezt kérjük: *Ó, dicsőség királynéja, / nézz reánk is, szolgáládra, / irgalmasságnak anyja, / légy híveid oltalma!*⁵⁵ Máriától az irgalmasság ajtajának megnyitását kérjük (vö. Istennek áldott Szűz Anyja és: *Ó, áldott Szűzanya*).

Érdemes végigtekintenünk azt is, mihez is kérjük az Istenszülő közbenjárását. Jelenlétének átélése mindnyájunkat megtérésre, bűnbánatra vezet el: *Kérj malasztot szándékunkhoz, / töredelmet bánatunkhoz, / hogy szívből megtérhessünk, / s téged dicsőíthessünk.*⁵⁶ Az Üdvözlégy parafrázisában is így szólítjuk meg: *Asszonyunk, Mária, / Istennek szent anyja, / bűnösöknek szószólója.*⁵⁷ Máriánál lelki gyógyulást remélünk: *Gyógyítsd meg hát büntől sebzett lelkünket, / hogy megnyerjük segélyeddel üdvünket.*⁵⁸ Máriapócson a gyónók szünni nem akaró sora bizonyítja a tapasztalatot, amit sok ének is kifejez: *Ide jött el a nagy bűnös, s kéri a Szűz Máriát, / engesztelje bűneinkért a világ Megváltóját.*⁵⁹

Másik terület Mária szolidaritása a szenvedők, betegek iránt, amit jól ismerünk a *Parakliszból* is. (*Minden szenvedők öröme..., betegek látogatója, minden sínylődőnek oltalma és védelme.*⁶⁰) Egész sor strófa vall erről: *Sok szenvedő ember kéri pártfogásodat.*⁶¹ *Testi, lelki szükségekben szenvedők, mind jöjjetek.*⁶² Különösen az egyedül maradottak védelmezőjének látjuk Máriát: *Árva s özvegy, ki elveszté földi támaszát, / pártfogóul válassza a / drága Szűzanyát!*⁶³ Végsősoron az irgalmasság testi-lelki cselekedeteiről szólunk itt, hiszen a mennyei létforma a szeretet kiteljesedését jelenti.

De ugyanilyen hangsúllyal jelenik meg énekeinkben az a gondolat is, hogy Mária *halálunkban* is mellettünk áll. Az Üdvözlégy nyugati záró formájában is kérjük: imádkozzék Mária *értünk most és halálunk óráján*. Nos, énekeinkben is visszacsendül ez a motívum: *Imádkozzál értünk, / buzgó*

53 Téged jöttünk, 5. vsz.

54 Egek királynéja, 6. vsz.

55 A mennyei szent városnak, 7. vsz.

56 *Uo.*, 12. vsz.

57 Üdvözlégy, Mária, 5. vsz.

58 Hozzád megyünk, bús árváid, 8. vsz.

59 Ide jöttünk, buzgó hívek, 3. vsz.

60 A Paraklisz 2. sztihrája

61 Isten hozott e szent helyre, 5. vsz.

62 *Uo.*, 7. vsz.

63 Ó, mily édes, öröndetes, 5. vsz.

*szívvel kérünk, / most és ha eljő végóránk, / légy velünk, jó anyánk!*⁶⁴ Az Isten-szülő áldása átfogja egész életünket: *Életünkre s végóránkra / kérj áldást, ó Isten anyja!*⁶⁵ Énekeink szemléletében a halál találkozás szereteteinkkel, közöttük főleg a Szűzanyával: *Ha egykor eljön a halál éjjele, / e szavakkal köszönt-hessünk az égbe: / Köszöntünk téged, Jézus szent anyja.*⁶⁶ Közbenjárásának végső célja, hogy *elnyerjük az üdvösséget*, természetesen, Szent Fia kegyelméből: *Alázattal téged kérünk, / szent Fiadnál te szólj értünk, / ajánlj minket kegyelmébe, / vezess hozzá fel az égbe!*⁶⁷ Mária a mi mennybe vágyódásunknak is megtestesítője (vö. Szűzanyám, tied akarok lenni, Dicsénékem örvendve zengem).

Mégsem szabad azt hinnünk, hogy Mária segítsége merő passzivitás, tétlenség, amely felment bennünket a cselekvés alól. Zarándokénekeink példaként állítják eléink a Szűzanyát: *példája minden szentségnek / és nagy kegyelemnek.*⁶⁸ Azért kötődünk hozzá ilyen erővel, hogy *példádat követve, / feljussunk a mennyekbe.* A hosszú, fáradságos úton azért esedezünk, hogy *nevelje bennünk szent példád az egy, igaz szent hitet, / melyet Fiad élve-halva üdvösségül hirdetett.*⁶⁹ Elsősorban a hitben lesz példaképünk, hiszen rokona, Erzsébet, róla is azt mondta: „Boldog vagy, ki hittél” (Lk 1,45). Akkor ez arra vonatkozott: „hitted, hogy beteljesedik mindaz, amit az Úr mondott neked” (uo.). Bennünk immár az *örökéletbe vetett hitet* segíti elő: *Hitünk védelmében, Mária, segíts, / üdvünk szent ügyében, Mária, segíts!*⁷⁰ De a többi „isteni erény” dolgában is segíthet: *Legyen hitünk szent gyümölcse a szeretet és remény, / mely fenntartson minden vészben ez életnek tengerén.*⁷¹

Egész erénykatalógust lehet összeállítani, ha összegyűjtjük, mi mindenhez kérjük az Istenszülő segítségét: *Igaz bűnbánatra, erős bizalomra, hogy az Istent féljük, buzgó jámborságra, kísértéseinkben, jószándékainkban, ha szükség szorongat, ha inség fenyeget, minden gyötrelmünkben...*⁷² Legfőképpen abban segít, hogy példája és imádsága nyomán elnyerjük végső célunkat. Ennek a bizalomnak az erejéből merjük énekelni: *oda*⁷³ *egykor eljutunk, így*

64 Üdvözlégy, Mária, 6. vsz.

65 Áldozzunk, hív keresztények, 8. vsz.

66 Százegzerszer üdvözlégy, 6. vsz.

67 Téged jöttünk köszönteni, 11. vsz.

68 Üdvözlégy, Mária, 2. vsz.

69 Oltalmazd alá, 3. vsz.

70 Egek királynéja, 3. vsz.

71 Oltalmazd alá, 4. vsz.

72 Egek királynéja.

73 Ti. a mennyországba.

*imádkozunk: Szentháromság egy Isten, örökké áldunk!*⁷⁴ Amit ismét csak nem szabad úgy értenünk, hogy nem is kellene semmi többet tennünk, mint hogy imádkozunk, hanem valahogy úgy, hogy egész életünk imádsággá kell, hogy váljék. (Az ének korábbi változatában tényleg az szerepelt: „csak imádkozunk”, amit tudós papjaink korrigáltak.)

5. A pócsi Mária

A Mária-tiszteleten belül persze a pócsi énekek az Istenszülőt sajátosan, mint a *Magyarok Nagyasszonyát*, és azon belül, mint a *mi pócsi Máriánkat* állítják elénk. Az előbbire vonatkozólag csak néhány utalást találunk. Feli-deződik a magyar történelem tragikus pillanata, amikor Szent István elvesztette fiát, és – bizánci minták alapján – Máriának ajánlotta fel országát és koronáját: *Első királyunk, Szent István / szintén irgalmadban bízván, / kért, hogy oltalmadba végy / s Magyarországot anyja légy.*⁷⁵ Mivel az Istenanya egyébként is az „árva védelmezője”, világos népünk számára, hogy árva maradt magyar nemzetünknek is gondviselője: *Kérd (Jézust), hogy a szent békességet / Jézustól megnyerje néped, / Magyarok Nagyasszonya, / kérj áldást országunkra.*⁷⁶ Egész sor énekünk kifejezetten mint a Magyarok Nagyasszonyát állítja elénk a Szüzanyát (*Magyar nemzetnek védőasszonya, Édes Nagyasszony, Magyarok királynéja, Nagyasszonyunk, hazánk reménye, Ó, Nagyasszony, Magyarország árva népe*).

Ugyanerre a szolidaritásmotívumra épül énekeinkben a pócsi Mária-kép könnyezésének megindokolása is: *Ó, égi Anyánk, értünk búsultál, / a pócsi templomban / könnyet hullattál.*⁷⁷ Még szebb megfogalmazásban: *Máriapócs drága szép templomában / isteni kegyelmek szent csarnokában / csoda történt, ó nagy csoda! / könnyezett a Szűz Mária!*⁷⁸

74 Mária gyermekei, 4. vsz.

75 A mennyei szent városnak, 10. vsz.

76 Áldozunk, hív keresztények 7. vsz.

77 Százezerszer üdvözlégy, szép Szűz Mária, 1. vsz.

78 Kik vagytok Jézusnak igaz hívei, 2. vsz.

Magáról a csodatevő ikonról is említés történik: *Már régi időktől fényben tiündöklök / és sok nagy csodától ékesíttetik / pócsi Szűz Mária képe, / csodálatos könnyezése.*⁷⁹ A könnyezés énekeinknek kedvelt témája, lásd: *A pócsi templom ősi képén.*

Az „istóriás” (históriás) énekek hangulata ébred fel. Az első könnyezés utáni eseményeket így adja vissza a krónikás: *Megörvendett a császár ezen szent jelre. / A csodás pócsi képet Bécsbe rendelte. / Kesereg a nép, hogy kincse elvész. / Ó, pócsi szép Szűzanya, / tudjuk, visszatérsz. / Máriapócsi templom, kegyelmek helye, / csodás képed visszajött, mert itt a helye.*⁸⁰

Igen, Mária, akinek magasztaló éneke szerint Isten az alázatosakkal azonosul, és leveti a hatalmasokat a fejedelmi székből (Lk 1,52), a mi történelmünkben is Pócs poros falvával mutatta ki együttérzését, nem a császárvárosban. És Mária vissza is tért: igaz, már másik ikon orcáján, de újra hullottak a könnyek. Két évszázadon át ez a két könnyezés⁸¹ jelentette Máriapócsot: *Századok előtt már kétszer hullatta, / anyai könnyeit bőven ontotta / Máriapócs szép csillaga, a szentséges Szűz Mária.*⁸² A harmadik könnyezést⁸³ így indokolja népünk: *Kétkedés mélyébe merült nemzedék / feledni akarta már a könnyezést, / ámde újra könnyét hullatta / a pócsi szép Szűz Mária.*⁸⁴ Érdekes módon a kárpátaljai énekek szembesítenek bennünket igazán a könnyezés tényével, felrázó erejével (vö. *Ének a máriapócsi könnyező Szűz Anyához*).

79 Uo., 3. vsz.

80 Százezerszer üdvözlégy, szép Szűz Mária, 2-3. vsz.

81 1696. nov. 4. – dec. 8. és 1715. aug. 1., 2. és 5.

82 Kik vagytok, 4. vsz.

83 1905. dec. 3-30.

84 Kik vagytok, 5. vsz.

Vannak, akár igen jámbor lelkek is, akik nem értik, *hogyan sírhat Mária a képen*, amikor odafönn, a mennyben az Istenanya már az örök boldogság részese. Talán némi támpontot jelenthet ismét a Napba öltözött asszony, aki „fájdalmában és szülési gyötrelmeiben kiáltozott” (Jel 12,2). De kiindulhatunk a szeretet két vonulatából, az *Isten- és az emberszeretet kettősségéből* is: bár az üdvözlöt eltölti a Szentháromság jelenléte, ugyanakkor látja, követi a földön élők sorsát, és jelekkel fejezheti ki együttérzését irántuk. Nos, ezt a nem kis titkot a hívő lélek oly egyszerűen oldja meg: *Mária, miért sírsz? Mit jelentenek / lehulló könnyeid? Miért ömlenek? / Oly sok lélek, lám, eltévedt, / és arra vágysz: megtérjenek!*⁸⁵

Mert Máriapócson nemcsak a többszörös könnyezés volt csoda, hanem, hogy évszázadok óta *százezrek lelkét alakította át*, számtalan imameghallgatás színhelye volt. Ezt vallja meg az ének: *Csodatevő erődben hiszünk és vallunk: / a megtérés csodáját műveld most rajtunk. / Csodatevő erődnek itt van forrása, / sok testi-lelki beteg meggyógyulása.*⁸⁶ A kegykép melletti falakra felaggatott fogadalmi táblák, mankók, vallomások jelzik, hogy a máriapócsi templom tényleg *kegyelmek helye, itt tündöklük, itt ragyog az egek gyöngye.*⁸⁷

Mári-a-pó-csi temp-lom, ke-gyel-mek he-lye,
 itt tün-dök-lik, itt ra-gyog az e-gek gyön-gye.
 Se-gíts, ő-rizz, ol-tal-mazz, Is-ten szent any-ja,
 Má-ri-a, pó-csi temp-lom haj-nal-csil-la-ga!

Az énekek tehát joggal beszélnek a *pócsi Máriáról*. Születésnapját úgy éljük át, hogy rózsája a *pócsi templomban* nyílt ki számunkra. Az Istenszüdő immár *máriapócsi szép Szűz Mária*. Az énekekből a pócsi *búcsúk teljes forгатókönyve* kirajzolódik. Szép a búcsújárás motívuma: *Messze földről kegyhelyre eljöttünk, / hogy általad lelki üdvöt nyerhessünk.*⁸⁸ Átélik valamennyien a *megérkezés, a célba érés élményét: Nyitva áll már előttünk a díszes templom, / ahol eloszlik*

85 Uo., II. vsz.

86 Máriapócsi templom, 6-7. vsz.

87 Uo., I. vsz.

88 Százezerszer üdvözlég, 5. vsz.

*minden bú és fájdalom. / Itt örömkönné válik a bánat könnye, lecsendesül a kebel zajló tengere.*⁸⁹ Már nem tudunk semmi mást tenni, mint hogy *oltárodnál leborulunk, / kegyképednél térdre hullunk.*⁹⁰ Szébbnél szebb képek ötlenek szívünkbe: *Itt tündökölsz az oltáron, / mint harmat a rózsaszálon.*⁹¹

És csak állunk ott, időtlen időben, belemerülünk az Istenszülő szeretetébe: *Képed előtt, ó Mária, / mennynek-földnek királynéja, téged buzgón köszöntünk, / oltalmadért esdeklünk.*⁹² A Pócson töltött órák után szinte fáj visszatérnünk a hétköznapiak egyhangúságába. Csoportosan vagy egyénileg, de bánatosan veszünk búcsút a kegyképtől – Máriától. *Kesereg a szívünk, el kell menni, / drága kegyképedet itt kell hagyni.*⁹³ Még az is megfordul a fejünkben, *talán mostan tőled utolszor búcsúzunk.*⁹⁴ De a végső viszontlátás reményében veszünk búcsút: *Halálunkban jöjj majd segélyünkre, / isteni Fiadhoz vígy fel mennybe!*⁹⁵

Ha egy csokorba gyűjtjük azokat az *epiteton ornans*-okat, díszítő jelzőket, képeket, amelyekkel pócsi énekeink körbeszövik a Szűzanya alakját, *sajátos költészet* kerekedik ki. Ezeknek egyik gyűjtőpontja: a *megtestesülést befogadó anyaság* dicsőítése, főleg természeti képekkel: *Tisztaság színaranya.*⁹⁶ *Tisztaság liliuma.*⁹⁷ *Ékes virágszál.*⁹⁸ *Égben nyíló szép virágszál.*⁹⁹ *Pócsnak ékes rózsája.*¹⁰⁰ *Szelíd, szende, szép ibolya.*¹⁰¹ *Mennynek ékes violája.*¹⁰² *Mennyei tavasznak legszebb rózsája.*¹⁰³ *Illatfa, melyből sarjadzott üdvünk aranyvesszője.*¹⁰⁴ Másik réteg Mária *mennyei életének* visszatükröződése: *Szeretlek, tiszta hajnal.*¹⁰⁵ *Üdvünk hajnalcsillaga.*¹⁰⁶ *Mennysorság hajnalcsillaga.*¹⁰⁷ *Angyaloknál ékebb,*

89 Máriapócsi templom, 2-2. vsz.

90 Téged jöttünk, 9. vsz.

91 *Uo.*, 2. vsz.

92 Képed előtt, 1. vsz.

93 Isten veled, anyánk, 1. vsz.

94 *Uo.*

95 *Uo.*, 7. vsz.

96 Képed előtt, 3. vsz.

97 Áldozunk hí keresztények, 2. vsz.

98 Mennysorságnak királynéja, refrén. Ismerjük *Tartally Ilonának* az első könnyezés történetét leíró regénye könyvcíméből is.

99 *Uo.*, 10. vsz.

100 A pócsi szép, 14. vsz.

101 *Uo.*, 6. vsz.

102 *Uo.*, 4. vsz.

103 Ezerszer köszöntünk, 7. vsz.

104 Szeretlek, szép szűz Mária, 2. vsz.

105 Szeretlek, szép szűz Mária, 7. vsz.

106 Istennek áldott, 3. vsz.

107 Üdvözlégy, szépséges, 2. vsz.

/csillagoknál fényesebb.¹⁰⁸ Pócs csillaga.¹⁰⁹ Pócsi templom csillaga.¹¹⁰ Így lesz a pócsi Mária búcsújárásunk révén *mennyebe vezető lajtorja*,¹¹¹ útikalauz számunkra az üdvösség felé.

Végül azt is említsem meg: a pócsi énekek *nem csak magyarul* szólalnak meg. Sokszor lehetünk tanúi annak, hogy énekeink megfelelői ruszinul, szlovákul, románul is felhangzanak a nagy búcsúkon. De ezek elemzése már további feladat lenne. Végül is a pócsi Mária *nem csak a mienk*, itthoni magyaroké. Legalább ennyire kárpátaljai testvéreinké is, ottani magyaroké és ruszinoké vagy bármilyen nemzetiségűeké.

Ezért is mertem bevenni pócsi énektárunkba a *kárpátaljai Mária-éneket* is. Végsősoron az első két könnyezés idején Pócs még a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye része volt. A pócsi búcsúkra éppúgy eljártak a kárpátaljaiak, mint a mi őseink. Ezeknek az énekeknek egy része a nép ajkán született, és ugyanazt a vonalat követi, mint hazai énekeink. Ezekre menet közben mindig utaltunk. De vannak szerzőktől (így a dr. Maczkó Sándor – Gebri János vagy a Hámory V. Dalma – Gebri János szerzőpártól) származó énekek is,¹¹² amelyek jórészt ruszin eredetű népelemek „magyarításai”, és jól beillenek Mária-énekeink sorába. „Odaát” élő testvéreink hányatott sorsukat is belevetítik énekeikbe:

Bol-dog-aszszony Anyánk, ín-ség az é-le-tünk.

A sok szen-ve-dés-ben nincs ki-ben re-mél-nünk.

Se-gít-sé-get Tő-le-d,s szent Fi-ad-tól vá-runk,

és bí-zó re-mény-nyel, A-nyánk, Té-ged ál-dunk.

¹⁰⁸ A pócsi szép, 3. vsz.

¹⁰⁹ *Uo.*, 18. vsz.

¹¹⁰ Téged jöttünk, 3. vsz.

¹¹¹ Előverses sztihira Nagyboldogasszony utóvecsernyéjén, 3. vers.

¹¹² Vö. *Örömmünnep virradt ma ránk, Ma született Mária, Boldogasszony Anyánk, ínség az életünk, Mária-ének magyaroknak, Májusi himnusz az Istenszüllőhöz, Októberi himnusz az Istenszüllőhöz.*

Ugyanígy hangot kap természetesen az *örömmüzenet* is a kárpátaljaiak (dr. Maczkó Sándor és Gebri János) énekében:

6. Befejezés

A pócsi Mária *egész Kelet-Európáé*. Ady Endre, aki a Szilágyságban találkozott a pócsi zarándokokkal, és csodálatos verset intézett a pócsi Máriához, *oláh Máriaként* emlegette a Szűzanyát. Bécsben, a Stephansdomban, az első könnyező ikon kápolnájának oldalfalán ez a felirat áll: *Pötscher Maria*, mint ha csak osztrák lett volna. Amerikában is van egy kis falu, ezzel a névvel: *Mariapoch*. A pócsi Mária az egész emberisége. Hiszen az Istenszülő az Egyház Édesanyja. És az *egész emberisége*. Ezt a gondolatot szentesítette számunkra II. János Pál emlékezetes *máriapócsi pápai liturgiája*.¹¹³

¹¹³ 1991. aug. 18-án.

Egy sekrestyés az állambiztonság hálójában

TARTALOM: 1. A beszervezés; 2. A foglalkoztatási terv; 3. Az ügynöki jelentések; 4. Összegzés.

GYÖRGY JANKA: A Sacristan Caught in the Net of the State Security Services
Even the sheer existence of the religious orders dispersed by force in 1950 posed a threat to the Communist system of the Hungarian People's Republic as they laid bare the lies that held the regime in place. This was also true for the Order of St Basil. Therefore, data on the male and female branches of the Basilians were collected in the group files 'Ibolya' (violet) and 'Szerzetesek' (monks) respectively. This activity was widely conducted. An effort was made to exploit not only clerics but civilians as well. It was this way that the sacristan of the church of Nyíregyháza, a former novice and a nun who had taken her perpetual vows in secret, appeared on the radar of the state security services. She was blackmailed and made to keep the sisters, primarily Prioress Teréz Homa, under surveillance. She was to report on the activities of Basilian leaders Bertalan Dudás and József Hegedűs, as well as on strangers – especially foreign guests – visiting the church and the Episcopal Office. The reports give a picture of the sisters' everyday life and their activities in Máriapócs, along with glimpses into the kitchen of the Episcopal Residence or other relevant nonreligious engagements. Special emphasis was laid on contact among nuns, as well as on the question of nurturing new vocations and work with potential candidates and those who had taken temporary vows – an endeavour that the state authorities sought to stifle at all costs. Events defining the life of the diocesan centre are featured as well: the resignation of Bishop Dudás, the seminarians' disobedience, the replacement of the parish priest of Nyíregyháza, the situation in Máriapócs and the tension caused by the deferral of the new bishop's appointment. The agent's financial problems and family situation are also reflected in the reports. The reports terminate in 1976 with the agent's intention to marry, ending her job as bellringer.

The majority of the reports imparted average information accessible to everyone, but there were a few – especially with regard to new vocations and work with candidates – that afforded highly valuable new insights and could entail considerable personal consequences for those involved. From the designation of the dates and locations of upcoming meetings, it may also be determined that the material in the file is incomplete: Probably, several reports were not typed or filed.

The resultant picture is that of the drama and misery of a common person: The regime uses its satanic divisive method to turn vulnerable individuals against each other, and the spy siding with power and violence is made pitiable, while their perseverance earns the religious under surveillance a moral victory in this story.

I. A beszerzés

1970 novemberében a Szabolcs Szatmár Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Alosztálya beszervezte Popik Teréz 44 éves hajadont, aki korábban bazilissza növendék volt, abban az időben pedig a nyíregyházi görögkatolikus templom sekrestyése, hogy együttműködjön az állambiztonsági szervekkel, és jelentéseket adjon. A beszerzés erkölcsi kompromittáló adatok alapján történt.¹ Ez azt jelentette, hogy olyan jellegű információ birtokába jutottak, amit az áldozat semmiképpen sem szeretett volna, hogy kiderüljön, mert ezzel ellehetetlenült volna a helyzete családja, ismerősei, régi és jelenlegi munkatársai, környezete előtt. A jelenlegi kutatási törvény nem teszi lehetővé ezen erkölcsi kompromittáló adatok megismerését és közzétételét. Ezek olyan minősített adatok, amik az illető vallására, egészségi állapotára, esetleges betegségeire, szexuális irányultságára és életére, szenvedélyeire vonatkozhatnak, amivel könnyen zsarolhatóvá válhatott.

Az is lehetséges, sőt valószínűsíthető, hogy 1970. augusztus 28-án, a Hajdúszoboszlói Járási Rendőrkapitányságon felvett jegyzőkönyv után zsarolták meg, mivel bevallotta, hogy 1968 nyarán több társával együtt Nyíregyházán a püspök távollétében a palota kápolnájában egy háromnapos lelkigyakorlatot követően, melyet P. Dudás Bertalan OSBM tartományfőnök vezetett, örökfogadalmat tett,² ahol a Katalin rendi nevet kapta, ami természetesen a Magyar Népköztársaságban illegális, törvénybe ütköző cselekedetnek számított. A lelkigyakorlaton, illetve a fogadalomtételen rajta kívül részt vettek és örökfogadalmat tettek: Imre Margit Ágota és Csokonai Emma Borbála Budapestről, Jánosi Irén Klára Sátoraljaújhelyről. Maczkó Etelka Tekla egyszerű fogadalmat tett. Az ünnepségen jelen voltak: Homa Teréz Anízia a rend vezetője, Karczub Márta Magdolna, Orosz Borbála Bernadett, Suhajda Julianna Jozafáta, Bilász Ilona Emmánuela, Stefkó Sára Bazília, Morvai Mária

1 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) 3.1.2.-M-36888 40. „Tóth Piroska” 1971. február 10.

2 KAHLER FRIGYES, *III/III-as történelmi olvasókönyv* 3., Budapest 2005, 281. Popik Teréz kihallgatási jegyzőkönyve 1970. augusztus 18. ÁBTL O-14497

Márta, Butella Anna Augusztina, Szilágyi Rozália Erzsébet, Horváth Zsófia Andrea nővérek.³

Ebből a vallomásból rajzolódik ki eddigi életútja is. 1927. augusztus 21-én született Vajdácskán. Édesanyja neve Karajz Teréz. 1947-ben került Máriapócsra a Nagy Szent Bazil Rendi Nővérek zárdájába. 1948-ban beöltözött és novícia lett. 1950-ben tette le az egyszerű, úgynevezett kisleveletet. A rend feloszlása után visszaköltözött szüleihez Vajdácskára, ahol a család 6 katasztrális hold földjén mezőgazdasági munkát végzett. 1954. június 1-től Nyíregyházán a Görögkatolikus Egyházközségnél harangozó állást kapott, azóta itt dolgozott.⁴

2. A foglalkoztatási terv

Az ügynök a „Tóth Piroska” fedőnevet kapta, tartótisztje Farkas Imre rendőr őrnagy volt.⁵ Dossziéjában ránk maradt az 1971-es évre meghatározott foglalkoztatási terve, aminek szellemében adta jelentéseit, hajtotta végre feladatait. Ebből kiderül, hogy elsősorban a „Szerzetesek” fedőnevű csoportdossziés ügybe lett beszerelve, itt Homa Teréz főnöknő és Suhajda Julianna nővér megfigyelése állt a középpontban. Kiemelten kellett nyomon kísérnie Teréz anyja intézkedéseit: hol, mikor, kikkel találkozik, és milyen feladattal bízta meg őket, milyen távlati tervei vannak a renddel és Máriapóccsal kapcsolatosan. Suhajda Julianna nővérről kapcsolatban ki kellett derítenie, milyen beosztása van a rendben, kinek a miséjére jár, kinél szokott győnni, mise után kivel szokott beszélgetni, kikkel tart kapcsolatot.

Általános feladatként írták elő Dudás Bertalan és Hegedűs József bázilika atyáknak – mint a férfiák vezetőinek – szemmel tartását nyíregyházi

3 KAHLER, i. m., 277–278. Imre Margit önvallomása Budapest, 1970. június 16. ÁBTL O-14497

4 KAHLER, i. m., 281.

5 1926-ban született Kisvárdán, eredetileg kőműves volt. 1951-ben belépett a Kommunista Pártba. 1953. március 1-én került az államvédelemhez, szeptember 8-án már alhadnagyi rangot kapott. 1953-56 között a szabolcsi, 1956-57-ben a hajdú-bihari, ezt követően újra a szabolcsi rendőrség beosztottja. Az 1956-os forradalom leverésében tevékenyen részt vett, amiért a „Munkás Paraszt Hatalomért” kitüntetésben és miniszterhelyettesi dicséretben részesült. 1962-től a Politikai Nyomozó Osztály főelőadója. 1979-ben nyugdíjazták, és szokás szerint titoktartási nyilatkozatot írtak alá vele. ÁBTL 2.8.1., BM Szabolcs -Szatmár -Bereg megyei fogvaték 2562, Farkas Imre, 6–17. idézi: LUPKOVICS GYÖRGY, *Az 1956-os forradalom utáni megtorlás A Szilágyi László és társai-per jogtörténeti elemzése* (PhD. értekezés Debreceni Egyetem ÁJK), Debrecen, 2009. 184. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/97186/ertekezés.pdf?sequence=4&isAllowed=y> [letöltés: 2020. november 13.]

látogatásaik során, megállapítani kit keresnek fel elsősorban a városban élő szerzetesek közül. A nyíregyházi görögkatolikus templomban miséző idegen, főleg külföldi papokról kipuhatolni nevüket, úticéljukat, kikkel és hol akarnak találkozni. Külön feladata jelenteni minden olyan eseményt vagy cselekményt, ami ellenséges tevékenységre utalhat.

Az ügynök „magatartási vonalaként” azt írták elő, hogy igyekezzen a szerzetesi fogadalom szerinti életet élni, vegyen részt a nővérek ájtatosságain, megbeszélésein, igyekezzen velük minél bizalmasabb légkört kiépíteni, baráti kapcsolatokat kiépíteni.

A papokkal, különösen a főpapokkal legyen szolgálatkész, direkt kérdéseket senkinek sem tehet fel, az információkat indirekt módon, mások beszélgetésével vagy egyéb közvetett módon kísérelje megszerezni.

A találkozókát legális tevékenység fedésében valósítsa meg, például üzleti bántalmakra hivatkozva járjon rendszeresen a városi fürdőbe, ahol a hosszas tevékenység közepette feltűnés nélkül lehet sort keríteni a tartó-tisztvaló találkozásra.

A foglalkoztatási terv szerint az ügynökkel konspirációs okokból két vagy három hetente, illetve havi egy alkalommal célszerű találkozni sötétedés után a szabadban, váltakozó helyszíneken. Amennyiben a találkozó meghiúsulna, a biztosító találkozóra egy hét múlva ugyanazon helyszínen, ugyanabban az időben kell sort keríteni.

Rendkívüli és váratlan helyzetben az ügynökkel a kora reggeli órákban a görögkatolikus parókia irodájában lehet kapcsolatba lépni a 38-28-as telefonszámon. Szükség esetén a III/III. alosztály gépirónője hívja fel, hogy ne legyen feltűnő.⁶

3. Az ügynöki jelentések

Tóth Piroska ügynöki tevékenységének dandárja 1971-re tehető. A be-szervezés évéből egy jelentés maradt fenn: 1970. november 16-án adta, míg a következő évben hét jelentést adott.

1971 januárjának egyik nagy port felvert eseménye a sekrestyében dr. Keresztes Szilárd teológiai tanár székesegyházi kanonokká, valamint parókussá történő kinevezése volt. Különösen az idősebb görögkatolikus papok körében váltott ki „nagy megbotránkozást”. Az elterjedt vélemény szerint

6 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 40–42. 1971. február 10.

„a nőtlen papok a püspök kedvencei, ezért őket helyezi előtérbe”. Az ügynök szerint különösen dr. Bacsóka Béla szemináriumi rektor volt lehangolt állapotban emiatt, s azzal mentegette magát, hogy azért nem őt nevezte ki a püspök, mert nem kérte a parókusi kinevezését.⁷

A tavasz másik eseménye Takács Miklós nyírvasvári parókus nagybőjti lelkigyakorlata volt, amelyet a kispapok számára kötelezővé tettek, s amely során a szokásoktól eltérően három alkalommal is meghallgatta az elmélkedéseket dr. Dudás Miklós megyéspüspök. Homa Teréz anyja is részt vett, és nagy elragadtatással nyilatkozott a lelkigyakorlatról.⁸

A bazilissza apácákról először is azt jelentette, hogy Magdolna nővért januárban belső vérzéssel kórházba szállították, ahol dr. Dohanics Sándor főorvos megműtötte. Azonnal megkapta utasításként, hogy látogassa meg Magdolna nővért a kórházban, és ezen keresztül próbáljon vele bizalmasabb kapcsolatot kiépíteni. Ajánlja fel segítségét a háztartás vezetésében és így gyűjtsön információkat.⁹

A nővérek körében jelentős esemény volt még januárban az 1968-ban fogadalmat tévő nővérek: Imre Margit Ágota, Csokonai Emma Borbála, Jánosi Irén Klára, Popik Teréz Katalin közös találkozója Nyíregyházán. Ezt követően egyenként beszéltek Homa Teréz főnöknővel, és elmondták 1970-es kihallgatásuk történetét. Egybehangzóan állították, hogy a rendőrtiszt kész tények elé állította őket, így nem tudták letagadni a fogadalomtételt. Teréz anyát ez megnyugtatta, mert arra következtetett, hogy akkor közöttük „nincs áruló”.

Az ügynök még jelentette, hogy Homa Teréz a máriapócsi egyház-község pénztárosa, ezért heti 2-3 alkalommal Máriapócsra utazik. Ezért a munkáért fizetést is kap. Karczub Magdolna hazatért a kórházból, betegségéről nem beszélt senkinek, és továbbra is Dudás püspök bizalmasa. Farkas őrnagy tartótiszt megjegyezte, hogy a jelentés igazolja a bazilissza nővérek folyamatos illegális tevékenységét, ezért szükséges további figyelésük, mozgásuk követése.¹⁰

Március elején újabb információkat sikerült begyűjteni. A püspökség konyhájára került új dolgozóként egy „30 év körüli alacsony molett kinézetű szerzetesnő Szalonna községből”, Varga Borbála. Máriapócsra ő

7 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 36–37. 1971. január 12.

8 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 47–48. 1971. március 30.

9 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 36–37. 1971. január 12.

10 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 38–39. 1971. február 2.

gondozta Stefkó Sára Bazília nővért egészen a haláláig. Ebből arra következtetett az ügynök, hogy valószínűleg kisfogadalmas lehet. Ugyancsak kisfogadalmas Homrogon egy Magduska nevű nő, aki 26 éves, Máriapócon volt novícia, és ott tett fogadalmat. Szintén kisfogadalmas Budapesten egy nővérszálló vezetőjeként dolgozó Olajos Anna, aki 1929-ben született, és Hajdúdorogon tett fogadalmat. Teréz anya most elsősorban velük foglalkozik.

Megemlítette még, hogy Szilágyi Erzsébet nővér a Kálvin tér 9. alatti lakást egy Szurainé nevű idős asszonytól örökölte, jelentős készpénzzel együtt. Korábban Erzsébet nővér Popik Terézzel együtt lakott, a nénit együtt gondozták, és abban állapodtak meg, hogy megosztottnak az örökségen. Amikor a néni meghalt, Erzsébet nővér nem adott semmit Popik Teréznek, ezért kerülik egymás társaságát, haragban vannak. Szilágyi Erzsébet lakásába bejár Dudás Bertalan és Hegedűs József, amikor Nyíregyházán járnak.

A rendőrség nagyra értékelte a beszámolót, mert eddig egyik személyről sem tudtak a három közül, hogy kapcsolatban vannak az apácákkal. Feladatként azt jelölték meg, hogy minél több információt gyűjtsön be a nevezettekről.¹¹

„Tóth Piroska” ügynök két személyesebb jellegű információt is megosztott az állambiztonságiakkal. Egyik sógorának, Szinyéri Péternek amnesztiával történő hazaköltözése Angliából. Valószínűleg a „disszidálás” nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, mert a korábban nagyhangú, izgága magatartású férfi csendes és zárkózott lett, élményeiről nem beszélt. A család azt várta, legalább egy autót hoz magával, ehelyett néhány női ruhát és két pulóvert hozott. A cipőgyárban helyezkedett el.¹² A másik jelentésben arról számolt be, hogy a gondozásában élő 11 éves cigány kislány papírpénzt lopott a templomi perselyből. Amikor észrevette, hogy a gyereknél pénz van és felelősségre vonta, az bevallotta, így visszavitték a templomba a pénzt, és bedobták a perselybe. A helyzetet bonyolította, hogy a parókusnak is feltűnt a szokott összeg hiánya, vizsgálódni kezdett. Popik Teréz a rendőrség segítségét kérte, ha valamilyen módon fény derülne az érintettségre, akkor maradjon inkognitóban, mert egzisztenciálisan teljesen ki van szolgáltatva egyházi előjáróinak. A kislány tartásáért pénzt kap, amire nagy szüksége lenne, mivel beadta igényét egy OTP-s lakásra, ahol

11 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 43–44. 1971. március 4.

12 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 36–37. 1971. január 12.

az édesanyjával együtt lakna. Erre Farkas őrnagy megemlítette, hogy ideiglenes jelleggel havi 300 forint juttatást tudnának adni neki, amiért legjobb tudása szerint és az általuk meghatározott módon kell megoldoznia.¹³ Az állambiztonsági szervek igen előnyösnek tartották, hogy az ügynök ezzel a problémájával hozzájuk, nem pedig egyházi előjáróihoz fordult. Az esetet arra kívánták felhasználni, hogy ügynöki munkájában megerősítsék, és tovább aktivizálják. Maga a jelenség rávilágít arra a furcsa kapcsolatra, hogy a rendszeres jelentések egy sajátos lelki kötődést, függést alakítanak ki a tartótiszt és az ügynök között, és ez paradox módon megnyugtatóan hat a bizonytalan és kétségek között vergődő szerencsétlen ügynök-áldozatra. A persely probléma végül is úgy oldódott meg, hogy Budapestről zárható perselyeket hozattak, amiket csak lakattal lehetett felnyitni. Ezért aztán a kislányt nem adta vissza az állami gondozásba, hanem tovább nevelte.¹⁴ Később megkapta az OTP-s lakás jogosultsági papírt is az év végén.¹⁵

A nővéreket komolyan megijesztette az a hír, hogy Maczkó Etelka Tekla nővért, nagyhutai lakost – aki 1968 nyarán egyszerű fogadalmat tett – tanítónői állásából szerzetesi tevékenysége miatt fegyelmi úton elbocsátották. Emiatt nem vettek részt Máriapócon a Dudás Bertalan atya által az első kegykép könnyezésének 275. évfordulója alkalmából tartott lelkigyakorlaton sem. Az intézkedést túl szigorúnak tartották, de ez nagyobb óvatosságra is sarkallta őket. Például Homa Teréz anyja felszólította Popik Terézt, hogy az utcán nyilvánosan ne beszélgessenek, együtt ne mutatkozzanak.¹⁶

A papság köréből – érthető módon – elsősorban a két bazilita atya, Bertalan és Hegedűs személyével foglalkozik, megemlítve, hogy amikor Nyíregyházán járnak, nem mulasztják el a nővérekkel való találkozást sem, akár a püspökség konyhájában is. Sőt, még a békegyűlésen való részvétel napját is kihasználták a nővérek meglátogatására. Természetesen, ha Dudás Bertalan atya Nyíregyházára jön, találkozik testvérbátyjával, a püspökkel is.

Az aulista papok a másik célcsoport. Tájékoztat templombúcsúra való utazásaikról, például Vértés községbe 1970. november 15-én, ahol Körte Ferenc helynök, Keresztes Szilárd parókus és Szabó Tibor püspöki titkár vett részt a központból az ünnepségen.¹⁷ De beszámolt arról is amikor Körte

13 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 45–46. 1971. március 5.

14 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 48. 1971. március 30.

15 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 55. 1972. január (kézzel írt jelentés, pontos dátum nélkül).

16 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 51–52. 1971. november 8.

17 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 36–37. 1970. november 16.

helynök kifestette a lakását, „pazar” fürdőszobát csináltatott magának, „a falat apró fehér csempével rakatta ki, állandóan van hideg-meleg víz, és WC-t is csináltatott bele”. Megemlítette, hogy Körte vett egy kombinált szekrényt is, és jelenleg kettő van a lakásában, valamint Keresztes Szilárd egy íróasztalt vásárolt, és most két íróasztala is van.¹⁸

Nyíregyházán kívül a másik helyszín, amiről információik vannak Máriapócs. Morvai Márta nővér számolt be Nyíregyházán társainak Fodor István máriapócsi esperes parókus halálának körülményeiről,¹⁹ ugyancsak Morvai Márta nővér beszámolója alapján vettek részt egy máriapócsi kirándulás során az új parókus, Kun László miséjén, „és el voltak tőle ragadtatva”.²⁰

1971 novemberében az ügynök azt közölte, hogy a nővérek, Teréz anya és Magdolna is, Király Ernővel szimpatizálnak, és az ő miséjére járnak. Király kedves és megértő a nővérekhez, míg mások hűvösebben kezelik őket, és csak akkor szólnak hozzájuk, ha valamit el akarnak végeztetni velük.²¹

Persze volt olyan igény is az állambiztonságiak részéről, amit nem tudott „Tóth Piroska” teljesíteni: hiába kötötték a lelkére, hogy feltétlenül számoljon be arról, ha a papok és a nővérek kifejtik nézeteiket az MSZMP X. kongresszusáról, erre nem kerülhetett sor, úgy látszik a „célszemélyeket” egyáltalán nem foglalkoztatta ez a kérdés.²²

Év végi utolsó jelentésébe a „színes hírek” kerültek: az esperes kerületi gyűlés, amikor 14 személyre kellett Popik Teréz sekrestyésnek megteríteni és hidegtálat felszolgálni. November 18-án Szilágyi Erzsébet nővér édesapjának temetése volt Újfehértón, ahol a nővérek közül Márta, Augusztina, Bernadett, Andrea nővér és Popik Teréz volt jelen. December 6-án a templombúcsún 40 főre kellett felszolgálnia a vacsorán. Boriskával együtt szilveszterezetek, ő segített neki éjfélkor harangozni. Boriska hozott egy liter bort, volt még karácsonyi téztaféle, Teréz vett gépsonkát és francia salátát, remek volt a hangulat, Boriska azóta is emlegeti a nagy szilveszteri vacsorát. 1972. január 8-án a nővérenek a fia megnősült, 20 személyre ő szerezte be az ennivalót, jó volt a társaság, jót mulattak. Az események sorát még egy újabb esemény is tarkította: betörés a templomba. A megszokottól eltérően

18 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 47–48. 1971. március 30.

19 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 34–35. 1970. november 16.

20 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 49–50. 1971. május 12.

21 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 51–52. 1971. november 8.

22 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 34–35. 1970. november 16.

ezt a jelentést nem szóban, hanem írásban adta le, és a konspiráció szabályai szerint a tartótisztet nem nevében, hanem fedőnéven „gyámatyámnak” szólította: „nomen est omen” egy újabb, talán tudatalatti utalás is a függő, kiszolgáltatott helyzetére.

1971 után a „Tóth Piroska” dossziében ritkábbá válnak a jelentések. Míg ebben az évben hét jelentés és egy részletes foglalkoztatási terv született, később évi négy, három, kettő, sőt van két év, amikor csak egy jelentés kerül iktatásra. Ebben bizonyonnyal nagy szerepe van annak is, hogy 1971. szeptember 20-án határozat született a „Szerzetesek” csoportdosszié lezárásáról „az állam és az egyház közötti jó viszonyra való tekintettel”. Erről 1971. október 30-án záróhatározat is született. Persze ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy felhagytak volna a célszemélyek, a bazilita szerzetesek és szerzetesnők megfigyelésével, és azok szabadon tevékenykedhettek volna. Dudás Bertalan, Hegedűs József, Homa Teréz, Suhajda Julianna szerzetesek részére figyelő dossziét nyitottak, Csokonai Emma, Imre Margit, Jánosi Irén, Popik Teréz, Sarkadi György és Szabó Tibor szerzeteseket kutató nyilvántartásba szerepeltették. A megszüntető határozatban megemlítették, hogy az új fogadalmas szerzetesnők közül egy személyt ügynöki feladatok végzésére beszerveztek („Tóth Piroska”).²³

1972-ből négy jelentés maradt meg. Az első egy fecni jellegű papírra vetett fél oldal, mely Dudás püspök lemondásáról tudósít. Kedden (1972. január 25-én) este 7 órakor káptalani gyűlést hívtak össze, mert lemondott a püspök úr. „A papok csak sugdostak és nem magyarul beszéltek”. Ebben foglalta össze a kispaplázkodást is a következőképpen: „A fiúkról annyit, hogy követelték a zsinat szerinti szabály szerinti nevelést, és hogy embereknek nézzék őket, nem haszontalan gyerekeknek. Mást nem tudok és azt sem, hogy mi a zsinati szabály”.²⁴

A második jelentésben reflektál a kispapok engedetlenségi mozgalmát követő házirend változásra. Maliciózusan jegyzi meg, hogy a mindennapi séta túlzottan világias magatartásra ösztönzi őket. Olyan információk is lábra kaptak, hogy még a kocsmába is bemennek egyesek. Egyikük pedig „egy lánnyal járt kézen fogva és feltűnően bizalmasak voltak egymáshoz”. A kispapok nem szeretnék, ha Körte Ferenc helynök lenne a püspök, mert bosszúálló természetűnek tartják, és még azt sem zárják ki, hogy visszaállí-

²³ KAHLER, III/III-as történelmi olvasókönyv 3., 299–303.

²⁴ ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 53. 1972. január (kézzel írt jelentés, pontos dátum nélkül).

taná a régi fegyelmi rendet a szemináriumban. Már a helynök szobáját sem takarítják többé, most egy Bilinszki nevű idős lány végzi ezt a munkát.²⁵

A nővéreknél az az újság, hogy Teréz anyának megműtötték a szemét Debrecenben, a műtét jól sikerült, szépen lát. Magdolna nővér nyugdíjba vonult a püspökségről, állítólag magas nyugdíjat kap, mert magas fizetéssel volt az SZTK-ba bejelentve. Az év szenzációja, hogy május 15-én zárándokcsoport indul Rómába Keresztes Szilárd parókus vezetésével. Megy még Mosolygó Marcell spirituális, Popik Teréz és Pogácsás Antónia bazilissza, Tóth Julianna angolkisasszony szerzetesnő. A jelentést követően felhívták az ügynök figyelmét, hogy a kispapok és az aulista papok tevékenységét folyamatosan figyelje, és jelentse az erkölcsileg kompromittáló eseteket is.²⁶

A következő alkalommal bejelentették utazási szándékukat Homa Teréz főnöknőnek, aki nem emelt kifogást az utazás ellen. Érdekes adalék, hogy a püspökségen dolgozó Varga Borbála felvételi kérelmét a rendbe egyöntetűleg elutasította mind Teréz anyá, mind Magdolna nővér, és hasonló értelemben nyilatkozott Dudás Bertalan tartományfőnök is. Ebből a III/III-mas osztály azt a következtetést vonta le, hogy jelenleg nem foglalkoznak a rend bővítésével, úgy látszik, használt a korábbi drasztikus figyelmeztetés. Természetesen feladatul kapta, hogy a római útról részletesen számoljon be.²⁷

1972. június 19-én kézzel írt, kétoldalas jelentésben számolt be az ügynök a római útról. Az örök városban Laczkó Mihály jezsuita professzor kereste fel a két bazilisszát, és elvitte őket autójával a rend központi anyaházába. Itt közölték velük, hogy a generális anyá Argentínában van, ezért nem tudnak vele találkozni. Fejenként 20 000 lírát kaptak, és még Laczkó professzor is adott pénzt nekik. Másnap két nővér városnézésre vitte őket, de kézzel-lábbal mutogattak, mert a nyelvi akadályok miatt nem tudtak beszélgetni. Délután Antónia nővér elment valahova, és nem mondta meg Popik Teréznek, valójában hol volt. Egy napra dr. Mosolygó Marcell is távol volt a csoporttól, azt mondta „megy egy kis pénz után”. A csoportban volt még Szaplóczay György csegöldi lelkész is, aki udvarolgatott a csoport nőtagjainak, és büszkén hangoztatta, hogy ő nős görögkatolikus pap, és már hat gyermeke van. A jelentéshez annyit fűzött hozzá, hogy Dudás

25 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 56–57. 1972. március 27.

26 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 56–57. 1972. március 27.

27 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 58–59. 1972. április 18.

püspök kórházban van, valamint a szóbeszéd alapján azt vélte tudni, hogy három kispapot el fognak tanácsolni a szemináriumból.²⁸

Érdekes, hogy a jelentésekből kimaradt a Dudás püspök haláláról és temetéséről szóló beszámoló, holott a sekrestyés érintett volt az eseményekben, hiszen a temetési szertartás a nyíregyházi templomban volt, utána vitték Máriapócsra, ahol a bazilika altemplomába helyezték végső nyugalomra. November végén arról számolt be, hogy Dudás Bertalan azt üzenté általa a nővéreknek, hogy közel a Vatikán és az állam közötti megállapodás ideje, aminek következtében a bazilika rend újra működési engedélyt kap, és a nővérek is visszatérhetnek a kolostoraikba.

November 25-én, a késő esti órákban egy idegen akart bemenni a püspökség épületébe, de nem tudott, mert minden ajtó zárva volt. Valaki Popik Teréz sekrestyészhez irányította, aki a nála lévő kulccsal be tudta engedni az épületbe. Kiderült, hogy az illető kárpátaljai görögkatolikus pap, Murányi Miklós helynök volt, akit másnap Körte Ferenc helynök látott vendégül, és még Máriapócsra is kivitte.²⁹

A következő évek két eseménysor köré fűzhetőek fel: az egyik a nővérek aktivizálódása a püspök halála utáni megtorpanást követően, a másik fontos téma az új püspök lehetséges személye.

A nővérek újra rendezték soraikat. A püspökségen élők közös hálószobában alszanak, Varga Borbálát újra jelöltként kezelik. A fegyelem megszilárdításához tartozik, hogy Teréz anya felkereste az ügynököt, és teljes ellenőrzést tartott nála: elszámoltatta anyagi helyzetéről, a lakását, szekrényeit, fiókjait ellenőrizte. Részletesen beszámoltatta a tavalyi római útjáról is. Megemlítette az ügynöknek, hogy a szentévre ő is szeretne Rómába zárándokolni és találkozni a generális anyával. Még szeretne előtte rokonlátogatóba a Szovjetunióba, Ungvárra a testvérehez is kiutazni.³⁰ Dr. Timkó Imre kormányzó helynök Körte Ferencet Sátoraljaújhelyre nevezte ki parókusnak, aki felkérte Varga Borbálát, hogy legyen a házvezetőnője. Varga Borbála egy hét gondolkodási időt kért.

A nővérek között feszültséget okozott az új püspök kinevezésének elhúzódása. Popik Teréz megemlítette, hogy bárcsak Timkó helynököt szentelnék fel püspöknek. A reakció nagy csend volt, amiből arra következtetett, hogy a rendi vezetőknek és a többi nővérnek nem ez a véleménye. Felróták

28 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 60–61. 1972. június 19.

29 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 62–63. 1972. november 28.

30 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 65–66. 1973. október 18.

az ügynöknek, miért adott be lakásigénylést, talán ott akarja hagyni az egyházat? Erre azt válaszolta, hogy nincs ilyen szándéka, de a harangozói lakás nedves és egészségtelen a levegője, ezért szeretne saját lakásba költözni.³¹

1974. decemberében egy szerzetesnő megkérdezte Keresztes Szilárdtól, mikor várható a püspöki kinevezése. „Rövidesen” – hangzott a válasz. December 12-én Keresztes kanonok rekollekciót tartott a papnéknak, amit nagyvonalú vendéglátás követett. Az ügynök azt a következtetést vonta le ebből, hogy a vendéglátó így akarta elnyerni a résztvevők szimpátiáját.³²

A következő érdemi jelentés 1975. január 21-i dátummal született. A téma a január 10-én kinevezett két püspök szentelési szertartása február 8-án. Az állambiztonsági dolgozók azt vélelmezték, hogy Keresztes püspök sérelmezni fogja a délutáni szentelést, mert az hátrányosan különböztetheti meg őt.³³

A dosszié utolsó jelentése 1976. július 21-ről származik. Ebben Popik Teréz bejelentette, hogy házasságot kíván kötni egy özvegyemberrel, aminek következtében állásából elbocsátották.³⁴

Ezt követően Farkas Imre rendőr őrnagy „Tóth Piroska” munkadossziéját 1976. szeptember 15-én lezárta.³⁵

4. Összegzés

Az 1950-ben erőszakkal szétszórt szerzetesrendek a Magyar Népköztársaság kommunista rendszere számára pusztító létükkel is fenyegetést jelentettek, hiszen lerántották a leplet a rendszer hazug voltáról. Ez így volt a Szent Bazil Renddel kapcsolatban is. Ezért az „Ibolya”, valamint a „Szerzetesek” csoportdossziéjában gyűjtötték a baziliták férfi és női ágáról is az adatokat. Ezt széles körben végezték. Nemcsak klerikusokat, hanem civileket is igyekeztek felhasználni, így került az állambiztonság látókörébe a nyíregyházi templom sekrestyéje, egykori novícia és titkos örökfogadalmas. Megszarolták, és figyeltették vele a nővéreket, elsősorban Homa Teréz főnöknőt. Be kellett számolnia a bazilita vezetők, Dudás Bertalan és Hegedűs József

31 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 67–68. 1974. június 3.

32 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 71–72. 1974. december 14.

33 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 73–74. 1975. január 21.

34 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 76. 1976. július 21.

35 ÁBTL 3.1.2.-M-36888 „Tóth Piroska” 77. 1976. szeptember 15.

tevékenységéről, valamint a templomban és a püspökségen megforduló idegen, különösen külföldi vendégekről. A jelentésekben képet kapunk a nővérek hétköznapijairól, tevékenységükről Máriapócon, a püspökség konyhájáról vagy egyéb civil munkájukról. Különös hangsúlyt kapott a nővérek közötti kapcsolattartás, valamint az utánpótlás kérdése, esetleges jelöltekkel, kisleányokkal való foglalkozás, melyet az állami szervek mindenképpen próbáltak megakadályozni. Megjelennek az egyházmegyei központ életét meghatározó események is: Dudás püspök lemondása, a kispapok engedetlensége, nyíregyházi parókusváltás, máriapócsi helyzet, a feszültség az új püspök kinevezésének elhúzódása miatt. Az ügynök anyagi problémái, családi helyzete is tükröződik a beszámolóiban. A jelentések 1976-ban érnek véget az ügynök házasságkötési szándékával, amely véget vet harangozó munkájának.

A jelentések nagy része átlagos, mindenki számára elérhető információkat közölt, de volt néhány, különösen az utánpótlás kérdésében, a jelöltekkel való foglalkozás terén, ami nagyon értékes új ismereteket adott, és komoly személyi következményekkel járhatott az érintettek felé. Az is megállapítható a találkozások új időpontja és helyszínének kijelölése alapján, hogy a dosszié anyaga hiányos, valószínűleg több jelentés anyaga nem került legépelésre vagy a dossziéba.

Egy kisember drámája, bizonytalansága, szerencsétlensége rajzolódik ki előttünk: a rendszer sátáni megosztó módszerével állít szembe egymással kiszolgáltatott embereket, és az erő(szak) oldalán álló megfigyelt szánalmassá teszi, míg a megfigyelt szerzetesek ebben a történetben kitartásukkal erkölcsi győztesekké váltak.

NAGY Kornél

A leMBERGI ÖRMÉNY (Rutén) Kollégium alapítása (1664–1681)¹

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A történeti előzmények; 3. Az örmény kollégium alapítása és korai tevékenysége; 4. Összegzés.

KORNÉL NAGY: The Foundation of the Armenian (Ruthenian) College in Lviv (Lemberg, Lwów, Ilov) (1664–1681)

The present article focuses on the foundation and early activity of the seminary known as the Armenian College (Collegium Armenum) in Lviv in 1664, during the period of the Polish-Lithuanian Commonwealth, from a churchhistorical and Armenological point of view. The methodology of the study is based on the critical reading of archival sources kept in the archives of Budapest, Yerevan, Rome, Venice and Vatican City, as well as on an analysis of previous and contemporary secondary literature. In addition, Archbishop Nikol Torosowicz's (1603–1681) policies of ecclesiastical union and the relevant historical background, along with his controversial relations with the authorities of the Holy See, are also considered. Finally, it is concluded that the foundation of the Armenian (Ruthenian) College of Lviv is closely related to the birth of the Armenian Catholic (Uniate) Church and modern Armenology.

I. Bevezetés

Mind a mai napig tartja magát az a nézet az egyháztörténetben, hogy a mai értelemben vett örménykatolikus (vagy örmény unitus) egyház az egykori Oszmán birodalom területén jött létre. E szerint 1743-ban alapították meg a Birodalom területén élő, de konfesszionális szempontból Rómához hű örmények számára, élén a szultán által kinevezett örménykatolikus katolikusszal.² Ez az állítás azonban a közelmúlt tudományos kutatásai-

1 A tanulmány témájában a 2004., a 2006., a 2008., 2010., valamint 2018. évben adományozott Klebelsberg Kunó Ösztöndíjnak köszönhetően végeztem kutatásokat Rómában és a Vatikánvárosban. Támogatásukat hálásan köszönöm.

2 CHARLES AARON FRAZEE, „The Formation of the Armenian Catholic Community in the Ottoman Empire”, in *Eastern Churches Review* 7 (1975) 149–163.; CHARLES AARON FRAZEE,

nak köszönhetően jelentősen átértékelésre szorult, mert a 17. század utolsó évtizedeiben – az akkori Lengyel-Litván Unió (Rzecz Pospolita Obojga Naródow) és Erdély területén –, már létezett az örménykatolikus egyház, és történetük szoros összefüggésben állt a kelet-európai örmény kolóniákkal. Mindazonáltal megcáfolhatatlan tény, hogy az örménykatolikus egyház, a görögkatolikushoz hasonlóan ugyancsak a rekatolizáció szülötte volt, és Kelet-Európában, a koraújkori Lengyel-Litván Unió területén jött létre a 16. század végén, illetve a 17. század első harmadában.³ Sőt, az örménykatolikus, mint felekezeti fogalom, a kutatás jelenlegi állása szerint, az írott forrásokban először Erdéllyel kapcsolatban bukkant fel, ugyanis korábban e felekezetre inkább az örmény unitus fogalmat használták. Ugyanis III. Károly (1711–1740) császár és király 1726-ban kelt rendelete értelmében arra utasította név szerint az erdélyi örménykatolikus egyházat, hogy mindaddig az erdélyi (gyulafehérvári) római katolikus püspököknek kötelesek hitbéli ügyekben engedelmeskedni, amíg számukra az Apostoli Szentszék püspököt nem nevez ki.⁴

Az 1664-ben az Apostoli Szentszék által életre hívott leMBERGI (Iwówi, Iwivi) ÖRMÉNY KOLLÉGIUM (Collegium Armenum) jelentős szerepet játszott a régió unitus hitű papságának az utánpótlásában. Eleinte a lengyelországi és az erdélyi örménykatolikus egyház számára nevelte ki és biztosította a papképzést, majd 1709-től kezdve az ÖRMÉNY KOLLÉGIUM megnyitotta kapuit az unitus hitű rutén, ukrán és belorusz hallgatók előtt is. Az 1720-as évek elejére az oktatási intézmény hallgatóságának a többsége már nem örményekből, hanem mindinkább rutén származású diákokból tevődött ki. Ezt jelzi az is, hogy 1723-ban az intézmény már hivatalosan is felvette az ÖRMÉNY ÉS RUTÉN KOLLÉGIUM (*Collegium Armenum et Ruthenum*) nevet. Sőt a 18. században a szeminárium fontos utánpótlást jelentett a kárpátaljai görögkatolikusság számára is. Továbbá az ÖRMÉNY KOLLÉGIUM közvetítő szerepet játszott a Rákóczi-szabadságharcot (1703–1711) követően a munkácsi görögkatolikus püspökség jogállása és betöltése körül kialakult viták

Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire, 1453–1923, Cambridge 1983, 46–58, 88–102.

3 NAGY KORNÉL, „Az elképzelt 'Aranykor'. Az erdélyi örménykatolikus (unitus) egyház a 18. században”, in *Történelmi Szemle* 61 (2019) 267–268.

4 APF = (Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Roma) Acta SC (= Acta Sacrae Congregationis). Vol. 96. Fol. 143/v.–144r.; APF SC (= Scritture riferite nei Congressi) Fondo Armeni. Vol. 9. Fol. 601r.; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok*, Vol. 1., szerk. Kovács András, Kovács Zsolt, Kolozsvár 2002, 90.

rendezésében.⁵ Ezért rövid írásunkban a közelmúlt levéltári kutatásainak a tükrében a lembergi Örmény, a későbbi nevén az Örmény-Rutén Kollégium megalapítására, kezdeteire, korai tevékenységére, armenisztikai vonatkozásaira, valamint annak a rövid történeti előzményeire teszünk kísérletet.

2. A történeti előzmények

Az örmény apostoli (keleti) egyház 4. századi alapítása óta szinte állandóan dogmatikai és egyházjogi viták középpontjában és keresztttüzében állt. A 451. évi IV. Khalkédóni Egyetemes Zsinaton az örmény egyház képviselői a 449-ben a Szászánida Birodalom elleni felkelésben történő aktív részvételük miatt nem tudtak részt venni a tanácskozáson. Khalkédón tanítása csupán fél évszázaddal évvel később, 504–505-ben került az örmény apostoli egyház látókörébe. Azonban az információk hiánya miatt az a téves tanítás jutott el Örményországba, hogy az egyetemes zsinaton rehabilitálták az örmények által is eretnekségnek tartott nesztorianizmust. Ezért Khalkédón tanítását elvetették.⁶ Ugyancsak félévszázad múltán, az 551–555. években az örmény apostoli egyház székhelyén, Dwin⁷ városában meg-

- 5 Az Örmény és Rutén Kollégiumot végül II. József (1765–1790) császár és király szüntette meg rendeleti úton 1784-ben. Az indok az volt, hogy már túl kevés örmény és rutén származású diák tanult a lembergi Örmény-Rutén Kollégiumban APF CP (= Congregazioni Particolari). Vol. 65. Fol. 290r.; APF Lettere SC (= Lettere e Decreti della Sacra Congregazione). Vol. 104. Fol. 104r.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 4. Fol. 163/r.-v., Fol. 165/r.-v., Fol. 433/r.-v., Fol. 435/r.-v.; APF SC Coll. Var. (= Collegi Vari). Vol. 2. Fol. 40r.–57r., Fol. 227r., Fol. 333r.–334r.; APF SC Coll. Var. Vol. 3. Fol. 109/r.-v., Fol. 166r., Fol. 176r., Fol. 209r.; HODINKA ANTAL, *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*, Budapest 1909, 478, 497–499, 521–522, 529–542, 583–584.; GREGORIO PETROWICZ, *L'unione degli armeni in Polonia con la Santa Sede (1627–1686)*, Roma, 1950, 148–155.; DMYTRO BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of L'viv*, Rome 1975, 239–245.; DMYTRO BLAŽEJOVSKYJ, *Byzantine Kyivan Rite Students in Pontifical Colleges, and in Seminaries, Universities and Institutions of Central and Western Europe*, Rome 1984, 39–40.; GREGORIO PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi*, Roma 1988, 78, 147–148, 175–177, 228–229.; KOVÁCS BÁLINT, „A galíciai örmények hagyatéka Varsóban”, in *Látó – Szépirodalmi Folyóirat* 19 (2008) 65–66.; ASLANIAN, D. SEBOUH, „Prepared in the Language of the Hagarites.’ Abbot Mkhitar’s 1727 Armeno-Turkish Grammar of Modern Western Armenian”, in *Journal of the Society for Armenian Studies* 25 (2016) 64.
- 6 KAREKIN SARKISSIAN, *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*, New York 1975, 8–19, 196–215.; KRZYSZTOF STOPKA, *Armenia Christiana: Armenian Religious Identity and Churches of Constantinople and Rome (14th and 15th Century)*, Kraków 2016, 54–76.
- 7 Jelen közleményben előforduló örmény nevek és fogalmak átírása során a nemzetközileg elfogadott tudományos szabályzatot követtük, amelyet a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (*Association Internationale des Études Arménienne 7 AIEAs*) fogadott el, és írt elő.

tartott zsinaton a jelenlévők úgy határoztak, hogy elszakadnak az egyetemes egyháztól. Ugyanakkor a zsinaton a jelenlévő püspökök és teológusok ortodox és katolikus hitvallást tettek le, továbbá eretnekségnek nyilvánították Jézus Krisztus egy, azaz isteni természetét valló monofizitizmust is. Az elszakadást viszont Konstantinápolyban és Rómában úgy értelmezték tévesen, hogy az örmények támogatták a monofizitizmust és annak vezető teológusait. Emiatt idővel az örmény apostoli egyház Konstantinápoly és Róma egyházegyesítési szándékának a homlokterébe került.⁸

1045-ben a Bizánci Birodalom annektálta a középkori Örményországot, amelyet nem sokkal később 1071-ben a szeldzsuk-török hódítás, majd a 13. században a mongol hordák pusztítása követett. Ezek az események az örmények tömeges, biblikus méretű elvándorlását idézték elő az anyaországi területekről. Így rengeteg örmény a Kijevi Rusz és az utódállamainak a területén lelt új hazára.⁹ A Rurikida Lew Danilovič (1271–1301) halicsi fejedelem 1280 körül alapította meg Lemberg (ma Lviv városa Ukrajnában) városát, amely hamarosan a fejedelemség székvárosa lett. A kezdetektől fogva számos örmény család telepedett le az új város északi negyedében.¹⁰ Az örmények már ekkor monostort alapítottak a Szent Kereszt Felmagasztalásnak a tiszteletére, illetve fatemplomot emeltek, és csakhamar az örmény egyházfő, katolikosz által kinevezett püspök irányította a hitéletüket. 1340-ben Halics és Lemberg (immár Lwów néven) a középkori lengyel királyság fennhatósága alá került. III. (Nagy) Kázmér (1333–1370) lengyel király 1356-ban a leMBERGI örmények számára széleskörű jogi, gazdasági és hitéleti kiváltságokat biztosított.¹¹ 1363-ban két gazdag krími örmény

8 NINA GARSOÏAN, *L'église arménienne et le grand schisme d'Orient*, Louvain-la-Neuve 1999, 38–42, 91–96, 126–127, 173–178, 187–188, 213, 236–239.; MESROP K. KRIKORIAN, „Calcedonia: storia, conflitti, cristologi e riconciliazione”, in ANTONIO DUCAY (a cura di), *Il Concilio di Calcedonia 1550 anni dopo*, Città del Vaticano 127–131.; NAGY KORNÉL, *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*, Budapest 2012, 27–28.

9 BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 81.

10 FRANK ZACHARIASEWICZ, *Wiadomości o Ormianach w Polsce*, Lwów 1842. 17, 65, 77.; GREGORIO PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, Roma, 1971, 9.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 82.; ELEONORA NADEL-GOLOBIČ, „Armenians and Jews in Medieval Lvov and Their Role in Oriental Trade”, in *Cahiers du Monde russe et soviétique* 20 (1979) 345–388.

11 FERDINAND BISCHOFF (hrsg. von), *Das alte Recht der Armenier in Lemberg*, Wien 1862, 14–20, 39–43, 61–62.; FERDINAND BISCHOFF (hrsg. von), *Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg*, Wien, 1864, 92–97, 118–124.; TADEUSZ GROMNICKI, *Ormianie w Polsce Ich historia, prawa i przywileje*, Warszawa 1889, 26–30.; GREGORIO PETROWICZ, „L'organisation juridique des Arméniens sous les monarques polonaises”, in *Revue des études arméniennes – Nouvelle Série* 4 (1967) 340–345.; PETROWICZ, *L'unionne*, 12.

kereskedő, Yakob Kaffayec'i és P'anos Vaysurc'i, kegyes adományából pedig felépült a lembergi Szent Istenszülő Mennymbemenetele örmény apostoli székesegyház.¹² Egy évvel később, 1364-ben I. Mesrop (Mesrop Artazec'i) (1359–1372) örmény katolikosz a város püspökségét érseki rangra emelte, amelyet a lengyel király is jóváhagyott.¹³ Sőt III. Kázmér a lembergi és lengyelországi örmény közösség számára engedélyezte a szabad érsekválasztás jogát, amelyet az örmény egyházfő is elismert. A középkor óta lembergi örmény papság elsősorban az anyaországi területekről érkezett, és tevőlegesen is részt vett a helyi közösség életében.¹⁴

A koraujkorra a Lengyel-Litván Unió területén élő örménység a legmódosabb anyaországon kívüli közösséggé vált. Sőt Lemberg örmény kolóniája templomaival, iskoláival és nyomdájával az örmény kultúra egyik legfontosabb mentsvárává vált, miközben az anyaországi területek az oszmán-török és perzsa hatalmi terjeszkedés ütközőzónájában álltak.¹⁵ Az örmény közösség már a középkorban is szembetalálta magát Róma egyesítő valláspolitikájával, de ezek a kísérletek az örmény világi közösség és klérus ellenállása miatt rendszeresen elbuktak.¹⁶ A Trienti (Tridenti) Zsinatot (1545–1563) követően Róma felől ez a szándék azonban újból felerősödött, sőt az 1596. évi breszti rutén vallási uniót követően kézzelfogható közelségbe került.¹⁷

12 MINAS BŽŠKEANC', *Čanaparhordut'iwn i Lebastan*, Venetik 1830, 104.; ZACHARIASEWICZ, *Wi- adamoŝ*, 18.; PETROWICZ, *La chiesa*, 1971, 19–20.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 84.

13 GEORGES BOURNOUTIAN, „A Fresh Look the Causes of Decline of the Armenian Colonies in Poland”, in WALDEMAR DELUGA (ED.), *Series Byzantina. Studies on Byzantine and Post-Byzantine Art*, Vol. 9., Warsaw 2011, 145–146.

14 PETROWICZ, *L'unione*, 3.; KRZYSZTOF STOPKA, „The Religious Culture of Polish Armenians (Church-Public Structures and Relations)”, in *Acta Poloniae Historica*, 101 (2010) 163–205.; BOURNOUTIAN, *A Fresh Look*, 147.

15 Lemberg mellett Kameniec-Podolski, Stanisławów és Zamość városa rendelkezett gazdaságilag nagyon erős és jól szervezett örmény közösséggel. BŽŠKEANC', *Čanaparhordut'iwn*, 99–100, 147, 155.; EDMOND SCHÜTZ, „An Armeno-Kipchak Print from Lvov (A. D. 1618)”, in *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 13 (1961) 123–130.

16 Valójában ezek az uniós kísérletek csupán részsikereket eredményeztek. *Zdzisław Obertyński, Die Florentiner Union der polnischen Armenier und ihr Bischofskatalog*, Röm 1934, 12, 24, 44–45.; PETROWICZ, *La chiesa armena*, 52–60.; LEWON BŌŁOS ZEK'YAN, „14 dari kronakan večerē: naxak'ayker Hayoc' ekelec'banakan kargavičakē,” in *Ėjmiacin* 56 (2000) 106–127.; STOPKA, *Armenia Christiana*, 143–156, 193–220, 291–308.

17 BŽŠKEANC', *Čanaparhordut'iwn*, 149.; ALEXANDR OSIPIAN, „Between Mercantilism, Oriental Luxury and the Ottoman Threat: Discourses on the Armenian Diaspora in Early Modern Kingdom of Poland”, in *Acta Poloniae Historica* 116 (2017) 188–201.

1624-ben a leMBERGI öRMÉNYI érseki hivatal az egyházi uniót ellenző Mesrop Kaffayec'i (1550–1624) halálával megüresedett, és a közösség világi képviselői nem tudtak dűlőre jutni az utódlás kérdésében. Három esztendővel később a perzsa Szafavida Birodalom által megszállt Örményországból kíséretével együtt érkezett Lembergbe Melkiszedek (Melk'isēt' Garnec'i) (1593–1627) ellenkatholikosz.¹⁸ A korabeli dokumentumokból kiderült, hogy valójában az örmény főpap menekülni kényszerült szülőföldjéről, miután el-sikkasztotta a rábízott egyházi vagyont és adót. Ezen túlmenően többszörösen is kivívta az anyaországi klérus haragját is, mert egyrészt önjelölt katolikosznak nevezte magát, miközben nem volt ilyenemű felhatalmazása. Másrészt a szentszéki misszionáriusok jelenlétében katolikus hitvallást tett le, harmadrészt az örmények legszentebb ereklýeit – többek között az örmények apostolának, Világosító Szent Gergelynek (Surb Grigor Lusaworič') (257–331) a szent jobbát – a misszionáriusokon keresztül Rómába juttatta.¹⁹

A leMBERGI közösségen belül volt egy ifjú, ambiciózus örmény szerzetes, Nikol Torosowicz (Nikołōs T'orosean) (1603–1681), aki dúsgazdag családjának köszönhetően jó összeköttetésekkel rendelkezett a lengyel főnemes-ségnél és a királyi udvarnál.²⁰ A források tanúsága szerint Nikol Torosowicz 1627-ben felkereste a városban tartózkodó Melikszedek ellenkatholikoszt, és hatalmas vagyon megfizetése fejében elérte nála, hogy őt titokban, az éjszaka folyamán a leMBERGI Szent Kereszt örmény monostorban érsekké nevezze ki, és szentelje fel.²¹

18 Melkiszedek valójában püspöki rangban szolgált, valamint egyházfői helynökként (teľapah) dolgozott, és önjelölt katolikosznak nevezte ki magát, miközben a legális örmény egyházfő V. Dávid (Dawit' Valaršapatec'i) (1587–1629) katolikosz volt, aki a perzsák házi őrizete alatt állt. Erről lásd EDMOND SCHÜTZ, „An Armenian–Kipchak Document of 1640 from Lvov and its Background in Armenia and in the Diaspora”, in GYÖRGY KARA (ed.), *Between the Danube and the Caucasus. A Collection of Papers concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe*, Budapest 1987, 268–269.; NAGY, *Az erdélyi örmények*, 46–47.

19 MAT (= Matenadaran – Örmény Nemzeti Levéltár, Erewan) MS (= Manuscripta). No. 2644. Fol. 229r.–253v.; ARAK'EL DAWRIŽEC'I, *Patmut'iwn Arak'el Dawrižec'woy*, Valaršapat, 1896, 9–13, 27–29, 222–228.; PETROWICZ, *L'unione*, 9–12, 23.; STEP'ANOS RÖŠK'AY, *Žamanakagrut'iwn kam tarekank' ekelec'akank'*, ašx. HAMAZASP OSKEAN, Vienna 1964, 167–172.; SCHÜTZ, *Armenian–Kipchak*, 272–276, 288.; NAGY, *Az erdélyi örmények*, 48.

20 APF SOCG (= Scrittura Originale riferite nelle Congregazioni Generali). Vol. 291. Fol. 167r.; APF SOCG. Vol. 293. Fol. 183v.–184v.; MAT MS. No. 1004. Fol. 190v.; DAWRIŽEC'I, *Patmut'iwn*, 364.; KAMENIC', *Taregirk' Hayoc' Lebastani ew rumenioy*, ašx. LEWOND ALIŠAN, Venetia 1896, 203.; PETROWICZ, *L'unione*, 14–16, 52.; SCHÜTZ, *An Armenian–Kipchak*, 285.

21 Egyes vélemények szerint Torosowicz már ekkor letette a katolikus hitvallást Melkiszedek ellenkatholikosz kezébe, azonban ezt az aktust a források nem igazolták vissza. DAWRIŽEC'I,

Ezt követően Torosowicz érsek a lengyel udvar támogatását maga mögött tudva erőszakos egyházpolitikába kezdett, és a világi közösség vezetőit börtönbe vetette, és helyükre saját híveit nevezette ki. Ez az örmény apostoli egyházon belül komoly felzúdulást keltett.²² 1630-ban III. Mózes (Movsēs Tat'ewac'i) (1629–1633) katolikosz legátusokat (nwirakn) küldött Lembergbe, akik lemondásra szólították fel Torosowiczot, amire viszont ő nem volt hajlandó. Ezt követően a legátusok anatémát (nzo-vumn) mondtak ki az új érsekre.²³ Ezért Nikol Torosowicz 1630-ban híveivel együtt a leMBERGI Szent Mihály sarutlan karmelita kolostorba menekült, ahol a házfőnök jelenlétében kimondta az egyházi uniót, és letette kezébe a katolikus hitvallást.²⁴ Torosowicz így már a lengyel katolikus egyház és a királyi udvar együttes támogatásával erőszakos térítésekbe kezdett: az érseki székesegyházat a világi hatóságok segítségével lefoglaltatta, a tiltakozó örmény papokat és a közösség világi vezetőit pedig mint eretnek bűnözőket tömlőbe vetette. Ezzel azonban viszály egyáltalán nem csitult. Ráadásul munkásságával a katolikus egyház is elégedetlen volt, mert Torosowicz érsek egyházi uniója ellenére tovább-

Patmut' iwn, 365.; KAMENIC', 211.; NERSĒS AKINEAN (ašx.), *Simēon dpri Leah'woy Ulegrut' iwn*, Vienna 1936, 377, 399–405, 410–417.; PETROWICZ, *L'unione*, 39, 46–47.; RÖŠK'AY, *Žamanakagrut' iwn*, 172.; ANGÈLE KAPOŖAN, „Siméon de Pologne: le diacre de Zamość (1584/5 – après 1639)”, in WALDEMAR DELUGA (ed.), *Series Byzantina. Studies on Byzantine and Post-Byzantine Art*, Vol. 9., Warsaw 2011, 155–156.; OSIPIAN, *Between Mercantilism*, 179–180.; CLAUDE MUTAFIAN, *La Saga des Arméniens de l'Ararat aux Carpathes*, Paris 2018, 137–174.

- 22 Torosowicz érseki kinevezésére, valamint állítólagos hitvallására az Apostoli Szentszék is felfigyelt. Antonio Santacroce (1598–1641) varsói apostoli nuncius, Seleucia in Isauria címzetes érseke Rómába küldött levelében leírta, hogy most itt kedvező az alkalom arra, hogy a leMBERGI (és ez által a Lengyel-Litván Unió területén élő) örményeket rávegyék az egyházi unió elfogadására. Erről lásd APF Istruzioni. Vol. 3. Fol. 93/v.–95r.
- 23 APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 113/v.; DAWRIŽEC'ĭ, *Patmut' iwn*, 366–370, 375.; KAMENIC', 206.; NERSĒS AKINEAN, *Movsēs Tat'ewac'i Hayoc' Kat'olikosn ew ir žamanakē*, Vienna 1936, 249–255, 260.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 286, 291–292.
- 24 Onorato Visconti (1585–1645) varsói apostoli nuncius, Larissa in Thessalia címzetes érseke csak egy év múltán, 1631-ben több levélben értesítette az Apostoli Szentszékét Torosowicz katolikus hitvallásáról. Más vélemények szerint az érsek a jezsuita provinciális kezébe tette le a hitvallást. APF SOCG Vol. 73. Fol. 9r.+Fol. 12/v., Fol. 10r.–11/v., Fol. 14r.–17/v. Fol. 29r.+Fol. 32/v., Fol. 33/r.–v., Fol. 34/v.–35/v.+Fol. 37/v., Fol. 38r.–40/v., Fol. 42r. Fol. 43r.–44/v., Fol. 41r.+Fol. 46/v., Fol. 51r.–52r.; APF Lettere SC. Vol. 11. Fol. 39/r.–v., Fol. 45/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 113/v.–114r.; AAV (= Archivio Apostolico [Segreto] Vaticano, Città del Vaticano ANV (= Archivio della Nunziatura in Varsavia [in Polonia]). Vol. 42/A. Fol. 203/r.–v.; DAWRIŽEC'ĭ, *Patmut' iwn*, 289.; KAMENIC', 209–210.; RÖŠK'AY, *Žamanakagrut' iwn*, 174.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 290–295.; LEWON XAČ'IKEAN, „Haykakan gał'avayerē Ukrainayum XVI–XVII darerum”, in PAROYR MURADEAN (ašx.), *Ašxatut' iwnner*, Hat. 2., Erewan 1999, 251–253.

ra is keleti szokások szerint misézett, és lényegében csak látszólag volt katolikus.²⁵

Ezért az érseket 1634-ben Rómába rendelték, ahol a következő év folyamán VIII. Orbán (1623–1644) pápa jelenlétében újból megerősítette a katolikus hitvallását, és ott ígéretet tett arra, hogy a továbbiakban kizárólag latin rítus szerint misézik, és mindent megtesz annak érdekében, hogy a katolizált örmény egyház számára Lembergben szemináriumot alapítson, mivelhogy nincs számottevő Rómához hű örmény papság Lengyelországban.²⁶

1635-ben Mario Filonardi (1594–1644) avignoni érseket nevezték ki varsói apostoli nunciussnak, aki kezdettől fogva elégedetlen volt az érsek egyházpolitikájával.²⁷ Jelentéseiből kiderült, hogy Torosowicz érsek továbbra is keleti apostoli rítus szerint misézett, másrészt azzal keltett botrányt, hogy az Apostoli Szentszéktől kapott pénzügyi támogatásokat világi hívságokra használta fel. A bajt számára tovább tetézte, hogy érsek létére házasságban élt, szeretőket tartott, és több törvénytelen gyermeke is született.²⁸ Filonardi nuncius ezért cselekvésre szánta el magát.²⁹ Az Apostoli Szentszék

25 APF SOCG. Vol. 64. Fol. 148r.; APF SOCG. Vol. 298. Fol. 151r.; DAWRIŻEC'I, *Patmut'iwon*, 381–382.; PETROWICZ, *L'unione*, 61, 75, 81, 123.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 85.

26 APF SOCG. Vol. 59. Fol. 178/v.; APF CP. Vol. 22. Fol. 134/r.–v.+Fol. 135/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 109/r.–v.; APF Istruzioni. Vol. 1. Fol. 215r.–217/v.; AAV ANV. Vol. 47. Fol. 58r.; MAT MS. No. 1004. Fol. 193r.–194r.; PETROWICZ, *L'unione*, 71–73, 79–80, 83–87.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 301.

27 APF SOCG. Vol. 136. Fol. 337r.; APF SOCG. Vol. 293. Fol. 102r.–103r., Fol. 113r., Fol. 115/r.–v., Fol. 116/r.–v., Fol. 118/r.–v., Fol. 120r.+ Fol. 125/v.; AAV ANV. Vol. 47. Fol. 323r.; AAV Segretaria di Stato. Polonia. Vol. 47. Fol. 353r.; AAV Segretaria di Stato. Polonia. Vol. 175. Fol. 144/r.–v.; APMV (= Archivio dei Padri Mechitaristi di Venezia, Venezia) MS (= Manuscripta). No. 1788. Fol. 89/v.–91r., Fol. 101r.–102/v.; Kamenic', 241–243, 244–246, 247–249.; Acta Nuntiaturae Poloniae, Tomus XXV, Marius Filonardi (1635–1643), Vol. 2., (1 XI 1636–31 X 1637), ed. Theresia Chynczewska-Hennel, Cracoviae, 2006, 6–7, 8–9, 13, 18, 23, 39, 45.; Stosunki dawnej Rzeczypospolitej z Persą Safawidów i katolikosatem w Eczmiadzinie w świetle dokumentów archiwalnych. - The Relations of the Polish-Lithuanian Commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin in the Light of the Archival Documents, eds and trs. Dariusz Kołodziejczyk, STANISŁAW ADAM JAŚKOWSKI, *Piruzza Mnatsakanian*, Warszawa 2017, 262–267, 294–297, 316–320, 344–347.

28 APF SOCG. Vol. 65. Fol. 165/r.–v.; Petrowicz, *L'unione*, 40–45, 123–124.; NAGY, *Az erdélyi örmények*, 54.

29 Filonardi nuncius 1635-ben és 1638-ban egy unitus hitű örmények számára felállítandó szeminárium alapítására is javaslatot tett az Apostoli Szentszéknek. Továbbá szorgalmazta, hogy az érsek mellé mindenképpen nevezzen ki egy olyan unitus hitű segédpüspököt, aki sakkban tudja tartani az érseket, és valóban lojális a római egyházhoz. APF SOCG. Vol. 136. Fol. 332r.+Fol. 347/v.; AAV ANV. Vol. 47. Fol. 323r.+Fol. 334/v., Fol. 324r.; AAV ANV. Vol. 175. Fol. 135/r.–v.

segítségével Örményországból Lembergbe hívatta Paolo Piromalli OP (1592–1667) itáliai születésű domonkos rendi misszionáriust, aki jól ismer-
te az örmény nyelvet és kultúrát, és az örmény unitus rítus kialakításán
dolgozott.³⁰ Piromallit azzal bízták meg, hogy javítsa ki az örmény litur-
gia általuk hibásnak tartott gyakorlatát, segítse az örmény unitus papkép-
zést, illetve tartsa sakkban a nehéz természetű örmény érseket.³¹ Az itáliai
pap-misszionárius Lembergbe történő érkezését követően rögtön munká-
hoz látott, de az érsek a kezdetektől fogva állandóan akadályozta a tevé-
kenységét.³² Végül 1642–1644 között a lengyel királyi udvarnál elérte, hogy
Piromallit hívják vissza Rómába.³³ Ez a lépés különösen az Apostoli Szent-
szék missziós szervének, a Hitterjesztés Szent Kongregációjának³⁴ (Sacra
Congregatio de Propaganda Fide) a nem tetszését vonta maga után: az
intézmény titkára, Francesco Ingoli (1578–1649) háborodott fel a leginkább
Torosowicz érsek lépése miatt.³⁵ Az 1640-es évek végére Torosowicz érsek
körül is a megromlott bizalom, és csupán a királyi udvar támogatta.³⁶ Ezért
az érsek cselekvésre szánta el magát. Újból felvette a kapcsolatot az ör-
mény apostoli egyház vezetőivel. Több éven tartó egyeztetéseket követően,

30 APF SOCG. Vol. 291. Fol. 151/r.–v., Fol. 247r.; BŢŞKEANC', *Čanaparhordut'iwn*, 114, 156.; DAWRIŢEC'i, *Patmut'iwn*, 383.; KAMENIC', 139–140.; AKINEAN, *Movsēs Tat'ewac'i*, 376.; PETROWICZ, *L'unione*, 104, 109–III.; RŢŢŢ'AY, *Žamanakagrut'iwn*, 176.

31 APF SOCG. Vol. 81. Fol. 426r.; APF SOCG. Vol. 87. Fol. 193r.–194/v.; APF SOCG. Vol. 136. Fol. 315r., Fol. 326r., Fol. 335r., Fol. 359/v.–360/v., Fol. 358r.+Fol. 361/v.; APF SOCG. Vol. 293. Fol. 130r., Fol. 133r.–136/v., Fol. 247r., Fol. 249r., Fol. 256r.; APF CP. Vol. 3. Fol. 235/r.–v.; APF CP. Vol. 22. Fol. 136r.–137/v., Fol. 138/r.–v., Fol. 139r., Fol. 146r.–147r., Fol. 148r.–149r.; APF Lettere SC. Vol. 17. Fol. 10/v.–11r., Fol. 12r., Fol. 46/r.–v., Fol. 69/v.–70/v.; AAV Segretario di Stato. Polonia. Vol. 175. Fol. 146/v.–147r.; APMV MS. No. 1788. Fol. 135/v.–137/v.; RŢŢŢ'AY, *Žamanakagrut'iwn*, 176–177.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 317–326.; ISTVÁN GYÖRGY TÓTH, (ed.), *Litterae missionarium de Hungaria et Transylvania (1627–1717)*, Vol. 2., Roma–Budapest 2002, 1284.; Acta Nuntiaturae, 67–68, 77–78, 102–104, 114–118, 125–127, 174–176, 194–195, 196–197, 198–199, 200, 216–217, 231–233, 237–238, 240–241, 243–244, 245–246, 261–263, 265, 273–275, 276, 293, 309–310, 314–316.

32 APF SOCG. Vol. 309. Fol. 322/r.–v.

33 Piromalli ezt követően Örményországba távozott, és domonkos missziók főnöke lett érseki rangban. APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 107r.–108/v., Fol. 109/r.–v., Fol. 110r.; MARCAN-
TONIO VAN DEN OUDENRIJN (ed.), *Linguae Haicanae scriptores Ord. Praed. Cong. Fratrum
Uniatorum et FF. Armenorum*, Bern 1960, 50.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 296–299.;
DENNIS HALFT, „Paolo Piromalli”, in DAVID THOMAS DAVID – JOHN CHESWORTH (eds),
Christian – Muslim Relations. A Bibliographical History, Vol. 10., (Ottoman and Safavid Em-
pires 1600–1700.), Leiden 2017, 518–523.

34 Továbbiakban a szentszéki missziós intézményre a Propaganda Fide megnevezést használjuk.

35 APF SOCG. Vol. 64. Fol. 148r., Fol. 150r., Fol. 151r.; PETROWICZ, *L'unione*, 123, 127–129.

36 APF SOCG. Vol. 65. Fol. 60r., Fol. 165r., Fol. 169r.

1652-ben az érsek titokban Konstantinápolyba utazott, ahol személyesen I. Fülöp (P'ilippos Ałbakec'i) (1633–1655) örmény katolikosszal találkozott. Torosowicz érsek az örmény egyházfő jelenlétében ünnepélyesen megtagadta a korábban megkötött egyházi uniót Rómával, és újból hűséget fogadott az örmény apostoli egyháznak. A katolikosz azzal küldte vissza az érseket, hogy mint örmény apostoli hitvallású főpap folytassa a munkáját Lembergben.³⁷ Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy visszamondta az 1630. és az 1635. évi hitvallását és így az egyházi egyesülést. S ezzel pedig úgy tűnt, hogy az egyházi unió végleg kudarcba fullad Lembergben és Lengyelországban.

3. Az Örmény Kollégium alapítása és korai tevékenysége

Az érsekről és a mintegy tíz évig tartó periódusról (1652–1662) a források ugyancsak hallgatnak. Csupán annyi információ áll a rendelkezésünkre, hogy Lemberg környékén is zajlott a Bohdan Chmielnicki / Bogdán Hmelnickij (1593–1657) zaporizzsjai kozák hetman nevével fémjelzett felkelés, a lengyel-svéd háború, illetve a II. Rákóczi György (1621–1660) erdélyi fejedelem vezette baljós kimenetelű lengyelországi hadjárat, amelyek mind-mind komoly pusztításokkal jártak.³⁸

Torosowicz érsek 1652. évi „pálfordulásának” a híre csupán több év késéssel jutott el Rómába, mert a varsói nunciatúra is csak 1662-ben szerzett erről tudomást. A hír a szentszéki hatóságokat teljesen felkészületlenül érte, és rendkívüli módon megdöbbenetete.³⁹ Ezért a varsói nunciatúra Torosowicz érsek ellen hatékonyabb lépések foganatosítására tett javaslatokat. A Rómába elküldött jelentésekben az örmény érseket már teljesen megbízhatatlannak és alkalmatlannak tartották hivatali munkájának ellátására. Sőt 1662-ben a nunciatúra részéről egyre inkább felerősödött az a szándék, hogy Torosowicz érseket le kellene váltani, mert

37 APF CP. Vol. 22. Fol. 5r., Fol. 277r.; KAMENIC', 250, 255.; DAWRIŽEC'I, *Patmut'iwn*, 376–377, 382–383, 385–387.; RŌŠK'AY, *Žamanakagrut'iwn*, 176–179.; PETROWICZ, *L'unione*, 266.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 300, 304.

38 Erről az időszakról lásd GÁSPÁR KATKÓ, „The Redemption of Transylvanian Army Captured by Tatars in 1657, in DENISE KLEIN (ed.), *Crimean Khanate between East and West (15th–18th Century)*, Wiesbaden 2012. 91–106.; GÁBOR KÁRMÁN, *Confession and Politics in Principality of Transylvania, 1644–1657*, Göttingen 2020, 103–117, 157–177, 236–250.

39 APF CP. Vol. 22. Fol. 5r., Fol. 277r.; Kamenic', 253–255.; DAWRIŽEC'I, *Patmut'iwn*, 386.; PETROWICZ, *L'unione*, 136, 157–159.; SCHÜTZ, *An Armeno-Kipchak*, 304, 306–307, 309–310.

személye már nem jelent garanciát az egyházi unió megszilárdítására és a kiteljesítésére.⁴⁰

A 17. század közepén az Apostoli Szentszék már kiemelten fontosnak tartotta egy, az unitus (katolizált) örmények számára felállítandó papnevelde megalapítását Lembergben.⁴¹ Egyfelől azért érezték ennek a szükségességét, hogy megerősítse az örmény unitus hitet a hívők körében, másfelől, hogy biztosítsa a főegyházmegye területén a képzett és megbízható unitus papok utánpótlását. A szeminárium létesítésének azonban volt egy harmadik oka is: az Örmény Kollégium megalapításával ellensúlyozni lehet az igencsak problémás Torosowicz érsek befolyását Lembergben. Azaz az intézmény egyfajta ellensúlyként is szolgálhatott az érsek és köre ellenében. Az 1660-as évek elején több alkalommal merült fel az Apostoli Szentszék részéről az unitus örmény rítus megalkotása, amelyben a komoly örményországi missziós tapasztalatokkal bíró domonkos és theatinus atyák véleménye volt a mérvadó.⁴² Ennek a nézetnek a legfőbb támogatója az 1660-as évek legelején Antonio Pignatelli (1615–1700) varsói apostoli nuncius, a későbbi XII. Ince (1691–1700) pápa volt.⁴³

1662-ben Mario Alberizzi (1609–1680), a Propaganda Fide titkára levelet írt Antonio Pignatelli nunciusnak, hogy érdeklődjön a lemergi örmény közösség egyházi és világi vezetőinél a majdani Örmény Kollégium megalapítása ügyében.⁴⁴ Pignatelli még ugyanabban az évben írt két válaszelevelében leszögezte, hogy a tárgyalásai során az örmények világi és egyházi vezetői nem emeltek kifogást az Örmény Kollégium létesítésének ügyében.⁴⁵ Maga Torosowicz érsek – nyilvánvalóan nem tudva az Apostoli Szentszék valós szándékáról –, is első pillantásra támogatta az Örmény Kollégium alapításának a gondolatát. Ő csupán azt a problémát fogalmazta meg a maga részéről, hogy nem szerencsés, hogy a fiatal örmény unitus papnövéndékeket római katolikus papok, elsősorban je-

40 BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 86.

41 PETROWICZ, *L'unione*, 149–151.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 111.

42 APF SC Fondo Armeni. Vol. 1. Fol. 13r.–18/v.

43 Az örmény unitus egyházi történetíró Step'an Step'anean Rōšk'ay (Stefan Stefanowicz Roszka) 1730 körül úgy számolt be, hogy az Örmény Kollégiumot kifejezetten Torosowicz érsek kérésére alapították. Ennek azonban a szentszéki források ellentmondanak. Ugyanis az érseknek ebben egyáltalán nem volt szerepe. Erről lásd még: APF CP. Vol. 22. Fol. 148r.–149r.; PETROWICZ, *L'unione*, 165.; RŌŠK'AY, *Žamanakagrut' iwn*, 180–181.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 109–110.; Acta Nuntiaturae Polonae, 245–246, 273–275.

44 APF Acta SC. Vol. 33. Fol. 149/v.–150r.

45 APF SOCG. Vol. 224. Fol. 101/v.; APF SOCG. Vol. 225. Fol. 72/r.–v.

zsuiták oktatják, miközben fogalmuk sincs a régi örmény egyházi hagyományokról.⁴⁶

Ennek ellenére Pignatelli nuncius továbbra sem bízott meg az érsekben. Sőt, levelében sürgette a Propaganda Fidét, hogy Lembergben az unitus egyház számára mielőbb alapítsák meg a szemináriumot, mégpedig oly módon, hogy érseknek a lehető legkevesebb beleszólása legyen a működésébe, illetve az irányításába.⁴⁷ Ezt azzal indokolta a nuncius, hogy a főegyházmegye területén szolgálatot tevő 18 pap és 2 szerzetes csupán formálisan unitus hitű, valójában ezek az egyházi személyek továbbra is az Apostoli Szentszék által „eretnek” módon végzik a liturgiát. Továbbá maga Torosowicz érsek csupán látszólag volt híve Rómának, és szinte mindig szakadár módon misézett.⁴⁸ A nuncius 1662. évi levelében megemlítette, hogy a hívőktől kapott alamizsnák, adományok és más ajándékok nem elégitették ki az érsek mohóságát: nem voltak elegendők arra, hogy Torosowicz fenntartsa a közösségben tekintélyének látszatát, valamint állja családjának, pontosabban élettársának és gyermekeinek a megélhetését. A nuncius szimónia vétkével is megvádolta Torosowiczot, mert az érsek pénzért eladta az egyházi hivatalokat Lengyelországban, amelyekből busás haszonra tett szert. Sőt még rosszabb, és még a legalkalmatlanabb embereket nevezett ki a különféle egyházi hivatalok élére.⁴⁹

A Propaganda Fide részéről egyöntetűen Clemente Galano (1611–1666) CR theatinus páter neve merült fel a majdani Örmény Kollégium vezetőjeként. Jelöltsége mellett szólt örményországi missziós tapasztalata és kiváló teológiai felkészültsége is.⁵⁰ A páter ráadásul kiválóan beszélt az akkor

46 APF Acta SC. Vol. 33. Fol. 150r.; APF SOCG. Vol. 225. Fol. 100r.; Erről lásd még: PETROWICZ, *L'unione*, 151, 216–217.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 303.; BOURNOUTIAN, *A Fresh Look*, 146–147.

47 Ezen kívül Pignatelli nuncius részletes jelentést írt a lengyelországi és moldvai örmények egyházi viszonyairól is. APF SOCG. Vol. 225. Fol. 74r.; PETROWICZ, *L'unione*, 173.; ALEXANDR OSIPIAN, „Trans-Cultural Trade in the Black Sea Region, 1250–1700: Integration of the Armenian Trading Diaspora in Moldavian Principality”, in *New Europe College Yearbook* (2012–2013) 133.

48 APF Acta SC. Vol. 33. Fol. 149/r.–v.

49 APF SOCG. Vol. 225. Fol. 100r.

50 FRANCESCO ANTONIO VEZZOSI, *Scrittori dei chierici regolari detti teatini*, Vol. 1., Roma 1780, 378–383.; XAČ'IKEAN, *Haykakan gal't'avayrerë*, 253–254.; SIMONETTA PELUSI, „Un Codice Marciano Armeno-Polacco e l'unione degli armeni di Leopoli con la Santa Sede,” in SIMONETTA PELUSI – ALESSANDRO SCARSELLA (a cura di), *Humanistica Marciniana. Saggi offerti a Marino Zorzi*, Milano 2008, 142–143.; SIMONETTA PELUSI, „'Quel libro che vale un tesoro.' Le circolazione dei manoscritti slavi a Venezia dalle biblioteche religiose alla Pubblica Libreria,”

beszélt örmény nyelvet, valamint elsajátította a liturgiában használatos örmény nyelvet, a grabart, illetve behatóan tanulmányozta az örmény apostoli egyház történelmét, tanítását és teológiáját.⁵¹

Galano a felkérést csakhamar elfogadta.⁵² Úgy ítélte meg, hogy előzetesen 20 növendék számára kellene biztosítani az oktatást és az ehhez szükséges logisztikát, amelyeknek anyagi vonzatát részben a Propaganda Fide, részben az érsekség állná. Galano ezen túlmenően a katolikus (latin) szertartáshoz igazodó örmény unitus rítus megalkotását tartotta fontosnak. Ő ugyanis teljes mértékben ellenezte, hogy a növendékek kizárólag a latin rítus szerint tanuljanak, mert ennek az erőltetése teljesen alááshatja az amúgy is ingatag lábakon álló egyházi uniót Lembergben és az Lengyel-Litván Unió területén.⁵³

Torosowicz érsek egy, az érseki palota tözsomszédtségában található épületet bocsátott a létesítendő szeminárium részére. Ennek a fenntartására és kezelésére egyik emberét nevezte ki, de kikötötte, hogy a költségeket nem neki, hanem a Propaganda Fidének kellene állnia, ugyanakkor az intézmény feletti ellenőrzés jogát fenntartotta saját magának.⁵⁴ Azonban ezt Pignatelli nuncius határozottan ellenezte. Ő a Rómába küldött jelentésében azt javasolta, hogy a Propaganda Fide gyakorolja közvetlenül az ellenőrzést az Örmény Kollégium felett, és ez ugyan nagyobb költség, azonban az érsek befolyását e területen is háttérbe kell szorítani.⁵⁵

A Propaganda Fide 1663. április 2-án tárgyalta a lembergi Örmény Kollégium megalapításnak ügyét. Az általános ülésen (*Congregazione Generale*) jelen lévő bíborosok egyhangúlag támogatták Pignatelli észrevételeit. Azaz a majdani oktatási intézménynek közvetlenül a Propaganda Fide felügyelete alá kell tartoznia. Ezen felül végleg döntöttek arról is, hogy a korábbi egyeztetések alapján, a már említésre került Clemente Galano theatinus pátert kéri fel a lembergi papnevelde megalapítására, oktatá-

in DEJAN AJDAČIĆ (pr.), *Venecija i Slovenske Književnosti. Zbornik radova, Persida Lazarević Di Đakomo*, Beograd 2011, 133–139.

51 APF Acta SC. Vol. 30. Fol. 93r.–99v.; APF SOCG. Vol. 121. Fol. 322r.–v.; PETROWICZ, *L'unione*, 152–154. p.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 116–117.; PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, 3.; PELUSI, *Quel libro*, 142–143.

52 BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 110.

53 APF CP. Vol. 22. Fol. 150r.

54 APF SOCG. Vol. 225. Fol. 122r., Fol. 132r.; APF CP. Vol. 22. Fol. 150r.; DAWRIŻEC'1, *Patmut'iwn*, 385.; PETROWICZ, *L'unione*, 165.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 305.

55 APF CP. Vol. 22. Fol. 151r.–v.

si rendszerének kidolgozására és vezetésére.⁵⁶ Miután az itáliai theatinus atya a felkérést elfogadta, arra kérte a Propaganda Fidét, hogy hadd vigye magával ifjú és tehetséges rendtársát, az örményül ugyancsak kiválóan beszélő, arisztokrata származású francia Louis Marie Pidoux de Saint-Olon (1637–1717) CR pátert is. Kérését nem sokkal később a Propaganda Fide úgyszintén elfogadta, és jóváhagyta.⁵⁷ Ugyanakkor Galanót a Propaganda Fide arra is megkérte, hogy tartsa szemmel a megbízhatatlan érseket, és minden lépéséről értesítse őket.⁵⁸

Néhány hónapig tartó előkészület után a theatinus atyák az 1663. év szeptemberében indultak útnak Lemberg felé. 1663–1664 telét a müncheni theatinus Miasszonyunk és Szent Kajetán rendházban töltötték. Majd a tél elmúltával Galano páter és társai 1664. május 1-én érkeztek meg Lemberg városába.⁵⁹ Még aznap találkoztak Torosowicz érsekkel, és rögtön konfliktusba is kerültek vele. Galano az örmény érseket egy önző, elviselhetetlen és erőszakos figuraként írta le. Megbeszélésük alkalmával kiderült, hogy az érsek részéről semmilyen erkölcsi és anyagi támogatásban nem részesülhetnek, és minden egyéb költséget maguknak kell állniuk.⁶⁰

Galano jelentésében leírta továbbá, hogy a tárgyalás során Torosowicz egyáltalán nem titkolta előttük fényűző életvitelét, nem érsekként, hanem világi fejedelemlékként viselkedett a városban. Mindig díszes hintóval járt, két kézzel szórta az egyház pénzét. Nem vetette meg a finom ételeket és italokat sem. Kíséretével rendszeresen tartott tivornyákat, és helybéli lányok szolgáltatásait vette igénybe. Nyílt titok volt, hogy a városfalon kívül egy fiatal lányt bújtat, aki valójában szeretője volt. Mindenesetre Galano kétségeit jelezte a Propaganda Fide irányába, hogy Torosowiczot az örmény közösség nem támogatja, de nyíltan nem mer ellene lázadni, mert még mindig mögötte áll a lengyel udvar és a főnemesség. Ugyan az érsek magát a katolikus egyház hívének vallotta Galano előtt, ám a szerzetes-misszionárius erről nem volt meggyőződve. Galano tulajdonképpen az

56 APF Acta SC. Vol. 32. Fol. 68r.–69/v.

57 Velük tartott még az örményül ugyancsak jól beszélő Bonaventura Accostacci CR itáliai theatinus szerzetes is. FRANCESCO ANTONIO VEZZOSI, *Scrittori dei chierici regolari detti teatini*, Vol. 2., Roma, 1780, 182–185.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, III.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 303.

58 APF SOCG. Vol. 225. Fol. 122r., Fol. 132r.; Erről ld. még röviden: PETROWICZ, *L'unione*, 1950. 165.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 305.

59 PETROWICZ, *L'unione*, 163–165, 171–172.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, II.2.

60 APF Acta SC. Vol. 33. Fol. 150r.

érseket alkalmatlannak tartotta a hivatala ellátására, és az egyházmegyét a legjobb indulattal sem nevezete unitusnak. Jelentése végén megjegyezte, hogy Torosowicz érsek egyáltalán nem törődött az egyházzal, csak saját karrierjét és gazdasági érdekeit tartotta szem előtt, és az általa a korábban letett katolikus hitvallások nem az egyházi uniót, hanem mindinkább saját, önző érdekeit szolgálták.⁶¹

A theatinus szerzetes az egyházmegyében uralkodó siralmas állapotokról is írt. E szerint az érsekség területén mintegy 30 pap szolgált, akik lényegében nem unitusok, mert a régi apostoli hagyományok szerint tartják a liturgiát. A nevezett örmény papok és szerzetesek közül szinte mindenki házasságban él vagy szeretőket tart.⁶² Galano szerint az örmény papoknak fogalmuk sincsen, hogy mit jelent voltaképpen az egyházi unió, az egyházi fegyelem és mit jelent unitusnak vagy katolikusnak lenni.⁶³ Mindezekért Torosowicz érseket okolta, aki teljesen elhanyagolja az egyházmegyéjét. Az érsekség területén Galano csupán két olyan örmény egyházi személyt talált, akiknek fogalmuk volt az egyházi egyesülésről, és őszintén Róma hitét követték, illetve betartották az egyházi fegyelmet, ám ők ezért kiestek az Torosowicz érsek kegyeiből.⁶⁴

Ugyanakkor Torosowicz a theatinusok atyák irányába nem titkolta rosszallását: bajkeverőknek és egyúttal fanatikuskoknak vélte. Az érsek fenntartásának oka az volt, hogy valójában tartott Galanótól.⁶⁵ Úgy gondolta, hogy személyében az Apostoli Szentszék és a Propaganda Fide nem pusztán egy riválist, hanem egy potenciális érsekjelöltet delegált Lembergbe, aki idővel megfoszthatja őt a magas jövedelemmel és nagy hatalommal járó érseki hivatalától.⁶⁶

Ráadásul a konfliktus közöttük tovább mélyült. Galano páter azzal fenyegette meg az érseket, hogy a lengyel királyi udvar és VII. Sándor (1655–1667) pápa elé tárja nem éppen keresztényi életvitelének és átláthatatlan pénzügyeinek a legapróbb részleteit is.⁶⁷ Ennek a valós oka az volt, hogy

61 APF Acta SC. Vol. 33. Fol. 152/r.–v.

62 APF SOCG. Vol. 225. Fol. 76/r.–v., Fol. 166r.; MAT MS. No. 1004. Fol. 194r.; PETROWICZ, *L'unione*, 173.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 311–312.

63 PETROWICZ, *L'unione*, 179–180.

64 APF Acta SC. Vol. 33. Fol. 150/v.; APF SOCG. Vol. 228. Fol. 5r., Fol. 122/r.–v.

65 KAREN ĖZEAN (ašx.), *Beni Miut' iwn Hayoc' Lehasani ěnd ekelec'woyn Heovmay Žamanakic' Yišatakarak'*, Sankt–Petersburg 1884, 18.; PETROWICZ, *L'unione*, 179–180.

66 APF Acta SC. Vol. 33. Fol. 150r.; PETROWICZ, *L'unione*, 166.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 311–312.

67 *Beni Miut' iwn*, 31, 36–38, 164.; KAMENIC', 213.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 314.

a theatinus atyák maguk mögött tudhatták a Propaganda Fide teljes támogatását, és ebben a helyzetben nem számított az, hogy ők csupán „egyszerű” papok, vagy szerzetesek lennének. Az ő véleményünkben nagy súlya volt a szentszéki hatóságok előtt, és jelentéseikkel gyakorlatilag szétzúzhatták az érsek tekintélyét.⁶⁸ A közöttük fennálló feszült viszonyra volt jellemző az, hogy a Lembergbe érkező három theatinus szerzetesnek szállásul Torosowicz érsek szándékosan egy nyomorúságos állapotú, teljesen lelakott bútorozatlan és fűtetlen ingatlant biztosított. A berendezést (bútorokat, ágyneműt stb.) maga Galano vásárolta meg a leMBERGI piacon a Propaganda Fide pénzéből.⁶⁹ Torosowicz e lépése pedig beszédesnek bizonyult: nem kíváncsi személyeknek nyilvánította a theatinus pátereket, és a világi hatóságokkal ki akarta őket űzni az ország területéről.⁷⁰

Galano és Torosowicz között ráadásul egy másik konfliktus is kialakult. A theatinus atya ugyanis minél több örmény fiatalot szeretett volna felvenni az intézetbe. Torosowicz viszont attól félt, hogy Galano a saját híveinek a köréből vagy családjából akar „toborozni”, ami által az ő pozícióit kívánta meggyengíteni Lembergben.⁷¹ Az érsek félelme pedig nem volt alaptalan, mert az 1664. esztendő szeptemberében megkezdődött az oktatás 12 fiatal növendékkel, és a fiatalok kivétel nélkül Torosowicz köréből kerültek ki, akik időközben – Galano és Pidoux hatására – szembefordultak az érsekkel.⁷²

A theatinus atyák először latin, olasz és örmény nyelvre tanították a növendékeket. Különösen nagy hangsúlyt fektettek a beszélt és írott örmény (azaz klasszikus, vagy óörmény) nyelv elsajátítására, mert tapasztalataik szerint a lengyelországi örmények (történeti okokból is) a 15. század óta egymás között nem anyanyelvükön, hanem krími kipcsak (az úgynevezett armeno-kipcsak) nyelven kommunikáltak, amit örmény írással jegyeztek le. Örményül kizárólag az egyházi emberek tudtak, de nem anyanyelvi szinten. Más szóval hiányos volt az örmény nyelvtudásuk is.⁷³

68 APF Acta SC. Vol. 33. Fol. 153r.

69 APF CP. Vol. 22. Fol. 207/r.–v.

70 BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 113.

71 APF CP. Vol. 68. Fol. 25r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 50/r.–v., Fol. 51/r.–v.

72 APF Acta SC. Vol. 33. Fol. Fol. 153/v.–154r.

73 Kaffa városának 1475. évi oszmán-török elfoglalását követően nagyszámú örmény menekült érkezett a Krímből Lengyelországba, aki a tatárok nyelvét beszélték, de örmény írással jegyezték le. APF CP. Vol. 64. Fol. 41r.–47/v.; APF CP. Vol. 133. Fol. 270r.–310/v.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 114.; NAGY, *Az erdélyi örmények*, 55.

Galano és Pidoux, illetve rendtársaik az oktatás során felismerték, hogy a Torosowicz érsek nevével fémjelzett vallási egyesüléseket nem lehetett egyházi uniónak tekinteni. Az érsek által letett katolikus hitvallások csupán a római pápa primátusának az elismerésére szorítkozott. Az 1596. évi breszti (rutén) egyházi egyesülestől eltérően nem terjedt ki olyan kérdésekre, mint az unitus hitű örmény papok javadalmazása és társadalmi helyzetének jobbítása. A Torosowicz-féle egyházi uniók továbbra sem tisztáztak számos olyan fontos liturgiával és dogmatikával kapcsolatos kérdést, mint például a IV. Khalkédóni Egyetemes Zsinat és a Filioque procedit-imádság (ew yOrdwoyn blxi) elfogadása, a Trisagium-/Trisagion-himnusz helytelen éneklésének az elvetése, a régi örmény naptár használata, az Eukharisztia és a liturgikus nyelv használata. Galano és társai mindig arra hivatkoztak, hogy Torosowicz érsek és hívei az egyházi uniók ellenére továbbra is régi szakadár szokásoknak és tanításoknak hódoltak. Ezért Galano úgy vélte, hogy az Örmény Kollégium alapításával intézményes keretet tudnak biztosítani a jól képzett örmény unitus papok utánpótlására.⁷⁴

Emellett Galanónak más problémákkal is szembesülnie kellett. Időközben ugyanis a fenntartási költségek elfogytak, és ezért Galano újabb pénzügyi segílyt kért a Propaganda Fidétől. A szentszéki intézmény erre 400 scudo gyorssegély kiutalásáról döntött. Továbbá a beérkező jelentések fényében a Propaganda Fide bíborosai arról is döntöttek, hogy az Örmény Kollégium felett a közvetlen ellenőrzést a nevükben Lemberg latin érseke és a mindenkori varsói apostoli nuncius gyakorolja, mert nem szabad megengedni, hogy megbízhatatlansága okán az örmény érsek bármiféle befolyásra tegyen szert a papnevelde ügyeivel kapcsolatban.⁷⁵

Nem sokkal később Pignatelli nuncius arra tett javaslatot, hogy Torosowicz érseket jelképesen mégis vonják be a szeminárium ügyeibe. E levél mögött azonban nem egyfajta, békítő jellegű kompromisszumot kell keresnünk, hanem azt, hogy még inkább a Propaganda Fide szeme előtt legyen a megbízhatatlan érsek. Pignatelli nuncius ráadásul azért is javasolta mindezt, mert véleménye szerint nem mindig Torosowicz lesz a leMBERGI örmény érsekség vezetője, és így nem minden esetben szerencsés kizárni a mindenkori érsekség vezetőjét az Örmény Kollégium ügyeiből. A Propa-

74 APF SOCG. Vol. 225. Fol. 76r., Fol. 166/v.-167r.; PETROWICZ, *L'unione*, 66–69, 172, 182.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 311–312.; NAGY, *Az erdélyi örmények*, 54–55.

75 Ekkor Jan Tarnowski (megh. 1669) volt Lemberg latin rítusú érseke. APF Acta SC. Vol. 33. Fol. 156/r.-v.

ganda Fide azonban e javaslattal hivatalos úton érdemben nem foglalkozott. A missziós intézmény nem hivatalos üléseinek, azaz az úgynevezett kongresszusoknak az irataiból derült ki, hogy hallgatásuk oka egyértelműen abból adódott, hogy nem bíztak meg Torosowiczban, és érsekséget kizárólag akkor az ő személyével és habitusával azonosították.⁷⁶

1665-ben az Örmény Kollégium zökkenőmentesen folytatta a munkáját, újabb örmény hallgatók nyertek felvételt, és újból komoly összeg érkezett Rómából a költségek fedezésére. Sőt, a Propaganda Fide bíborosai hosszas viták után arról is döntöttek, hogy az Örmény Kollégium teljes működési költségét, beleértve a hallgatók tanulmányainak a finanszírozását is magukra vállalják.⁷⁷ Ennek a lépésnek köszönhetően több új növendéket vettek fel: ez idő tájt lett az Örmény Kollégium hallgatója a később komoly egyházi karriert befutó Deodatus Nersesowicz (1644–1709) is.⁷⁸

Galano és Pidoux oktatás során a diákokat bevonta az örmény unitus rítus megalkotásába.⁷⁹ A theatinus atyák a korábbi missziós tapasztalataikra építettek.⁸⁰ Elképzeléseiket az örmény unitus rítusról maga a Propaganda Fide is támogatásáról biztosította, sőt ebből kifolyólag az Örmény Kollégium számára újabb komolyabb összeget utaltatott ki a varsói nunciatura közvetítésével.⁸¹ Ennek köszönhetően a diákok száma jelentősen megnövekedett, ami viszont Torosowicz érsek további rosszállását vonta maga után, mert ez saját híveinek a számát csökkentette le.⁸² Az Örmény Kollégiumban a nyelvi képzés mellett jelentős figyelmet szenteltek a logika,

76 APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 65/r.-v., Fol. 75/r.-v.

77 Galano atya 1665-ben úgy kalkulált, hogy egy hallgató évi költségvetése hozzávetőleg 40 scudóba kerülne a Szentszéknél. APF Acta SC. Vol. 34. Fol. 50/r.-v., Fol. 78r.-79/v., Fol. 147/r.-v.; APF SC Coll. Var. Vol. 2. Fol. 2r.-23/v.

78 A krasnopoli születésű Deodatus Nersesowicz (Astwacatur Nersēsean) Jazłowiec város örmény keleti parókusának, Nerses Nersesowicznak (Nersēs Nersēsean) volt a fia. 1683–1686 és 1698–1709 között a leMBERGI örmény unitus érseki koadjutor, Traianopolis in Rhodope (in partibus infidelium) címzetes püspöke. APF Acta SC. Vol. 53. Fol. 248/r.-v.; APF SOCG. Vol. 488. Fol. 273/r.-v., Fol. 275r.-276/v., Fol. 277r.-281r., Fol. 283r.-284/v., Fol. 286r.; APF CP. Vol. 29. Fol. 159r.-160r.+Fol. 160/v., Fol. 165/r.-v., Fol. 166/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 318r., Fol. 325r.; APF Lettere SC. Vol. 72. Fol. 69r., Fol. 199/v.-200r.; APF Lettere SC. Vol. 73. Fol. 69/r.-v., Fol. 72r.-73r.; APF Fondo di Vienna. Vol. 42. Fol. 49/r.-v.; PETROWICZ, *L'unione*, 176.; RÖŠK'AY, *Žamanakagrut'iwn*, 195.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 115.; PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, 7–11.; NAGY, *Az erdélyi örmények*, 94–96.

79 APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 136r.

80 PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, 14.

81 APF Acta SC. Vol. 34. Fol. 148r.-149r.

82 APF Acta SC. Vol. 34. Fol. 273r.

a bölcselet, a retorika, valamint a történettudomány művelésének is. Külö-
nösen nagy hangsúlyt fektettek az örmény történelem ismeretére és okta-
tására is. Galano atya és rendtársai rövid időn belül egy jól működő iskolát
hoztak létre Lembergben. Sőt, bátran kimondható az is, hogy Lembergben
az örmények számára nemcsak egy papi szeminárium, hanem egy komoly
tudományos műhely jött létre, amely – még ha konfesszionális szempont-
ból is – nagyban hozzájárult a modern armenológia megalapításához.⁸³
Ugyanakkor Galano atya nem tudta kiteljesíteni küldetését: 1666 kora ta-
vaszán egy meghűlés miatt megbetegedett, és gyógykezelésre Krakkóba
távozott. Távollétében rendtársai folytatták az oktatást az intézményben. A
betegség szövődményeinek következtében Galano páter 1666. május 14-én
Krakkóban eltávozott az élők sorából.⁸⁴ Helyét, azaz az Örmény Kollé-
gium rektori (prefektusi) tisztét – Pignatelli nuncius javaslatának, illetve
és Propaganda Fide döntésének az értelmében – időlegesen Louis Pidoux
páter vette át.⁸⁵

Galano halálát követően a Propaganda Fide két újabb, az egyházjog és
latin nyelv terén jártas theatinus atyát küldött Lembergbe, hogy segítsék
Pidoux munkáját.⁸⁶ Ennek Torosowicz nem igazán örült. Úgy vélte, hogy
a két újabb szerzetes küldésével a theatinusok befolyása az örmények kö-
rében még erősebb lesz. Az egyre inkább gyanakvóvá váló érsek ebben is
Róma áskálódását látta. Sőt, továbbra is mindent megtett annak érdeké-
ben a világi hatóságoknál, hogy a theatinusokat végleg kiűzze a Lemberg
városából és természetesen Lengyel-Litván Unió területéről.⁸⁷ Ebben szere-
pet játszott az is, hogy Galano halála után egy évvel, 1667-ben a megbízott
rektor Pidoux rendtársaival és Torosowicz érsekkel együtt Kameniec-Po-
dolskiba látogatott: abba a városba, amelynek örmény közössége kezdettől
fogva ellenezte az egyházi uniót.⁸⁸ Ennek ellenére a város örménysége nyá-

83 BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 115.; NAGY KORNÉL, „Az armenológus Schütz Ödön”, in *Keletkutatás* Tavasz (2016) 29–30.

84 PETROWICZ, *L'unione*, 176–177.; RÖŠK'AY, *Žamanakagrut' iwn*, 181.; PELUSI, *Un Codice Marciano Armeno-Polacco*, 144.

85 APF Acta SC. Vol. 34. Fol. 224r., Fol. 246r.; APF Acta SC. Vol. 35. Fol. 136/r.–v.; Erről lásd még BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 117–118.; XAČ'IKEAN, *Haykakan galt'avayrerē*, 258.

86 A két theatinus páter a Francesco Davia CR és Angelo Peveratti CR volt Rómából, és a Sant' Andrea della Valle templom melletti rendközpontból (azaz a főkolostorból) érkezett. Erről ld.: APF Acta SC. Vol. 35. Fol. 246r.

87 APF Acta SC. Vol. 35. Fol. 302r.–303/v., Fol. 329/r.–v.

88 *Beni Miut' iwn* 72, 89, 222.; XAČ'IKEAN, *Haykakan galt'avayrerē*, 247, 254–255, 258.

jasan fogadta a theatinus atyákat, ellenben Torosowicz érseket és kíséretét nem, amely számára jelentős tekintélyvesztéssel járt. Sőt Pidoux sikerrel térített az ottani örmények körében, és az örmény keleti parókust, Step'an Step'anean-Sargisean Rōšk'ay-t (Stefan Stefanowicz-Sarkisowicz Roszka) meggyőzte, hogy latin rítus szerint mutasson be a szentáldozást.⁸⁹ Ugyanakkor a kamenieci örmények, beleértve a parókust is, *in concreto* nem mondták ki hivatalosan az egyházi uniót Rómával.⁹⁰ Ezt mindenesetre az Apostoli Szentszék sikerként könyvelte el, és Pidoux páter érdemeit emelték ki. Torosowicz érsek ezzel szemben a francia származású atyát okolta az újabb megaláztatásáért és kudarcáért.⁹¹

Ezt a vádaskodást a Propaganda Fide nem vette komolyan. Sőt, dönteni kívánt abban a kérdésben, hogy ki legyen hivatalosan is Galano utódja az Örmény Kollégium vezetése élén. Eleinte egy tapasztalt egyháztudóst, az itáliai Giuseppe Caracciolo CR theatinus atyát szemelték ki az Örmény Kollégium új rektorának. Az Apostoli Szentszéken Louis Pidoux-t nagyon tehetségesnek, ám vezetésre még túlságosan fiatalnak tartották.⁹² 1668-ban a theatinusok rendfőnöke, Carlo Maria Danesi CR ez ellen kifogást emelt a Propaganda Fidénél, és meggyőzte az intézmény vezetését, hogy Pidoux fiatal kora ellenére igenis alkalmas a leMBERGI ÖRMÉNY KOLLÉGIUM irányítására.⁹³ Ennek köszönhetően következő év folyamán a Propaganda Fide bíborosai Pidoux-t nevezték ki új rektornak, és ezt a kinevezést 1669-ben újból megerősítették.⁹⁴

Pidoux nehéz időszakban vette át az Örmény Kollégium vezetését. 1669–1673 között az oktatói gárda rendszeresen cserélődött, ami nem a rossz vezetésnek, hanem az egészségügyi állapotnak volt tulajdonítható. Számos oktató hunyt el különféle betegségekben, illetve több szerzetes megromlott egészségi állapota miatt visszatért Rómába.⁹⁵

89 A nevezett örmény keleti pap az unitus történetíró Step'an Step'anean Rōšk'ay atyja volt, aki még az örmény unitus pap és történetíró születése előtt néhány hónappal 1670. március 28-án távozott el az élők sorából. Erről lásd Rōšk'AY, *Žamanakagrut' iwn*, 182.

90 APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 132/r.-v.; Ezt a konfliktust maga Pidoux is részletesen leírta művében. Erről lásd bővebben ALOISIUS PIDOUX, *Compendiosa relatio unionis nationis Armeno–Poloniae Sancta Ecclesia Romana ad annum Christi 1676*, Romae 1676., 87–109.; PELUSI, *Quel libro*, 143–144.

91 APF SOCG. Vol. 472. Fol. 492/r.-v.; PETROWICZ, *L'unione*, 219.; Rōšk'AY, *Žamanakagrut' iwn*, 182.; PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, 36–38.

92 PETROWICZ, *L'unione*, 219, 231.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 120–121.; NAGY, *Az erdélyi örmények*, 55.

93 PELUSI, *Un Codice Marciano Armeno–Polacco*, 143–144.

94 APF Acta SC. Vol. 38. Fol. 404/r.-v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 75/r.-v.

95 APF Acta SC. Vol. 39. Fol. 182/r.-v.

Pidoux összetűzései az érsekkel szinte mindennaposak voltak, miközben szembe kellett néznie az 1672–1673. évi oszmán-török támadás káros következményeivel is. Podólia Kameniec-Podolski városával együtt a szultán fennhatósága alá került.⁹⁶ A potenciális missziós célpontnak tekintett podóliai örménység szétszóródott. Többségük Oroszországba, vagy Erdélybe menekült.⁹⁷ Maga az intézmény emiatt 1672–1673 között fel is függesztette oktatói tevékenységét. A hallgatók egy része tanáraikkal együtt Krakóba menekült, míg közülük a legtehetségesebbeket Rómába, a Propaganda Fide papi szemináriumába, a Collegium Urbanumba küldték tanulmányaik folytatása céljából. A másik gond az volt, hogy az oktatók is szétszéledtek: sokan közülük visszatértek Rómába.⁹⁸

Még Pidoux kinevezésével egy időben az Apostoli Szentszék Rómába hívta Torosowicz érseket. Az érsek hezitált, de végül Galeazzo Marescotti (1627–1726) varsói nunciusnak, Corinthus címzetes érsekének a határozottabb felszólításra 1669-ben Rómába távozott.⁹⁹ Az egyházmegye irányítását egyik emberére, Jan Kieremowiczra (Yovhannēs K'armatanenc') (1631–1678) hagyta, aki távozása után nem sokkal szembefordult az érsekkel.¹⁰⁰

A Propaganda Fide a beérkező jelentések tükrében Torosowicz érseket vizsgálóbizottság elé kívánta állítani, hogy beszámoljon a sajátos vezetési stílusáról. Ekkor már konkrétan felmerült Torosowicz leváltása is. Magának az érseknek a megjelenése is megdöbbenést váltott ki a szentszéki hatóságok részéről. Hatalmas díszkísérettel, 12 lóval befogott díszes hintóval érkezett meg Rómába. Viselkedése pedig olyan volt, mintha nem egy főpap, hanem egy nagyhatalmú világi uralkodó jelent volna meg színük előtt. Az érsek 7 évig tartózkodott Rómában, és a hosszas kivizsgálások

96 SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 317.

97 APF SOCG. Vol. 572. Fol. 278r.–279v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 1. Fol. 535r.–526v., Fol. 602r.–610v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 1. Fol. 155r.–156v., Fol. 168r.–169r., Fol. 233r.–236v., Fol. 257r.–259v., Fol. 358r.–v. APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 345r.–346r.; APF Fondo di Vienna. Vol. 8. Fol. 74r.–77v.; ELTE EEK (= Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest). Coll. Hev. (= Collectio Hevenesiana). Cod. 16. Pag. 32.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 81.

98 APF Lettere SC. Vol. 61. Fol. 149v.

99 PETROWICZ, *L'unione*, 246–247.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 305.

100 Kieremowicz Pidoux-val nagyon sokat dolgozott egy egységes örmény unitus misekönyv megalkotásán is. Később a Propaganda Fide Hymeria címzetes püspökeként Moldvába akarta küldeni az ottani örmények katolizálása céljából, de kísérelte a szükséges felhatalmazások és pénz hiányában elbukott. APF SOCG. Vol. 120. Fol. 322r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 394r., Fol. 630r.–v., Fol. 631r.–v.; PETROWICZ, *L'unione*, 247–248.; РОШКАЙ, *Žamanakag-rut' iwn*, 182.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 304.; NAGY, *Az erdélyi örmények*, 116.

során mindvégig tagadta, hogy újból az apostoli egyház híve lenne. Sőt, egyenesen kőszá, alaptalan híresztelésnek tartotta, hogy 1652-ben titokban találkozott volna Konstantinápolyban az örmény egyházfővel, ahol a színe előtt megtagadta az egyházi uniót. Ezen túlmenően egyszerűen képtelenségnek, illetve vádaskodásnak tartotta azt, hogy ő a leMBERGI ÖRMÉNY KOLLÉGIUM tönkretételére törekedne.¹⁰¹

Az érseket végül nem váltották le. Ebben szerepet játszott, hogy III. (Sobieski) János (1674–1696) lengyel király követi révén járt közben a római pápánál, hogy Torosowiczot ne mentsék fel egyházi hivatalából. Sőt a lengyel uralkodó arra kérte a Propaganda Fidét, hogy az érseket küldjék vissza Lengyelországba, hogy inkább ott adjon számot a visszaéléseiről.¹⁰² Az Apostoli Szentszék részéről azonban az iránta érzett bizalom végleg megromlott. Ezért úgy határoztak, hogy 1675-ben Torosowicz érsek mellé két olyan örmény unitus papot neveznek ki püspöki rangban, akik képesek kordában tartani őt. A hivatalos indok a Propaganda Fide részéről azonban az volt, hogy az idős érseket egészsége miatt nem célszerű túlterhelni.¹⁰³ Egyikük az anyaországi születésű Vardan Hunanean (1644–1715), a másik személy pedig a leMBERGI származású Theodor Wardanowicz (1652–1700) volt. Ez a lépés ugyanakkor Torosowicz számára megalázónak bizonyult, de mivel nem volt mit tennie, el kellett fogadnia döntést. Sőt, jelen kellett lennie, amikor maga X. Kelemen (1670–1676) pápa Hunaneant Epiphania in Syria címzetes püspökének szentelte fel.¹⁰⁴ Az érsek két kísérijével együtt végül 1676-ban visszatért Lembergbe.¹⁰⁵

101 PETROWICZ, *L'unione*, 255–256.

102 PETROWICZ, *L'unione*, 266–270.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 305.

103 APF SOCG. Vol. 225. Fol. 37r.

104 Wardanowicz végül nem kapott püspöki kinevezést. APF Acta SC. Vol. 39. Fol. 207r.; APF Acta SC. Vol. 47. Fol. 210r.; APF SOCG. Vol. 225. Fol. 270r.; APF SOCG. Vol. 454. Fol. 53r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 209r.–211r.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 1. Fol. 287r.–v.; PETROWICZ, *L'unione*, 295.; REMIGIUS RITZLER OFM CONV. – PIRMINIUS SEFRIN OFM CONV. (eds.), *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*, Vol. 5., (1667–1730), PATAVIA, 1952, 196, 243.; RÖSK'AY, *Žamanakagrut'iwn*, 183.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 305.; PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, 1.; NAGY KORNÉL, „Vardan Hunanean łwówi uniált érsek levele 1686-ból a lengyelországi és az erdélyi örményekről”, in *Századok* 140 (2006) 1010–1011.; PELUSI, *Un Codice Marciano Armeno-Polacco*, 145.; PELUSI, *Quel libro*, 145–146.

105 Az unitus hitű örmény történetíró Rōšk'ay szerint személyesen Torosowicz szentelte fel Vardan Hunaneant püspökké, de ezt a legutóbbi kutatások ezt megcáfolták. APF CP. Vol. 22. Fol. 7r., Fol. 277r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 413r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 199r.–v., Fol. 200r.–v.; PETROWICZ, *L'unione*, 266, 297.; RÖSK'AY, *Žamanakagrut'iwn*, 183.

Pidoux atya az 1670-es évek közepén minden megtett annak érdekében, hogy a 1672–1673. év történései miatt kialakult helyzetet orvosolja. Mivel a régi oktatói gárda szétszéledt, Rómából a theatinus rend központjából új oktatókat kért.¹⁰⁶ Emiatt külön feszültség is támadt a rendközponttal, mert olyan tapasztalatlan rendtársakat kívántak küldeni Rómából, akik nem feleltek meg a rektor magas elvárásainak. Az új oktatók közül egyedül a milánói születésű Francesco Giambattista Bonesana CR (1649–1709) képezett kivételt, akit csakhamar Pidoux helyettese lett az Örmény Kollégiumban.¹⁰⁷ Az új oktatók többsége nem beszélt örmény nyelven, illetve problémák akadtak a teológiai felkészültségükkel is, miközben új növendékek érkeztek az oktatási intézménybe.¹⁰⁸ Ezért Pidoux páter több kérelmet küldött a római rendközpontba, illetve a Propaganda Fidéhez, de leveleire hallgatás vagy elutasítás volt a válasz.¹⁰⁹

Eközben Torosowicz érsek is, látva Pidoux szorult helyzetét, támadásba lendült. A rektornál jelezte, hogy az érsekség tulajdonában álló, és az Örmény Kollégium számára kölcsönbe adott épület használatát vissza kívánja venni. Ezen túlmenően Torosowicz a Pidoux-val szívélyes kapcsolatot kiépítő új érseki koadjutor, Vardan Hunanean püspök ellen fordult. Híveit ellene buzdította, és azt a kifogást emelte személye ellen, hogy nem is leMBERGI születésű örmény család sarja, hanem anyaországi származású, és római pápa csak azért nevezte ki mellé, hogy kémkedjen utána, illetve

¹⁰⁶ BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 125–126.

¹⁰⁷ APF Acta SC. Vol. 44. Fol. 247/r.–v.; APF Acta SC. Vol. 45. Fol. 20/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 64. Fol. 111/v.–112/v.

¹⁰⁸ 1675-ben lett diákja az Örmény Kollégiumnak a moldvai születésű, de lengyel-örmény gyökerű és később címzetes püspöki címet is viselő Oxendio Stefanowicz Virziresco (1654–1715), aki három évvel később, 1678-ban a római Collegium Urbanumba folytatta tanulmányait. 1689-ben nagy szerepet játszott az erdélyi örmény egyházi unió létrejöttében. APF Acta SC. Vol. 51. Fol. 114/r.–v., Fol. 154/r.–v., Fol. 232/r.–v., Fol. 255/r.–v.; APF Acta SC. Vol. 54. Fol. 207/r.–v.; APF Acta SC. Vol. 55. Fol. 60/r.–v.; APF SOCG. Vol. 490. Fol. 110r.; APF SOCG. Vol. 491. Fol. 12/r.–v., Fol. 13/v. APF SOCG. Vol. 492. Fol. 310/v., Fol. 313/r.–v.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 30r.+Fol. 31/v., Fol. 376/v.+Fol. 377/v.+Fol. 378/v.; APF SOCG. Vol. 495B. Fol. 232r.–234/v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 53/r.–v., Fol. 54r.; APF Lettere SC. Vol. 72. Fol. 1/v.–2r.; APF Lettere SC. Vol. 73. Fol. 252/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 74. Fol. 19/r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 417r., Fol. 419r., Fol. 434/r.–v.+Fol. 435/v., Fol. 457r., Fol. 462/v., Fol. 468r.–469/v., Fol. 488r., Fol. 490r., Fol. 498/r.–v.; APF Collegio Urbano (= Coll. Urb.). Vol. 1. Fol. 268r., Fol. 272/v.; APF Coll. Urb. Vol. 3. Fol. 472/r.–v.; ARSI (= Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma) Fondo Austria. Historica. Vol. 155. Fol. 81/v.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 82.

¹⁰⁹ APF SC Coll. Var. Vol. 2. Fol. 154r., Fol. 156r.

aláássa az érseki tekintélyét.¹¹⁰ A másik egyházi személy – akit még Rómában rendelték helynökké Torosowicz érsek mellé – Theodor Wardanowicz pedig nyíltan szembefordul Hunaneannal, és az érsek támogatója lett.¹¹¹

A helyzet olyannyira tarthatatlanná vált Hunanean püspök számára Lembergben, hogy 1678-ban Konstantinápoly érintésével az anyaországi területekre távozott missziós munkára.¹¹² Vele tartott Pidoux atya is, aki megelégtelte a Lembergben kialakult állapotokat. Miután ugyanis kéréseit folyamatosan elutasították, illetve Torosowicz az Örmény Kollégium teljes ellehetetlenítésére törekedett, lemondott a rektori tisztségéről.¹¹³ Ugyanakkor erről a Propaganda Fidével nem egyeztetett, és a lemondását tartalmazó levelet már Konstantinápolyból küldte el Rómába.¹¹⁴ A Propaganda Fide viszonylag gyorsan döntött az utódlásáról. Francesco Martelli (1633–1717) varsói apostoli nuncius, Corinthus címzetes érseke javaslatára Pidoux korábbi helyettesét, Francesco Giambattista Bonesana atyát nevezte ki 1678-ban az Örmény Kollégium új rektorának.¹¹⁵

Az új rektornak is szembe kellett néznie elődje problémáival: az Örmény Kollégiumban uralkodó oktatóhiánnyal és Torosowicz érsek intrikáival. Mindenekelőtt a tanárhiányt kellett megoldania, mert rajta kívül, csupán egy rendtársa maradt. Ezért Bonesana páter 1678–1680 között több alkalommal is sürgette az Apostoli Szentszéket, hogy küldjön jól képzett oktatókat Lembergbe. A rektor először csupán kitérő válaszokat

110 PETROWICZ, *L'unione*, 300–301.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 305.

111 APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 448/r.–v., Fol. 450/r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 100/r.–v.; APF SC Fondo MPR (= Moscovia Polonia e Ruthenia). Vol. 1. Fol. 660/r.–v.; ATHANASIOS WELIKYJ (ed.), *Litterae episcoporum historiam Ucrainiae illustrantes*, Vol. 3., (1665–1690), Romae, 1974, 165–167.

112 APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 413r.–417/v.; RÖŠK'AY, *Žamanakagrut'iwn*, 183; PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, 1.

113 APF Acta SC. Vol. 47. Fol. 225r.; APF SOCG. Vol. 471. Fol. 314r.; PETROWICZ, *L'unione*, 306–312.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 313.; PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, 68.; Pidoux atya mintegy 9 évet töltött el misszionáriusként az anyaországi örmény területeken. 1687-ben XI. Ince pápa (1676–1689) Bagdad címzetes püspökének nevezte ki. A felszentelésére csupán 1694-ben került sor Rómában. Ezzel egy időben ő lett a közel-keleti és az örményországi theatinus missziók vezetője is. Erről lásd még *Hierarchia Catholica*, 110.

114 APF Lettere SC. Vol. 67. Fol. 6/r.–v., Fol. 22/r.–v.; APF Coll. Urb. Vol. 2. Fol. 1r.

115 Bonesana atya 1691-ig volt az Örmény Kollégium rektora, később Caiazzo (1691–1695 között), majd Como püspöke lett (1695–1709 között). 1689-ben egy rövid ideig, ideiglenes jelleggel varsói interim apostoli nuncius is volt. Bonesanáról lásd még bővebben APF Acta SC. Vol. 51. Fol. 178/r.–v.; APF Acta SC. Vol. 61. Fol. 41/r.–v.; APF CP. Vol. 29. Fol. 332r.; APF Lettere SC. Vol. 67. Fol. 78/r.–v.; APF SC Coll. Var. Vol. 2. Fol. 162/r.–v.; *Hierarchia Catholica*, 134, 166.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 150, 152

kapott Rómából, majd lassan, egyenként delegáltak oktatókat az intézménybe.¹¹⁶

Mindeközben Torosowicz érsek erőszakkal el akarta venni az Örmény Kollégiumnak helyt adó épületet a városban, mondván, hogy azt ő csak átmenetileg adta oda a theatinusoknak 1664-ben. Bonesana rengeteget veszekedett az érsekkel, aki továbbra is azt gondolta, hogy a theatinusok az ő érsekségére pályáznak, és az Örmény Kollégiumban kifejezetten a személye ellen hergelik a növendékeket. Az egyre korosodó Torosowicz érsek továbbra is a theatinusok elűzésére, illetve az Örmény Kollégium megszüntetésére törekedett.¹¹⁷

Torosowicz érsek továbbra is régi keleti, és nem az unitus hagyományok szerint misézett. Ezt támasztotta alá Francesco Martelli nuncius, közvetlenül hivatali leköszönése előtti, 1680. évre datált jelentése is. E szerint a korosodó Torosowicz érsek Rómából történt visszatérését követően továbbra is folytatta „destruktív” tevékenységét. Engedélyezte, hogy a szentségeket a hagyományos régi örmény szokás szerint szolgáltassák ki a híveknek, és nem igazán foglalkozott úgymond a latin egyház által „eretneknek” minősített szokásokkal, holott korábban erre ígéretet tett a római pápának és Propaganda Fide bíborosainak is.¹¹⁸ Végül az Örmény Kollégium ellehetetlenítését megcélzó szándékát 1680-ban az akkor leköszönő Martelli nuncius, illetve az épp hivatalba lépő Opizio Pallavicini (1632–1700) varsói nuncius, Ephesus címzetes érseke erőteljes fellépésére hiúsította meg.¹¹⁹ Ennek értelmében az érsek elállt ebbéli szándékától, és hozzájárulását adta, hogy az épületet a Propaganda Fide megvásárolja az érsekségtől.¹²⁰ Ez az aktus végérvényesen majd 1681 decemberében történt meg.¹²¹ Így 1681-től kezdve Bonesana atya és rendtársai vezetésével zökkenőmentesen tovább

116 Ebben az időszakban érkezett többek között Sebastiano Maria Accorsi CR páter is, aki 1691-től 1704-ig irányította rektorként az Örmény Kollégiumot. Erről lásd még APF Acta SC. Vol. 49. Fol. 151/r.-v.; APF Acta SC. Vol. 50. Fol. 27r.-28r.; APF Acta SC. Vol. 51. Fol. 28/r.-v.; APF Acta SC. Vol. 53. Fol. 196/r.-v.; APF Acta SC. Vol. 54. Fol. 153r.-155/v.; APF Acta SC. Vol. 55. Fol. 1r.-2/v.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 151; PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, 71–74.

117 APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 10r.

118 APF Acta SC. Vol. 47. Fol. 225r.; APF SOCG. Vol. 293. Fol. 225r.; PETROWICZ, *L'unione*, 307; SCHÜTZ, *An Armeno-Kipchak*, 313.

119 APF Acta SC. Vol. 49. Fol. 27r.-28r.

120 APF Acta SC. Vol. 52. Fol. 155r.-156r.; APF SOCG. Vol. 484. Fol. 286r.; PETROWICZ, *L'unione*, 323.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 155.

121 APF Acta SC. Vol. 52. Fol. 122/r.-v.

folyhatott az oktatás az Örmény Kollégium falai között.¹²² Sőt, akkor a Propaganda Fide határozott arról is, hogy mindvégig biztosítja anyagilag az intézmény működését, és így Lembergben és a Lengyel-Litván Unió területén kiteljesedhet a sok problémát és bosszúságot okozó érsek által megkezdett egyházi unió.¹²³ Arról is döntöttek Rómában, hogy 1681-től kezdve a végzett növendékeket a Clemente Galano által előírt, örmény unitus rítus, illetve a bevett latin szerint szenteljék fel. A szertartást Konstanty Samuel Lipski (1625–1698) akkori leMBERGI latin rítusú érsek és Pallavicini nuncius közösen végezték.¹²⁴ Torosowicz érsek áskálódásai és intrikái az Örmény Kollégium ellen az 1680. év végétől kezdve látványosan elmaradtak, amely elsősorban az érsek egyre inkább rosszabbodó egészségi állapotának volt köszönhető. Azonban erre az időre fogyott el a Propaganda Fide hosszú időn át tartó türelme is.

Francesco Martelli és Opizio Pallavicini varsói apostoli nunciusok hivatali idejük alatt egyértelműen az eltávolítását szorgalmazták. Ezt azzal indokolták meg, hogy az érsek rossz egészségi állapota nem teszi lehetővé, hogy ellássa egyházi hivatalának teendőit. A másik indok az volt, hogy Hunanean püspököt elűzte Lembergbe. A harmadik pedig az volt, hogy az érsek mindent megtett annak érdekében, hogy a theatinusokat elűzze, és az Örmény Kollégiumot tönkretegye, amelyekkel komoly károkat okozott az egyház számára. A Propaganda Fide megértette a nunciusok jelentéseit. Ezért 1680–1681 fordulóján döntött az érsek végleges eltávolításáról. Utódjaként a már említett Vardan Hunanean püspököt nevezték meg, aki éppen akkor Örményországban térített nemzettársai körében.¹²⁵ Ezt a döntést viszont Torosowicz érsek már nem érte meg. Mielőtt megérkezett volna Rómából a felmentését tartalmazó okirat, 1681. március 21-én, hetvennyolc éves korában elhunyt, és a következő napon az érseki székesegyházban helyezték őt örök nyugalomra.¹²⁶ Bizalmasa, a sok bajt okozó Theodor Wardenowicz pe-

¹²² APF SOCG. Vol. 477. Fol. 150r.

¹²³ APF SC Coll. Var. Vol. 2. Fol. 176r.

¹²⁴ Érdekes, hogy erről csak hat évvel későbbi, azaz az 1687. évre datált szentszéki dokumentumból értesülhettünk. Erről lásd APF Acta SC. Vol. 57. Fol. 126r.–127r.; APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 41r.

¹²⁵ Erről értesítették Pidoux-t is, aki viszont akkor már nem tartózkodott Lembergben. APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 10r.–11r., Fol. 107v.–111r.

¹²⁶ A nagyobb egyháztörténeti munkák Torosowicz érsek halálát az 1681. év októberére datálják, holott már márciusban eltávozott az élők sorából. A Propaganda Fide csupán 1681 augusztusában, illetve újból 1682 januárjában tárgyalta részletesen az érsek halálát, és annak körülményeit. APF Lettere SC. Vol. 71. Fol. 6v.–7r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 287r., Fol.

dig Konstantinápolyba menekült a számonkérés elől.¹²⁷ Halálával és annak körülményeivel, hivatali visszaéléseivel, valamint az utódlásával kapcsolatban a Propaganda Fide általános ülései 1681–1684 között több alkalommal is részletesen foglalkoztak.¹²⁸ Mindenesetre az 1681. évre Torosowicz érsek halálával a zajos konfliktusok lecsendesedtek, és néhány esztendő múltán, az 1680-as évek végére a szentszéki dokumentumok már egy jól és egyszersmind gördülékenyen működő oktatási intézményről számoltak be.¹²⁹

Ugyanakkor Torosowicz érsek egy unitusnak egyáltalán nem nevezhető, és szervezetében, valamint tekintélyében teljesen szétesett és megtépázott érsekséget hagyott hátra.¹³⁰ Ezért személyét semmiképpen sem tekinthetjük az örménykatolikus (unitus) egyház megalapítójának. Halálát

347/r.-v., Fol. 353r., Fol. 361r.–362/v.; Rōšk'ay szerint Nikol Torosowicz példás erkölcsű és egyúttal szentéletű érsekként távozott el az élő sorából, és ő alapította meg az örménykatolikus egyházat. Megállapításai a legutóbbi kutatások fényében nem állták meg helyüket. Erről lásd Rōšk'ay, *Žamanakagrat' iwn*, 184.; SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak*, 305, 313–314.; NAGY, *Az erdélyi örmények*, 56.

- 127 Wardanowicz igen érdekes pályát futott be Lembergől történő távozását követően. Nem sokkal később megtagadta unitus hitét, és I. Eliazár (Eliazar Ayntapc'i) (1682–1691) örmény katolikosz Erdély és Moldva örmény apostoli rítusú püspökévé nevezte ki, és szentelte fel. Az 1680-as években többször megkísérelte, hogy elfoglalja a hivatalt, de e szándékát a világi hatóságok és az Apostoli Szentszék sikeresen megakadályozta. Később meggondolta magát, majd Rómába távozott, ahol megtagadta keleti hitét, és újból letette a katolikus hitvallást. Ugyanakkor „szakadár” püspöki címéről lemondatták. Wardanowicz 1700-ban hunyt el, mint a római Egyiptomi Szent Mária örmény unitus templom parókusa. APF Acta SC. Vol. 59. Fol. 78r.–81/v.; APF Acta SC. Fol. 125r.–127/v.; APF SOCG. Vol. 507. Fol. 87r.–88/v., Fol. 93r.–94/v. APF SOCG. Vol. 509. Fol. 112/r.-v.; APF Lettere SC. 72. Fol. 5/v.–6/v., Fol. 176/v.–177r.; APF Lettere SC. Vol. 72. Fol. 177/v.–178r.; APF Lettere SC. Vol. 73. Fol. 98/v.–99/v.; APF Lettere SC. Vol. 79. Fol. 129r.–132r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 282r.; Fol. 310/r.-v., Fol. 434r., Fol. 469/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 51/r.-v., Fol. 69r., Fol. 70/r.-v., Fol. 71r.–72/v., Fol. 82r.–83/v., Fol. 86r.–87/v., Fol. 100r., Fol. 129r., Fol. 174r., Fol. 555r.; Erről lásd még KAMENIC', 257.; PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, 92–93.; NAGY, *Az erdélyi örmények*, 126–130.

- 128 Torosowicz halálát követően az örmény apostoli egyház Jan (Yovhannēs) Bernatowicz személyében új érseket nevezett ki, és szentelt fel. Azonban Opizio Pallavicini nuncius és Francesco Giambattista Bonesana rektor sikeresen megakadályozták, hogy keleti (apostoli) hitvallású örmény főpap elfoglalja a székhelyét Lembergben. Erről lásd APF SOCG. Vol. 488. Fol. 274/r.-v., Fol. 285r.; APF CP. Vol. 29. Fol. 119r.–122r.+Fol. 122/v.; APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 70/v.–71r.; APF Lettere SC. Vol. 72. Fol. 217/v.–218r., Fol. 223/r.-v., Fol. 226/v.–227r., Fol. 234/r.-v.; APF Lettere SC. Vol. 73. Fol. 98/v.–99/v.; ASV ANV. Vol. 177. Fol. 144/r.-v., Fol. 146/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 375/r.-v.; PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, 3–5.; NAGY, *Az erdélyi örmények*, 93–94.

- 129 APF Acta SC. Vol. 59. Fol. 83r.; APF SOCG. Vol. 487. Fol. 64/r.-v.+ Fol. 70/v.; APF Lettere SC. Vol. 77. Fol. 10r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 53r., Fol. 55r.; BLAŽEJOVSKYJ, *Ukrainian and Armenian Pontifical*, 161.; PETROWICZ, *La chiesa armena in Polonia*, 69–71.

- 130 APF CP. Vol. 29. Fol. 165/r.-v., Fol. 629/r.-v.; ASV ANV. Vol. 177. Fol. 161/v.–162/v.

követően nem sokkal a szentszéki dokumentumok továbbra is kaotikus állapotokról számoltak be az unitus egyházban.¹³¹ Torosowicz érsek utódja 1681-ben a már említett Vardan Hunanean lett, aki örményországi missziója miatt csak 1686-ban foglalta el ténylegesen érseki hivatalát, és közel 30 évig tartó hivatali ideje alatt kiterjesztette és megerősítette a Lengyel-Litván Unió területén élő örménység egyházi unióját és az örménykatolikus egyházat. Ebben pedig a leMBERGI ÖRMÉNY KOLLÉGIUM vezetése mindvégig partnere és támogatója maradt.¹³²

4. ÖSSZEZÉS

Az oktatási intézmény 1664. évi megalapítása mindenképp fordulópontot jelentett a leMBERGI örmény egyházi unió megerősítésében. Az Örmény Kollégium idővel Torosowicz érsek kiszámíthatatlan egyházpolitikájának megbízható és kiszámítható ellensúlya lett. Tevékenységével megszilárdította az egyházi uniót, és gyakorlatilag megalapította az örménykatolikus egyházat. Az ott oktató theatinus atyák a teológia mellett nagy hangsúlyt fektettek a nyelvek- és a történelem oktatására. Falai között olyan nagy tudású szerzetesek tanítottak, mint például Clemente Galano, Louis Marie Pidoux d'Olon vagy Francesco Giambattista Bonesana, akik nemcsak egy oktatási intézmény alapításában és működtetésében vettek részt, hanem egy igazi tudományos műhelyt hoztak létre: a kor színvonalán tudományos munkákat jelentettek meg az örmény nyelvről, történelemről és kultúráról.¹³³ Az Örmény Kollégium alapítása idővel éreztette pozitív hatásait is. Az oktatási intézmény fontos kezdeményezője és támogatója lett az anyaországi, az erdélyi és a moldvai örmények körében meginduló katolikus misszióknak.¹³⁴ Ezen felül az Örmény Kollégium támogatta az

¹³¹ APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 59/v.–60r., Fol. 61/r.–v.

¹³² APF Acta SC. Vol. 53. Fol. 248/r.–v.; APF SOCG. Vol. 484. Fol. 282r.–283/v., Fol. 285/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 71. Fol. 6/v.–7r., Fol. 83/v.–84r.; APF Lettere SC. Vol. 72. Fol. 57/r.–v.; APF Lettere SC. Fol. 123r.–124r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 318r.–319r., Fol. 371r.–372r., Fol. 378r.–381/v., Fol. 462r., Fol. 465/r.–v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 134r.–135r.; APF SC Fondo MPR. Vol. 2. Fol. 179/r.–v.; AAV ANV. Vol. 177. Fol. 126/v.–128r., Fol. 129/v., Fol. 131r.; AAV Segretaria di Stato, Polonia. Vol. 185. Fol. 6/v.–7r.

¹³³ Többek között lásd ezt CLEMENS GALANUS, *Conciliatio Ecclesiae Armenae cum Romana*, Vol. 1–2., Romae 1661–1690.

¹³⁴ APF Lettere SC. Vol. 72. Fol. 1/v.–2r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 370/r.–v., Fol. 378r.–381/v.

unitus mechitarista (másik nevükön az örmény bencések) szerzetesrend megalapítását, valamint az örménykatolikus katolikoszátus felállítását az Oszmán Birodalom területén. A leMBERGI Örmény Kollégium a 17–18. században biztosította a Lengyel-Litván Unió területén és Erdélyben az örmény unitus klérus utánpótlását, majd pedig 1709-től kezdve a görögkatolikus rutének előtt is megnyitotta kapuit.¹³⁵ Ezáltal fontos szerepet játszott Galícia és Kárpátalja görögkatolikus papságának az utánpótlásában is. Ezért bátran és szilárdan kijelenthetjük, hogy a leMBERGI Örmény Kollégium nemcsak az örménykatolikus egyház vagy a modern armenológia bölcsőjévé vált, hanem mellszélességgel támogatta a galíciai és kárpátaljai (felső-magyarországi) görögkatolikus egyházat is.

¹³⁵ EDWARD TRYJARSKI, „Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczakim Ormian polskich III – Katalogi alumnów Kolegium teatyńs we Lwowie”, in *Rocznik Orientalistyczny* 24 (1961) 43–96.

Valószínűtlen kötelékek? – Bizánci-latin baráti kapcsolatok Manuél Kalekás, Kijevi Isidóros és II. Manuél Palaiologos válogatott leveleiben

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Manuél Kalekás; 3. Kijevi Isidóros; 4. II. Manuél Palaiologos; 5. Összegzés.

ZOLTÁN SZEGVÁRI: Unlikely Connections? – Byzantine-Latin Friendships in Selected Letters of Manuel Kalekas, Isidoros of Kiev and Manuel II Palaiologos
The paper investigates how three eminent pro-Latin authors of late-Byzantine epistolography, Manuel Kalekas, Isidoros of Kiev and Manuel II Palaiologos, wrote about their friendships with certain erudite Westerners in letters addressed to their Latin friends. Friendship was a common theme in Byzantine epistolography, closely associated with the value attached to friendly ties in Byzantine society. It also allowed for a rather personal tone in the letters concerned. The present paper analyses sources with a view to identifying the factors that contributed to the formation and stability of such friendships, as well as to explore the manner in which these were expressed.

1. Bevezetés

A bizánci episztolográfia egy sajátos műfaj, amelynek kutatása viszonylag elhanyagoltnak számít. A műfajba tartozó sok ezer fennmaradt bizánci levelet¹ a múltban gyakran érte az a vád, miszerint feldolgozásuk nehézkes, forrásértékük pedig csekély volna, szóvirághalmozásuk és a bennük megőrzött konkrét információ „csekély mennyisége” miatt. Az elmúlt mintegy két évtizedben e vádak létjogosultságát alapjaiban kérdőjelezték meg a befolyásuk dacára szaporodó episztolográfiai kutatások a bizantinológián belül. Az episztolográfiai jellegű források eltérő adalékokkal szolgálnak, mint más forráscsoportok, s pontosan ez teszi őket kifejezetten értékké fontos történeti kutatások, így például a mentalitástörténeti vizsgálatok szempontjából.

1 Michael Grünbart, az episztolográfia szakterületének vezető kutatója összesen 15.480 ránk maradt bizánci levelet azonosított az ezek incipitjeit összegyűjtő művében. GRÜNBART, MICHAEL, *Epistularum Byzantinorum Initia*. Hildesheim et al., 2001, 4.

Jelen tanulmány is egy, a mentalitástörténet körébe sorolható kérdéssel foglalkozik. Ez a kérdés a bizánciak és latinok (vagyis nyugati keresztények) közötti barátságok megjelenése a késő bizánci episztolográfia három kiemelkedő alkotója, Manuél Kalekás (ca. 1350–1410) Kijevi Isidóros (1385–1463) és II. Manuél Palaiologos császár (1391–1425) válogatott leveleiben. Mindhárman koruk bizánci szellemi életének jelentős alakjai voltak, akik a késő bizánci társadalmat átható latinellenes előítéletek dacára a Nyugattal való politikai megbékélés mellett álltak. Emellett szoros barátságokat ápoltak korabeli nyugati humanistákkal. E kapcsolataikat érintő megnyilvánulásaik így betekintési lehetőséget kínálnak három magasan iskolázott, nyugatiak iránt nyitott bizánci latinokkal ápolt személyes barátságainak jellemzőibe és azok hátterébe.

Ebből a szempontból különös figyelmet érdemelnek nyugati barátaikhoz szóló leveleik, s nem csupán a címzettek okán. Mint arra a bizánci episztolográfia egyik korai kutatója, Jean Darrouzès rámutatott, a műfaj nyitott volt a személyes hangvételre, s a barátság a levelek kedvelt témájának számított.² Utóbbi körülmény összefügg azzal, hogy a bizánci társadalom komoly jelentőséget tulajdonított a baráti köteleknek, a jó barátságokat szinte a rokoni kötelekhez hasonló becsben tartva, ahogyan azt Margaret Mullett is hangsúlyozta a témakört vizsgálva.³ A tanulmány ezen okokból elemzi a két szerző latin barátaikhoz írt fennmaradt leveleit, s szentel különös figyelmet – az egyéb kapcsolódó adalékok mellett – az e barátságokat életre hívó és fenntartó tényezőknek – mint például a hasonló politikai és vallási nézeteknek, illetve a kölcsönösen osztott kulturális ideáloknak –, valamint az említett barátságok megnyilvánulásainak.

2. Manuél Kalekás

Kalekás első vizsgált levele 1397 tavaszára keltezhető, s Konstantinápoly Perai kerületéből küldte barátjának, Iacopo d'Angelo da Scarperíanak (ca. 1360–1411).⁴ Kalekás felidézi, hogyan utazott barátja Konstantinápolyba 1395

2 DARROUZÈS, JEAN, *Epistoliers byzantins du Xe siècle*, Paris 1960, 48.

3 MULLETT, MARGARET ELIZABETH, „Byzantium: A Friendly Society?“, in *Past and Present* 118 (1988) 3–24.

4 Iacopo d'Angelo da Scarperia, más alakban Iacopo Angeli da Scarperia pályáját illetően lásd WEISS, ROBERTO, *Iacopo Angeli da Scarperia. In Medieval and Humanist Greek. Collected Essays by Roberto Weiss*, Padova, 1977, 255–277. [First published in *Medioevo e Rinascimento. Studi in onore de Bruno Nardi*, II, 1955, Firenze, 803–817.] (A továbbiakban WEISS 1955.)

végén, annak dacára, hogy a bizánci főváros éppen török ostrom alatt állt (1394–1402),⁵ mivel olyan nagy volt benne az ógörög nyelv elsajátításának vágya, s a csodálat a régi gondolkodók erényei és ékesszólása iránt. Kifejezi afelett érzett örömét, hogy d’Angelo sértetlenül érkezett vissza hazájába (a Firenzei Köztársaságba), feltételezve, hogy tanára is vele tartott a városba. Sok sikert kíván d’Angelónak a tanulmányaihoz, arra biztatva, hogy használja a latinok és görögök javára is azt, amit tud. Egyúttal arra is megkéri barátját, hogy használja a görög nyelvet további leveleiben, mivel ő nem tud folyékonan latinul.⁶

A Kalekás által említett kalandos utazás Konstantinápolyba annak I. (Vilám) Bajezid (1389–1402) általi ostroma alatt a reneszánsz történetének egyik ismert epizódja. Jacopo d’Angelo da Scarperia volt Manuél Chrysolorásnak (ca. 1355–1415) az a tanítványa, akinek mestere iránti elkötelezettsége olyan erős volt, hogy amikor mentora úgy döntött, visszatér az ostromlott városba, ő vállalta, hogy vele tart a kockázatos úton.⁷ Chrysolorás hazaútja Firenzébe, amelyre újfent elkísérte őt d’Angelo, s amelyet szintén említ Kalekás levele, nem kevésbé jelentőségteljes az európai művelődéstörténet szempontjából. Chrysolorást ugyanis a Firenzei Köztársaság signoriája hívta vissza az Arno-parti városba, hogy ógörög nyelvet és klasszikus görög-római műveltséget tanítson méltó fizetésért. Chrysolorás vállalta a feladatot, eredményei pedig messze felülmúlták várakozásaikat. Nem csupán rendkívüli mértékben népszerűsítette az ókori görög-római kultúrát Itália-szerte, hanem megalkotta ógörög nyelvkönyvét, amelyből nemzedékek tanulták a nyelvet, s megkezd-

⁵ WEISS 1955, 258–259.

⁶ τούτων δὲ μείζον, ὃ καὶ τᾶλλα συλλαβὸν ἔχει, τὸ τῶν παρ’ Ἱταλοῖς ἐμπλησθέντα σε λόγων μηδαμῶς ἀρκεσθῆναι, τῇ δὲ τοῦ πλείονος ἐπιθυμία καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων φωνῆς εἰς ἔρωτα κλίνει, ὥστε πολλοὺς τῶν παλαιῶν μιμησάμενον ἐπ’ ἀρετῇ καὶ δεινότητι λόγων θαυμαζομένους, ὑπεριδεῖν μὲν οἰκείων τε καὶ πατρίδος, τῶν δ’ ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας δεινῶν ἀνασχεσθαι. ... χρῶ τοίνυν οἷς ἔχεις καὶ κόσμει μὲν σαυτὸν τε καὶ τὴν πατρίδα κοινῇ, κόσμει δὲ τὸ κοινὸν Λατίνων τε καὶ Ἑλλήνων. τοῦτο δ’ ἐστὶ καὶ τοὺς φίλους ἰδίᾳ κοσμεῖσθαι καὶ μετ’ ἐκείνων κάμει, διὰ τὴν φιλίαν καλλωπιζόμενον ἐπὶ τῷ τοῦ φίλου καλῷ, καὶ τῆς πρὸς τὸ γένος τιμῆς τοῦ μέρους μετέχοντα. ὃν οὐκ ἀναγκάσεις ὀρώμενος, ἂν τοῦτο δοίῃ θεός, ἐν τῇ φωνῇ ψελλίζοντα τῶν Λατίνων αἰσχύνεσθαι βουλόμενον ὁμιλεῖν σοι, ἀλλ’ ἑλληνικῶς φθεγγόμενον οὕτως ἐνοῦσθαι τῷ φίλῳ. In LOENERTZ, R.-J., *Correspondance de Manuel Calacas*, (Studi e Testi 152), Città del Vaticano 1950, 191–192. A továbbiakban LOENERTZ 1950.

⁷ GEANAKOPOLOS, DENO JOHN, „A Reevaluation of the Influences of Byzantine Scholars on the Development of the Studia Humanitatis, Metaphysics, Patristics, and Science in the Italian Renaissance (1361 – c. 1531)”, in GEANAKOPOLOS, DENO JOHN, *Constantinople and the West. Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissance and the Byzantine and Roman Churches*, Madison 1989, 38–67, 57.

te Platón *Államának* és Ptolemaios *Geographiájának* latinra való átültetését. Utóbbi fordítóprojektet mestere halálát követően végül d'Angelo fejezte be.⁸

A latinbarát Kalekás hangsúlyozza d'Angelo bátorságát annak kapcsán, hogy vállalta az utazást az ostromlott Konstantinápolyba. Egyúttal nyomatékosítja, hogy barátja tettét azon erős vágy motiválta, amelyet az ógörög nyelv és a bizánci műveltség elsajátítása iránt érzett. A legérdekesebb részlet az, hogy az itáliaiak és bizánciak között húzódó etnikai határ is elmosódni látszik a későbbi híres humanista esetében. Mivel magas szinten elsajátította a bizánci kultúrát és annak erősen klasszicizáló görög nyelvét, emellett őszintén rokonszenvezett a kelet-római állammal, ezért nem csupán személyes jóbarátként (amely nexusuk nyilvánvalóan összefügg d'Angelo említett tulajdonságaival és cselekedeteivel), hanem szinte egy másik bizánci értelmiségiként tűnik fel.

Ez arra mutat, hogy Kalekás szemében nem a származás, hanem egy adott nép nyelvének és kultúrájának ismerete, alapvető értékeinek elfogadása és az államuk iránti elkötelezettség az etnicitás fő kritériumai. Ez a nézet az etnikai hovatartozás ismérveiről meglepően nyitottnak mondható. Figyelemre-méltó emellett az is, hogy a szerző mind a bizánciak, mind a latinok jóléte iránt határozott érdeklődést mutat, arra biztatva d'Angelót, hogy használja mindkét közösség javára azt, amit megtanult. A humanistával ápolt szoros barátsága mellett tehát a latinokkal mint közösséggel szembeni jóindulata is kiviláglik a levélből.

Kalekás maga is tanított a nyugati keresztény kultúrkörből érkezőket, s egyik latin barátja pontosan egy ilyen fiatalember volt, akinek személyazonossága sajnos ismeretlen. Hozzá írta egyik levelét, amelyet Kréta szigetéről küldött Lombardiába (véltetően a hercegi székhely Milánóba vagy az egyetemi város Paviába) 1400/1401 folyamán. Kalekás dicséri, hogy egykori tanítványa sikerrel beszél a helyi nyilvánosság előtt, s örül, hogy annak egyik oktatója bizánci. Azt, hogy utóbbi személy katedrát szerzett egy katolikus egyetemen, a szerző komoly eredménynek tartja.⁹

8 GEANAKOPOS, DENO JOHN, „Italian Renaissance Thought and Learning and the Role of the Byzantine Emigré Scholars in Florence, Rome, and Venice: A Reassessment”, in GEANAKOPOS, DENO JOHN, *Constantinople and the West. Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches*, Madison 1989, 3–37, 19–20.

9 ὅτι γὰρ τοῦτι λόγος ἄλλως καὶ αὐτὸς εὐθὺς ἔδειξας, ἐν μέσοις Λατίνοις δημηγορῶν μετὰ θαύματος. ... τὸ δὲ καὶ Λατίνους τοὺς ἀκούοντας εἶναι καὶ ἄνδρα Ἑλληνα παρὰ τοῦτοις εὐδοκμεῖν (καὶ ταῦτ' ἐν οἷς ἂν μὴ τις σοφίας κομπώτητα καὶ λόγου δρόμον προτεῖνοι τῶν πολλῶν ἀμείνων οὐκ ἂν δόξαι) πῶς οὐκ ἄνδρὸς ἐπὶ πολὺ σοφίας ἐλθόντος; καὶ

A levél ugyan nem tartalmaz bizonyos fontos részleteket, így a címzettnek és Lombardiában oktató tanárának neveit, mindazonáltal szolgál más jellegű fontos információkkal. Kalekás levélcorpusának gondozója, Raymond-Joseph Loenertz szerint a hajdani tanítvány latin nyilvánosság előtt tartott sikeres beszédei úgy értendők, hogy elismerést kiváltva prédikált a helyi lakosság előtt,¹⁰ ami katolikus teológiai képzést feltételez részéről. Loenertz emellett annak a feltételezésének is hangot adott, hogy a Lombardiában oktató ismeretlen bizánci tudós nem volt más, mint Modoni Jakab, egy katolikus hitre tért és pappá is szentelt peloponnészoszi görög. Modoni Jakab leginkább úgy ismert, mint a híres humanistának és Gian Galeazzo Visconti (1378–1402) milánói herceg kancellárjának, Uberto Decembrionak a tanára és pártfogója.¹¹

Az a körülmény, hogy Kalekás egy katolikus klerikussá lett volt tanítványát és annak szintén pappá szentelt, az ortodox hitről áttért bizánci mentorát méltatja, logikus életútjának ismeretében. A szerző ugyanis nem csupán latinbarát gondolkodású volt, hanem 1396-ban, pár évvel a levél születése előtt maga is katolizált, 1403-ban pedig csatlakozott a domonkos rendhez és annak a Leszbosz szigetén fekvő, Mytilénében található kolostorába vonult vissza.¹² Mindezek fényében Kalekás bizonyára őszintén ír levelében, amikor elismeréssel adózik az ifjú klerikus és annak bizánci tanára előtt. A forrás alapján a címzett nem csupán járatos a katolikus teológiában (amely mind az ő, mind a szerző szemében az igaz tanítást jelentette), hanem magas szinten ismeri az ógörög nyelvet is, hiszen különben nem tudta volna elolvasni a neki szánt levelet. Ezen túlmenően tehetséges és buzgó prédikátornak is bizonyult, amelynek presztízse szintén aligha volt kétséges akár az ő, akár Kalekás számára.

θαυμαστὸν οὐδὲν οὕτω προβαίνειν, διδασκάλῳ χρώμενον Ἑλληνι καὶ νῦν ἐπὶ σοφίᾳ τοὺς διδασκαλικοὺς τῶν θρόνων παρὰ Λατίνοις ἐπέχοντι. αὐτὸς τε οὖν ἐφ' ἑαυτοῦ τὸν παλαιὸν συνίστησι λόγον, ὥς ἄρα τις κύκλος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων περιείσιν, εἴ γε ὁ Λατίνοι πρότερον ἐποιοῦν ἐπὶ κτήσει σοφίας παρὰ τὴν Ἑλλάδα φοιτῶντες ἀντέστραπται, καὶ νῦν Ἑλλήνων παῖδες παρὰ τούτους ἔρχονται μαθησόμενοι, καὶ ὁ μείζων, τοῖς ἐπὶ μαθήσει δοξασμένοις εἰς διδασκάλους ἐκβαίνουσι, σὺ τε πρὸς αὐτὸν ἀποβλέπων τὰ μὲν δεδύνησαι τὰ δὲ δυνήσῃ. ... καὶ δὴ καὶ Ἑλλήσιν ἔξεστι, παρὰ Λατίνοις εἰς διδασκάλων φοιτῶσιν, οὐκοῦν εἰσποιεῖσθαι τὰ νόθα, τὴν δὲ τῶν προγόνων σοφίαν ὥς τινα κληρὸν διὰ τῶν οἰκείων καρποῦσθαι. In LOENERTZ 1950, 268–269.

10 LOENERTZ 1950, 142.

11 LOENERTZ 1950, 40.

12 GEANAKOPOLOS, DENO JOHN, „Western Influence on Byzantium in Theology and Classical Latin Literature”, in GEANAKOPOLOS, DENO JOHN, *The Interaction of the 'Sibling' Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and the Italian Renaissance (330–1600)*, New Haven and London 1976, 95–117, 106–107.

Amennyiben a címzett ennyire járatos a katolikus teológiában, akkor (elfogadva Loenertz feltevését, miszerint Modoni Jakabról van szó) teológus egyetemi oktatója még sokkal nagyobb tudással bírhat e területen. Ez igen komoly implicit dicséret egy mélyen hívő katolikus részéről. Ezenfelül pedig Kalekás nyíltan méltatja őt, amiért egyetemi katedrát kapott egy itáliai egyetemen, nem hagyva kétségét ennek elismerésre méltó volta felől. Ez erős kontrasztban áll a korszak bevett bizánci felfogásával, amely a nyugati művelődést csökkent értékűnek fogta fel és mélyen lenézte. A címzettet és Kalekást mindezek alapján tehát vallási meggyőződésük, kulturális ideáljai és műveltségük is összekötötték, stabil alapot biztosítva barátságuk számára. Ez a kapcsolat a levél személyes hangvételében és a benne foglalt elismerésekben is megnyilvánul.

A harmadik vizsgált levél címzettje ismét Jacopo d'Angelo da Scarperia volt, akinek Kalekás Rómába küldte a levelet 1403 folyamán. Kalekás el akart zárándokolni Rómába, elmondása szerint avégett, hogy lássa a keresztények egyházát, amelyet egynek és katolikusnak hisz, s ahol maga Jacopo d'Angelo is ott volt, aki nem csekély mértékben vidíthatta volna fel és segíthette volna Kalekást. Ugyanakkor, minthogy a végrehajtáshoz szükséges előfeltételek hiányoztak, az odaútját sajnos meg kellett szakítania, Mint megjegyzi, ahogy egy vígjátékszerző azt mondhatná, vesszen a háború.¹³

A levél háttere igen jól rekonstruálható más kútfőkből ismert adatok alapján. Kalekás valószínűleg a Szent Ambrus nevét viselő milánói bencés monostorból küldte a levelet, ahol ekkoriban élt.¹⁴ Jacopo d'Angelo ekkoriban a pápai Curia írnokaként dolgozott, ezért élt az Örök Városban.¹⁵ A háborút kárhoztató megjegyzés is korabeli történelmi eseményekhez köthető. Gian Galeazzo Visconti milánói herceg 1402-es halálát követően állama zűrzavaros éveket élt meg, amelyet korábbi zsoldosvezérei és a befolyásos helyi családok hatalmi harca jellemezett.¹⁶ Lombardia és a többi Visconti-birtok zavaros helyzete kétségkívül indokoltta tette, hogy Kalekás ne utazzon Milánóból Rómába.

13 ἐβουλόμην μὲν γὰρ τοῖς μακαρίοις ἀφοσιωσάμενος ἀποστόλοις τὴν μεγάλην Ῥώμην ... ὅπου καὶ αὐτὸς παρὼν οὐ μικρῶς ἂν καὶ εὐφραινεσ καὶ ὠφέλεις. ἀλλ' ἀπόντων ὧν ὑποτεθέντων ἔδει τοῖς πράγμασι προσιέναι ἐπέσχον. ἀπόλοιο δὴτ' ὃ πόλεμε κομικὸς τις ἂν εἶπεν. LOENERTZ 1950, 284.

14 DELACROIX-BESNIER, CLAUDINE, „Manuel Caléas et les Frères Chrysobergès, grecs et prêcheurs”, in *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*, 32e congrès, Dunkerque 2001. Les échanges culturels au Moyen Âge. 151–164.

15 WEISS 1955, 264.

16 BLACK, JEAN, *Absolutism in Renaissance Milan. Plenitude of Power under the Visconti and the Sforza 1329–1535*, Oxford – New York 2009, 72–73.

Emellett a szerző utalása a Milánói Hercegség belviszályaira Aristophanés *Felbők* című darabjának egyik mondata.¹⁷ Ez a bizánci episztolográfia egyik jellemző vonásának megnyilvánulása, mivel a szerzők klasszikus idézetek és utalások segítségével demonstrálták saját műveltségüket. Ez egyúttal gesztus is volt a címzett felé, annak feltételezése, hogy képes felismerni, illetve megérteni ezeket.¹⁸ Az idézettel tett burkolt elismerés d'Angelo tudása felé egyben a barátságuknak is szólhatott, amely kapcsolat még érthetőbbé teszi Kalekás sajnálkozását római útjának elmaradása miatt.

3. Kijevi Isidóros

Kijevi Isidóros, Kijev utolsó Bizánc által delegált metropolitájának levelében is megjelenik a latinokkal fenntartott baráti kapcsolat témája, egészen pontosan egy bizonyos latinnal: az itáliai humanista Guarino da Veronával (1374–1460)¹⁹ ápolt közeli barátsága.²⁰ Egyik levelében, amelyet Guarinónak címzett, ismeretlen helyről s ismeretlen címre, dátum nélkül, Isidóros feltűnően barátságos hangot üt meg. Részletekkel szolgál neki saját felépüléséről egy betegségből, s kifejezi afelett érzett örömét, hogy Guarino jó egészségnek örvend. A levélíró egészségi állapota bevett téma volt a bizánci episztolográfiában, lett legyen az jó vagy rossz, a betegség okozta halál jelentős kockázata miatt, s így feltételezhető volt, hogy érdekli a címzettet.²¹

Isidóros elpanaszolja, hogy nagyon hosszú időt kellett várnia arra, hogy levelet kapjon Guarinótól, de ezt jóindulatúan annak tulajdonítja, hogy ő maga rengeteget utazott az ezt megelőző időszakban, felkeresve Khiost, Rhodost, Aquileiát, Rómát és Firenzét is. A metropolita itt két, a bizánci episztolográfiában kifejezetten gyakori panelt alkalmaz. Az első a panasz, amiért a

17 ἀπόλοιτο δῆτ' ὃ πόλεμε Aristoph. Nub. 6.

18 A jelenség kiváló bemutatását nyújtja GRÜNBART, MICHAEL, „Paideia Connects: The Interaction Between Teachers and Pupils in Twelfth Century Byzantium”, in STECKEL, SITA – GAUL, NIELS – GRÜNBART, MICHAEL (Eds.), *Networks of Learning. Perspectives on Scholars in Byzantine East and Latin West*, c. 1000–1200, 17–31.

19 Guarino da Verona, másnéven Guarino Veronese rendkívül szerteágazó pályafutásának kiváló áttekintését nyújtja SCHWEYEN, RENATE, *Guarino Veronese. Philosophie und humanistische Pädagogie* (=Humanistische Bibliothek. Reihe 3: Skripten. Band 3.), München 1973.

20 A tanulmányhoz használt kiadás: REGEL, W., *Analecta byzantino-russica*, St. Petersburg 1896 (Reprint: New York, without year), 59–71. (A továbbiakban REGEL.)

21 MULLETT, MARGARET ELIZABETH, „The Classical Tradition in the Byzantine Letter”, in MULLETT, M. – SCOTT, R. (Eds.), *Byzantium and the Classical Tradition*, Birmingham 1981, 75–93, 80.

címzett „csendben marad” és nem küld levelet barátjának, ami rossz érzéssel tölti el azt, a második pedig az őszinte öröm, amikor hosszú várakozás után végre levél érkezett egy jóbaráttól.²² Ezek a panaszok gyakorta többek voltak üres szófordulatoknál. A levelek célba juttatását már a postaszolgálatok hiánya is nehézkessé tette, hiszen alkalmi futárookra volt szükség ehhez. Egy sokat utazó címzett esetében pedig, mint amilyen Isidóros metropolita is volt, a kérdéses időszakban, a problémák megsokszorozódtak.²³

Isidóros Guarino da Verona intellektusát is méltatja levelében. Mint a metropolita kiemeli, ő és környezete annyira fellelkesedtek a levelétől, attól a levéltől, amelyet szerte a vidéken hallottak, hogy azt el sem tudnák mondani egykönnyen. Arra is gondolt, hogy milyen hasznos lehet a városoknak a derék Guarino, ékesítve a hazát, s még a haza előtt egész Itáliát az ősi beszéddel, s ékesítve Hellást is a régi hellének műveltségével.²⁴ Érdemes itt előre bocsátani, hogy mind Isidóros, mind Guarino érintettek voltak egy közös kulturális projektben. A későbbi metropolita volt II. Manuél Palaiologos (1391–1425) személyes írnoka, s ebben a minőségében 1415-ben ő másolta a császár egyik művét, az uralkodó saját öccse, Theodóros Palaiologos moreai (peloponnésosi) kormányzó temetésére írt beszédet. Isidóros volt az, aki tájékoztatta a császárt a beszéd egy korábbi változatának fogadtatásáról is.²⁵ II. Manuél pedig elküldte a levelet barátjának, Guarino da Veronának, hogy ha megfelelő színvonalúnak tartja, fordítsa le azt, s könnyen lehet, hogy a szöveget közös barátja, Isidóros által írt másolatban kapta meg az itáliai humanista.²⁶ E projektről és a császár kéréséről a későbbiekben bővebben is szó lesz még.

Amikor Isidóros a hazát említi, minden valószínűség szerint a Bizánci Birodalomra utal, ezt a gondolatmenetet folytatja Itália említésével, majd pedig Hellással zárja a felsorolást, amely vagy a bizánci államra, vagy pedig tágabban a görög nyelvű világra utal. A régi „Hellás” és „hellén” elnevezések a késő

22 MULLETT 1981, 83.

23 MULLETT 1981, 88.

24 Ὅσον εἰσηνέγκαμεν κρότον ἀναγνόντες σου τὴν ἐπιστολὴν, ἐπιστολὴν ἐκείνην τὴν διὰ πάσης ἤκουσαν ὥρας, οὐδὲ λέγειν ῥαδίως ἂν ἔχοιμεν ... Ἐενόουν γάρ, ὅσον ὀφελος ἂν εἴη ταῖς πόλεσι Γουαρίνου ὁ καλός, κοσμήσας μὲν τὴν πατρίδα καὶ πρὸ τῆς πατρίδος Ἰταλίαν πᾶσαν τῇ πατρίῳ φωνῇ, κοσμήσας δὲ τὴν Ἑλλάδα τῇ ἐκείνων τῶν Ἑλλήνων παιδείᾳ... REGEL 61.

25 ZAKYTHINOS, D. A., Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος καὶ ὁ καρδινάλιος Ἰσιδώρος ἐν Πελοποννήσῳ. *Mélanges Octave et Melpo Merlier*, III (=Collection de l'Institut Français d'Athènes 94 (1957), 45–69, 47–50, lásd még DENNIS, 1960, 15

26 LEONTE, FLORIN, „A Brief History of the Morea seen Through the Eyes of an Emperor-Rhetorician. Manuel II Palaiologos's Funeral Oration for Theodore, Despot of Morea”, in GERSTEL, SHARON E. J. (Ed.), *Viewing the Morea. land and People in the Late Medieval Peloponnese*, Washington DC, (Dumbarton Oaks Research and Library Collection), 397–417, 399.

antikvitásban a „pogány” mellékértelemmel telítődtek fel, s a bizánciak csak a Nikaiai Császárság (1204–1261) kora óta használták ismét a görög nyelvet beszélő területekre, szükségesnek érezve ókori gyökereik hangsúlyozását.²⁷ E földrajzi megjelölések tükrében az „ösi nyelv” megjelölés is érthetőbbé válik, ami alighanem da Verona kiváló ógörög nyelvtudására utal. Amikor pedig saját maga mellett másokat is említ, mint befogadókat, ezzel a bizánci episztolográfia egyik sajátos vonására utal: a leveleket jellemzően a címzett személyes környezete is elolvasta, avagy felolvasásként hallgatta azt.²⁸

Akárcsak Manuél Kalekás sorai Iacopo d’Angelót illetően, úgy Isidóros levele is hangsúlyozza, hogy Guarino ógörög nyelvtudása, jártassága a bizánci műveltségben²⁹ és görög szimpátiái milyen közel hozzák őt a művelt bizánci értelmiséghez. Ezt az érvet még a polihisztor és császári főminiszter dolgozta ki az 1360-as években, s azóta fontos eleme volt a latinbarát bizánci érveléseknek.³⁰ Isidóros szerint pedig Guarino műveltsége ékesítette a (logikusan itáliai) városokat, amibe beleérthető, hogy tovább is adta tudását, ezáltal pedig a személyére alkalmazott érv generalizálódik, általánosabb érvényességet nyer.

A hagyományos bizánci nézetet a hellének és a latinok közötti, szinte áthidalhatatlan kulturális szakadékról és a latinok alapvető idegenségéről ezen értelmezés szerint Kijevi Isidóros még határozottabban veti el, mint Manuél Kalekás. Sőt, láthatóan nem tartotta rangon alulinak, hogy elmélyedjen a nyugati keresztény kultúrában, mivel egyik mondata Cicero munkásságának ismeretéről tanúskodik. Guarino méltatása kapcsán ugyanis örömmel állapítja meg, milyen erős barátja elkötelezettsége a görög kultúra iránt: egy hozzáértő szemlélő olyannak mondhatná őt, aki sosem Cicero műveivel, hanem Aristeidész és Démostenész írásaival foglalkozik.³¹

27 ANGOLD, MICHAEL, „Byzantine ‘Nationalism’ and the Nicean Empire”, in *BMGS* 1975 49–70, 53–55.

28 E hagyományt értően ismerteti pl. MULLETT, MARGARET, „Rhetoric, Theory and the Imperative of Performance: Byzantium and Now”, in JEFFREYS, ELISABETH (Ed.), *Rhetoric in Byzantium. Papers from the Thirty-fifth Spring Symposium of Byzantine Studies, Exeter College (University of Oxford, March 2001)*, Ashgate 2003, 151–170.

29 A bizánci levél fontos jellemzői a szerző saját műveltségének bemutatása idézetek és utalások révén, s a címzett műveltségének elismerése ezek használatán keresztül (annak feltételezése, hogy megérti őket), vagy pedig nyílt formában.. MULLETT 1981, 74.

30 Lásd 1366-os, „A Latin segítség elfogadása” című beszédét, amelynek egyik fő gondolata a bizánciak és latinok kulturális összetartozása keresztény hitükön és római eredetű kultúrájukon keresztül. In KIANKA, FRANCES, *Demetrios Kydones and Italy*, (Dumbarton Oaks Papers, Vol. 49), *Symposium on Byzantium and the Italians, 13th–15th Centuries* (1995), 99–110, 103.

31 προσειποι, και μηδέποτε ἄν ἐγκύψαντα τοῖς ἀδύτοις Κικέρωνος, ἀλλ’ αἰεὶ Ἀριστείδου τε ἐχόμενον καὶ Δημοσθένους. REGEL 62.

4. II. Manuél Palaiologos

A bizánciak és nyugatiak közt létrejött barátság egy különösen szép megnyilvánulásával találkozhat az olvasó II. Manuél Palaiologos Guarino da Veronához írt, a fentiekben már említett levelében. Az 1417-ben, Konstantinápolyból Velencébe küldött levél címzése itáliaiként azonosítja da Veronát.³² Őfelsége arra kéri barátját, hogy ültesse át latinra a néhai öccse, Theodóros Palaiologos moreai despotés temetésére maga a császár által írt beszédet. Amennyiben viszont Guarino alkalmatlannak találná a beszédet arra, hogy mások is olvassák, a császár felhatalmazza őt arra, hogy tegye félre, ami ebben az esetben kedves gesztus is volna részéről.³³

A humanista és a császár Iacopo d'Angelo kapcsolata a már említett Manuél Chrysoloráson keresztül jött létre. Guarino de Verona 1403-ban találkozott Chrysolorással, akit 1404-ben elkísért Konstantinápolyba, hogy tőle tanuljon. 1408-ig maradt a császárvárosban, ahol mentorán keresztül ismerte meg II. Manuél, s hamar barátságot is kötött az uralkodóval.³⁴ A birodalmi diplomáciában is részt vett, például ő fogalmazta meg az 1406-os bizánci velencei szerződés latin változatát, ami jól tükrözi gyors haladását az ógörög nyelv elsajátítása terén és az udvarral ápolts szoros kapcsolatát is.³⁵

A szövegben említett temetési beszédet a császár még 1407-ban kezdte el megfogalmazni, nem sokkal fivére, Theodóros halálát követően, s Chrysolorást választotta bizalmas korrektorául. Chrysolorás a gesztus viszonzásaként írt egy száz, rövid, művészi kivitelű levélből álló ciklust a császárhoz, Guarino pedig – a II. Manuéllel ápolts barátsága és tudása mellett – mestere érintett-

32 Γαρίνω τῷ Ἰταλῷ In DENNIS, GEORGE T., *Manuelis II Paleologi epistulae*, (Corpus Fontium Historiae Byzantinae VIII = Dumbarton Oaks Texts IV), Washington D.C. 1977, 167. A továbbiakban DENNIS 1977.

33 Σὺ δὲ μοῦ τὸ εὐμενὲς ἀμειβόμενος, εἰ μὲν οἶον δόξαν οἴσῃς τῷ πεπονηκότῃ τὸ πόνημα ἀναγνωσθέν σοι φανεῖν, φανέρου τε οἷς ἂν γνοίης καὶ πρὸς τὴν Λατίνων φωνήν, εἰ δὲ βούλει, τὴν ἰδίαν τοῦτο μεταβάλλειν ἀξίου· εἰ δ' οἶον ἀφανίζειν ἐχρῆν, ὃ παρ' ἡμῶν οὐκ ἐγένετο, σὺ δ' ἀλλ' ἀνθ' ἡμῶν τοῦτο ποίει, δεῖξεις ἂν κἄν τῷδε τὸν εὖνουν. In DENNIS 1977, 169.

34 THORN-WICKERT, LYDIA, *Manuel Chrysoloras (ca. 1350–1415)*, (Bonner Romanistische Arbeiten 92), Frankfurt am Main 2006, 67.

35 Mint Barker megállapította, Guarino és a császár egymáshoz való közelségét aligha tükrözi, hogy II. Manuél fennmaradt levelei közül csak egy szól a híres humanistához, hiszen a császár befolyásos édesanyja, Helené Kantakouzénéhez is mindössze egy levél címzettje a corpusban. BARKER, JOHN W., *Manuel II Palaeologus (1391–1425), A Study in Late Byzantine Statesmanship. Rutgers Byzantine Series*, New Brunswick, N.J. 1969, 430.

sége okán merülhetett fel fordítóként.³⁶ Chrysolorás révén akár ismerhette is a kész művet, amikor annak szövege elért hozzá a levél mellékleteként, az viszont bizonyos, hogy végül nem fordította azt le.³⁷

Kétséges, hogy a császár valóban kételkedett-e a mű színvonalát illetően, vagy pedig csak álszerénységet mutatott, ahogy az is kétséges, hogy valóban számított-e az igen elfoglalt Guarino műfordítói szolgálataira. Az viszont egyértelmű, hogy a gesztust megtiszteltetésnek szánta, s ez aligha független a humanistával ápolts barátságától, valamint annak műveltségétől. Mindemellett az a körülmény, hogy a császár latin nyelvű fordítást kért Guarinótól, feltételezi egy azt értékelni képes, művelt közönség létét.

Erről a közönségről egyértelműen elmondható, hogy az ógörög nyelvet ugyan nem ismerték kellő szinten, a latint ellenben igen, s rendelkeztek a beszéd értékeléséhez szükséges retorikai tudással is. Azzal, hogy implicit módon feltételezi egy ilyen potenciális nyugati közönség meglétét, a császár egyben saját maga érvényteleníti a latinok, mint kulturálisan elmaradott, a bizánciakkal lényegében összeférhetetlen csoport hagyományos sztereotípiáját.

5. Összegzés

A fentiekben a késő bizánci episztolográfia három kiemelkedő, latinbarát megközelítésű alkotója nyugatiakkal ápolts baráti kapcsolatai megjelenítésének vizsgálatára került sor válogatott leveleikben. E levelek mindegyike egy-egy, ógörögül kitűnően tudó, a bizánci kultúrában is jártas nyugati barátjukhoz íródott. Mindez kedvezett mind a szóban forgó baráti kötelékek előtérbe kerülésének, mind pedig a bizánci episztolográfia műfaji jellemzői megnyilvánulásainak ezekben a művekben.

A baráti kapcsolatok, az érintettek értelmiségi voltától nem függetlenül, jelentős részben a közös kulturális ideálokra épültek: az ókori görög-római kultúrkinsz közös ismeretére és annak megbecsülésére. További alapot jelen-

36 DENDRINOS, CHARALAMBOS, *Co-operation and friendship among Byzantine scholars in the circle of Emperor Manuel II Palaeologus (1391–1425) as reflected in their autograph manuscripts. Paper given at the conference “Unlocking the Potential of Texts: Interdisciplinary Perspectives on Medieval Greek” at the Centre for Research in the Arts, Social Sciences, and Humanities, University of Cambridge, 18–19 July 2006*; © 2007, CHARALAMBOS DENDRINOS. URL: <http://www.mml.cam.ac.uk/greek/grammarofmedievalgreek/unlocking/Dendrinos.pdf>; 1–17, 14–15 [letöltés: 2019. II. 04.].

37 DENNIS, GEORGE T., *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonike 1382–1387*, (Orientalia Christiana Analecta 159), Roma 1960, 168.

tett a bizánci állam iránt érzett közös rokonszenv, amelyben mind a bizánci szerzők, mind pedig a nyugati címzettek osztoztak. Ehhez járult a közösen vallott katolikus hit Manuél Kalekás és ismeretlen egykori tanítványa, illetve ugyanő és Iacopo d'Angelo, valamint Guarino da Verona és Kijevi Isidóros kapcsolatának esetében.

Ugyanakkor II. Manuél úgy ápolt barátságot a katolikus da Veronával, hogy ő maga haláláig kitartott az ortodox hitben. Így elmondható, hogy az egyező vallási meggyőződés több vizsgált barátság létrejöttét és fennmaradását is segítette, ám nem volt előfeltétele ezeknek. Az etnikai hovatartozás pedig egyáltalán nem volt szempont. Mind etnikai, mind vallási téren a korhoz képest figyelemreméltóan nyitott megközelítéssel találkozunk tehát ezekben a levelekben.

A baráti kötelékek pedig változatos módokon nyilvánulnak meg bennük. A másik műveltségének nyílt vagy burkolt elismerésével, bátorságának és elkötelezettségének méltatásával, hozzá intézett személyes természetű kéréssel, (az óriási rangbeli különbséget negligáló) bírálatra való felkéréssel és a címzett egészsége felőli érdeklődéssel egyaránt találkozhat e levelekben az olvasó. E kedves gesztusokat részint a barátok viselkedésével szemben támasztott kulturális gyökerű elvárások, részint pedig a címzett egyéni preferenciái indokolták. A latin-bizánci barátság később bizánci levelekben való megjelenésének e tanulmány természetesen csak egy erősen behatárolt szeletét vizsgálta, de a fenti eredmények alapján a téma megérdemli a további figyelmet.

„Mindent megad a Szentlélek...” Pünkösdi kaleidoszkóp katekétáknak¹

TARTALOM: Előjáróban; 1. Pünkösöd és előzményei; 1.1. Pünkösöd: a Szentlélek eljövedele; 1.2. Az Újszövetség pünkösdjének előzményei; 1.2.1. A Szentlélek a teremtésben; 1.2.2. Pünkösöd mint a szövetségekötés ünneplése; 1.2.3. „... ki szólott a próféták által”; 2. Permanens pünkösöd; 2.1. Pünkösöd folytatódik az ősegyházban; 2.1.1. Fülöp és az etióp – a második pünkösdi történet (ApCsel 8,26-39); 2.1.2. Péter és Kornéliusz – a pogányok pünkösdje (ApCsel 10,1-48); 2.1.3. A karizmák – a Lélek ajándékai; 2.2. Az egyház: folyamatos pünkösöd; 2.2.1. Az egyház szentségei; 2.2.2. A Szentírás olvasása: pünkösöd; 2.2.3. Hétköznapi Szentlelek; Befejezés; Függelék.

LÁSZLÓ ÖBBÁGY: ‘The Holy Spirit Grants All Things...’ – A Pentecost Kaleidoscope for Catechists

The unquestionable connection between catechesis and the liturgical year inherently contains the prominence of the catechesis of the feasts. There is therefore no doubt that conveying and experiencing the content of the main church feasts are an important part of the profession of transmitting the faith, i.e. catechetic praxis.

The event of the Feast of the Christian Pentecost is a relatively brief account in the Book of Acts. However, retrospection or the presentation of the antecedents and Old Testament background of this Feast is by no means insignificant, for acquaintance with the relevant origins could, on the one hand, expand one’s horizons and, on the other hand, situate the respective Old Testament events in the context of their current Holy Spirit-oriented topicality. As for the future beginning with Pentecost, i.e. the consequence of Pentecost, it is virtually indescribable and incomprehensible. In fact, without the coming of the Holy Spirit, there is no Church, no catechesis, no sacraments and no Christian life – there is no life at all...

¹ Címünk első része pünkösdi liturgikus idézet. (Részlet pünkösöd vasárnapja előesti alkonyati zsoltosmájának sztihiájából, in *Dicsérjétek az Urat! Görögszertartású katolikus énekeskönyv*, Nyíregyháza 1994, 456.) – A cím második részében található kaleidoszkóp szó a görög nyelvből származik, jelentése: szép formát látni. A három szó egyenként: καλός (kalosz) – szép, εἶδος (eidosz) – forma, alak és σκοπέω (szkopeó) – nézni, látni. A kaleidoszkóp írásunk címében pünkösöd ünnepének rendkívüli gazdagságára, az ünneplés szépségére, de leginkább a pünkösdi katekézis csodálatosan színes összetettségére utal.

In ensuring that all this – the past, present and future of Pentecost or, rather, the Pentecost of the past, present and the future – will materialise in the practice of transmitting the faith, too, as forcefully as possible, by considering the synopsis of the Feast, the present paper is meant to provide help in a theologically wellfounded way, while remaining cognisant of catechetical praxis. The review presents the principal catechetical emphases of Pentecost combined with the Old Testament antecedents of the Feast and their richness by the presence of the Holy Spirit. The second part of the paper highlights that Pentecost continues in the Church to the present: The Church is a permanent Pentecost. An attempt is made to offer catechetical considerations for each subdivision of the subject at hand.

The study closes with an imaginary hierarchal letter from the year 381, written for the Council of Constantinople. Although the document may well seem but a stray catechetical idea, a witty and humorous illustration of the subject appears worth publishing on account of the large amount of positive feedback it has received in the practice of youth and adult catechesis.

Elöljáróban

A katekézis és a liturgikus év megkérdőjelezhetetlen kapcsolata, gyönyörűséges egymásra hangoltsága magában hordozza az ünnepek katekézisének kiemelt jelentőségét. Ezért nem kétséges, hogy a hitátadás mesteriségének, a hitoktatói praxisnak akkor is fontos részét képezi a tanév során a legfőbb egyházi ünnepek tartalmának átadása és megélése, ha egy-egy évfolyam tanmenete, adott hittankönyve konkrétan nem, csupán érintőlegesen kötődik az ünnepek mondandójához. A katekéta – remélt, sőt elvárt, de korántsem magától értetődő – prudenciáját dicséri, ha az ünnepek tartalmának megismertetésében az évek során koncentrikus körökben igyekszik haladni; ha nem ugyanazt ismétli gépiesen esztendőről esztendőre, hanem a témák egymásra építésével egyre inkább elmélyíti egy-egy ünnep mondandójának teljességét.

A keresztyén pünkösdi ünnepének eseménye egy viszonylag rövid beszámoló az Apostolok Cselekedetei könyvében. Korántsem lényegtelen azonban a visszatekintés, vagyis az ünnep múltjának, ószövetségi hátterének megismertetése: az előzmények ismerete ugyanis egyrészt tágítja tudásunk horizontját, másrészt újszövetségi kontextusba, sőt mai szentlelkes aktualizációba helyezi az érintett ótestamentumi történeteket is. A pünkösddel kezdődő jövő, azaz a pünkösdi következménye pedig szinte megfogalmazhatatlan és beláthatatlan. Hiszen a Szentlélek eljövele nélkül nincs egyház,

nincs katekézis, nincsenek szentségek, nincs keresztény élet. – Nincs élet...

Hogy mindez – a püünkösdi múltja, jelene és jövője, vagy még inkább a múlt, a jelen és a jövő püünkösdi – a hitátadás gyakorlatában is minél erőteljesebben megjelenjen, ahhoz kívánunk az ünnep szinopszist áttekinthető írásunkkal teológiaiilag megalapozott, de mindenekelőtt a kateketikai praxist szem előtt tartó módon segítséget adni.²

1. Püünkösdi és előzményei

Püünkösdi ünnep a keresztény ember számára alapvetően a Szentlélek eljövételéről szól. Nyilvánvaló, hogy a Krisztus feltámadását követő ötvenedik nap eseménye az ünnep középpontja; ennek minél teljesebb megértéséhez ugyanakkor az előzményekre is érdemes komoly figyelmet fordítanunk.

- 2 Az ortodox teológusok szerint a Katolikus Egyháznak – hozzáteszem: nyilvánvalóan a katekézisnek is – sok pótolnivalója van a Szentlélekkel való viszony kérdéskörében. Sokáig mintha megelégedett volna róla. A neves ortodox teológus, Vladimir Lossky szerint a nyugati egyház bizony elfelejtette a Szentleket, és e feledéséből származik az, hogy az Isten népe fogalmat alárendeli a Krisztus teste fogalomnak, a karizmákat az intézménynek, a benső szabadságot a parancsoló tekintélynek, a prófétizmust a juridizmusnak, a misztikát a skolasztikának, a laikusokat a klerikusoknak, az általános papságot a hierarchikus papságnak, a püünkösdi ünnepét a pápa főhatóságának. Nemeshegyi Péter azt írja: „A II. Vatikáni Zsinat – megszívleva a keleti egyház figyelmeztetését – dokumentumaiban 258-szor említi a Szentleket, de ezek az említések nem elegendők ahhoz, hogy a katolikus egyház évszázados mulasztását pótolják a hívek tudatában”. NEMESHEGYI, P, „Ne feledjük a Szentleket!”, in *Távlatok* 49, http://www.tavlatok.hu/49_elottiek/41/41b_tani.htm. Az utóbbi fél évszázadban egyértelműen pozitív a tendencia, de meglátásunk szerint ennek nem annyira a teológiai vagy kateketikai szemléletmód változása, mint inkább a karizmatikus mozgalmak térnyerése az oka. A Szentlélek újrafelfedezése – a katekézis terén (is) – még mindig előttünk álló feladat. A keleti egyház teológiai látásmódja és az ebből (is) fakadó, a Szentlélek tevékenységét komplexitásában látó, élő, s ezt közvetíteni képes kateketikai gondolkodás segítheti, gazdagíthatja, akár néhány útjelző táblával támogathatja is ezt a felfedező utat. – Nemeshegyi egyébként igyekszik alázattal megfontolni Lossky – bizonyosan eltúlzott és egyoldalú, de korántsem alaptalan – kritikáját, és a nyugatiak „Szentlélek-feledését” egy apró lépéssel korrigálandó, lefordítja s több írásában elemzi és értelmezi Ignácnak, Lattaquíe ortodox metropolitájának gazdag tartalmú püünkösdi sorait: „A Szentlélek nélkül Isten messze van, Krisztus: múltbeli személy, az evangélium: halott betű, az egyház: pusztai intézmény, a tekintély: uralkodás, a hithirdetés: propaganda, az istentisztelet: megemlékezés, a keresztény élet: szolgáló erkölcs. De a Szentlélekben a magasba emelt világ az Isten Országát szülvé vajúdik, a feltámadt Krisztus itt van velünk, az evangélium: életadó erő, az egyház: szentháromságos közösség, a tekintély: felszabadító szolgálat, a hithirdetés: új püünkösdi, a liturgia: megjelenítő emlékünnap és elővételezés, az emberi tevékenység megistenül”.

1.1. Pünkösdi: a Szentlélek eljövetele

Az Újszövetség pünkösdjének – az ApCsel 2,1–41 eseménysorának s közvetlen és közvetett következményeinek – legfőbb kateketikai hangsúlyait az alábbiakban tudjuk röviden összefoglalni:

1.1.1. Pünkösdi ünnepe a húsvéti misztérium teljessége, az üdvtörténet beteljesedése. Az Atyához távozó Krisztus azt ígérte övéinek, hogy elküldi nekik a Vigasztalót, az Igazság Lelkét (vö. Jn 16,7–13), aki elvezeti őket a teljes igazságra. Pünkösdkor beteljesedik az ígélet: a megdicsőült Krisztus „kiárasztja a Lelket, és kinyilvánítja mint isteni Személyt; ezáltal a Szentháromság kinyilatkoztatása teljessé válik”.³ Befejeződik a megváltás művének misztériuma. Fogalmazhatunk úgy is: pünkösdkor zárul s egyúttal tárul az üdvtörténeti kör; immár teljes mértékben kinyilvánítatik Isten szentháromságos közösségének misztériuma, s „Krisztus és a Lélek küldetése az Egyház küldetésévé válik”.⁴ A Schmemmann így fogalmaz: „A Szentlélek pünkösdi eljövetele az üdvösségtörténet betetőzése, tökéletes beteljesítése. Eljövetelével Krisztus megváltó művét mint Isteni Ajándékot közvetíti számunkra. A Pünkösdi az Isten Ország, az új korszak nyitánya a földön”.⁵ N. Kabaszilas kérdé-felelet formájában mondja ugyanezt: „Mi is a végcélja és eredménye Krisztus szenvedéseinek, szavainak és tetteinek? A velünk való kapcsolat szempontjából nem más, mint a Szentlélek eljövetele az egyházba”.⁶

A (liturgikus) katekézis tekintetében elmondható, hogy amint a nagyböjti utazás gyönyörűséges előkészület a húsvétra, a Szent Ötvened⁷ hasonlóképpen lehet – legyen is – proskomídiája a Lélek eljövetelének. Ez az időszak folyamatos és örömteli megmártózás a feltámadás ünneplésének örömeiben, de egyúttal az emeleti terem feszült várakozását is rejti; jelzi, hogy még mindig haladunk, mígnem pünkösdkor fényesen megüljük „az

3 *A Katolikus Egyház Katekizmusának Kompendiuma* 144., http://www.vatican.va/archive/compendium_ccc/documents/archive_2005_compendium-ccc_hu.html

4 *Op. ult. cit.* – A KEK és nyomában a *Kompendium* is idézi a bizánci liturgia erre vonatkozó szövegét: „Láttuk az igazi világosságot. Vettük a mennyei Szentlelket. Megtálatuk az igaz hitet. Imádjuk az osztatlan Szentháromságot, mert ez üdvözített minket”. <https://archiv.katolikus.hu/kek/keko0731.html#K732>

5 SCHMEMMANN, A., „Az orthodox istentisztelet”, in *Liturgia és élet*, Budapest 1997, 47.

6 KABASZILASZ, N., „A Szent Liturgia magyarázata” 37, in OROSZ, L., *Nikolaosz Kabaszilas liturgia-magyarázata*, Nyíregyháza 1996, 96.

7 A *Szent Ötvened* kifejezés a húsvét és pünkösdi közötti liturgikus időszakra és ennek bibliai s liturgikus szövegeire utal, amelyek nélkülözhetetlen segítséget jelentenek a katekézis valódi célját, az egyház életébe való bevezetést szem előtt tartó hitátadás számára.

utó- és befejező ünnepet, az Ötvenednapot...”, „az ígértet beváltását és reményünk teljesülését”.⁸

1.1.2. A szél és a tűz, amely az Apostolok Cselekedetei szerint a püünkösdi eseményt kíséri, az Írások alapján – az édentől és Illés hórebi kalandjától a zsoltáros vallomásáig, illetve az égő csipkebokortól a tűzoszlopig és Izajás izzó parazsáig⁹ – Isten jelenlétének jól ismert jelei, a teofánia elemei. A Szentlélek eljövetelének leírásában ezek a jelek nyilvánvalóan arra utalnak, hogy Isten Lelke szállt alá, amint azt az Úr Jézus övéinek megígérte.

Az Apostolok Cselekedeteiben olvasott püünkösdi történet szoros értelemben vett hittani mondandója pneumatológia és szentháromságtan. Ezek megtanítása – az életkori sajátosságoknak megfelelő módon, a különböző korosztályok eltérő szintjén – kétségtelenül „kötelező feladat”. A bibliai képek, jelen esetben a tűz és a szél szemléltető használata ugyanakkor – mindennapi életünkben betöltött szerepük és ótestamentumi előfordulásaik ismertetése, illetve átisméltése révén – segíti a katekétát az elvont, viszonylag nehéz tanbeli közlendők átadásában, és segíti a katekument azok befogadásában és megértésében. A dogmatikai igazság és a szemléletes köntösben történő közvetítés sem a Bibliában, sem a katekézis gyakorlatában nem áll távol egymástól.¹⁰

8 Részletek püünkösdi ünnepének előesti alkonyati zsolozsmájából, in *Dicsérjétek az Urat!*, 457., 455. E várakozó feszültség egyik leglátványosabb jele a Szentlélek himnuszának, a „Mennyei, Király, Vigasztaló” imádságának elhagyása a Szent Ötvened időszakában.

9 Vö. Ter 3,8; 1Kir 19,12; Zsolt 104,4; illetve Kiv 3,2–6; 13,21–22; 40,38; MTörv 4,12.15; 4,24; Zsolt 50,3; 78,14; 97,3; Iz 4,5; 6,6–7 Jer 5,14; 23,29; stb.

10 A szél, amely kisöpri a szemetet, duzzasztja a vitorlát, erőművet hajt, amely tud szelíd szelőként érinteni és viharral ijeszteni, illetve a tűz, amely világít, melegít, új lángot gyújt, a mindennapi életünk része, így a szemléltetés hétköznapiokból vett, magától értetődő mozzanata, amelynek adott lehetőségével, beszédes, érzékletes képével nyilván élni kell. – A *KEK* is részletesen leírja a Szentlélek szimbólumait. A nyolcpontos összefoglalás (694–701) kiváló kateketikai szempontokat, a tanító-nevelő praxis számára is jól használható gyakorlati megközelítést tartalmaz. Vö. <https://archiv.katolikus.hu/kek/kek00683.html#K696> – Szintúgy a szemléltetés jeles mozzanatait rejtí (magyar) nyelv sok-sok leleménye, amelynek kifejezéseiben ezer év hite és tapasztalata sűrűsödik össze: Lelketlen, aki kegyetlenkedik, emberségéből kivetkőzve cselekszik. Lélekölő a gépies, monoton vagy tartósan rossz cselekedet. Lélekvesztő az a csónak, amely a vízhez, a feladathoz, a benne ülőkhöz mérten kicsi. Csak háltni jár a lélek abba, aki már alig él, aki nagyon gyenge. Lelkére veszi: átérzi, mélyen átgondolja más baját, a világ történéseit. Lelke rajta, mondjuk, ha valaki valamit rosszul tesz. Édes lelkiem! – becézgetjük párunkat, gyermekünket, ha jelezni akarjuk, mennyire fontos nekünk, mennyire szeretjük. Lelkére kötjük a gyermekünknek, hogy jól nézzen körül, vegye komolyan mindazt, ami az életben fontos vagy veszélyes. Lelkesnek mondjuk azokat, akik szívvel-lélekkel, elkötelezetten cselekszenek. Lelket öntünk abba, aki elkeseredett, belefáradt az életbe, a kudarcokba. A kitesszük a lelkünket azt jelenti, hogy minden erőnkől, sőt erőn felül is

1.1.3. Bár találkoztak feltámadott Urukkal, pünkösdig mégis félelem, bezárkózás jellemezte az apostolokat. A Szentlélek tette képessé őket arra, hogy a húsvét szívüket betöltő öröme életük valódi, szilárd alapja legyen, s hogy legyőzve félelmeiket és gátlásaikat, vállalják, majd a világba vigyék a szeretet evangéliumát.

Szociológiai tanulmányok sora szól arról, hogy korunk embere – korosztálytól függetlenül, tehát gyermek, felnőtt, időskorú egyaránt – mily nehezen birkózik egyre növekvő, egyre erőteljesebb, egyre bénítóbb félelmeivel. A pünkösdi Lélek befogadása kulcsmomentum; a valódi remény, az evangélium örömeiből forraszó élet lehetőségének egyetlen esélye. A hitben élő embert is fertőzi a kiégettség, „a halál kultúrájának”¹¹ depressziós sugárzása; a Lélek ajándékának tudatosítása, a „minden kegyelem” felismerése emelhet ki a reménytelenséget realitásnak látó és láttató világ-szemlélet öngyilkos légköréből.

1.1.4. A Szentlélek tanítja meg az apostolokat a teljes igazságra (vö. Jn 16,13), teszi képessé őket a megértésre, a helyes tanítás megőrzésére és továbbadására. A liturgiában ezt így énekeli meg: „Áldott vagy te, Krisztus Istenünk, ki a halászokat bölcsékké tette, leküldvén nekik a Szentlelket; őáltaluk hálódta az egész földet...”.¹² A pünkösdi keresztyén misszió kezdete, az „elmenvén, tanítsatok minden nemzetet” krisztusi parancsa megvalósulásának első mozzanata (vö. Mt 28,19–20). A megtérők háromszázas száma a Lélek erejét, dinamizmusát, a pünkösdből fakadó egyház energiáját, vitalitását, a jelenlévők sokfélesége pedig az egyetemességet jelzi.¹³

fáradozunk. Lélekszakadva rohan, aki utolsó erejét is összeszedve igyekszik. Megőrizni a lélekjelenlétünket, annyit tesz, hogy nem veszítjük el a fejünket, nem az indulat, hanem a józan ész és a szeretet irányítja gondolatainkat.

11 II. János Pál pápa közismert kifejezése az emberi léttel szembeforduló tudatos döntések korunkat jellemző, világunkat átjáró rendszerére.

12 Részlet a pünkösdi tropárijából, in *Dicsérvételek az Urat!*, 466. Ugyanerről szól néhány sztihiara is: „akik azelőtt tudatlanok voltak, egyszerre bölcsékké lettek, és az isteni titok ékesszólású tanításával a hit világosságára térítették”. Lítiai sztihiara pünkösdi ünnepén, in *Dicsérvételek az Urat!*, 457.

13 A pünkösdi esemény leírása valószínűleg utal az ősi legendára. Isten nem csupán lángokban szállt le a Sínai-hegyen, de lángnyelvekből szólt. A későbbi rabbik azt mondják, hetven nyelv szállt le, és hetven nyelven mondta el a Tízparancsot. Azaz minden népnek elmondta, de csak Izrael népe fogadta el. A keresztyén pünkösdben ez teljesedik be: ami ott félbemaradt, most minden nyelven elkezdik hirdetni Isten szavát. Isten új népe már minden nemzetből való. Vö. SZÉKELY, J., *Szent Pál tanítása a karizmakról*, in <http://lusciniola.blogspot.com/2015/09/szent-pal-tanitasi-karizmakrol.html>

A Szentlélek kiáradása ma is személyes és közösségi küldetést jelent. A személyes misszió „a hit túlcsoordulása”: jobbára csendes, minél mélyebb hitelességre törekvő felelős tanúságtétel. Az egyház missziója az evangélium hirdetésének örömteli kötelezettsége; küldetés Isten Jézus Krisztusban nyilvánított végleges és visszavonhatatlan szeretetének üzenetével minden néphez, minden emberhez, a világ végezetéig. Az egyház missziójában is a püünkösöd folytatódik. A hit továbbadása nem marketing, nem propaganda. Amikor az egyház Jézus Krisztus örömhírével megszólítja az embereket, akkor – a püünkösdi Lélektől indítva – Isten szeretetéről tesz tanúbizonyságot. A misszió ügyében fáradók nem a piacot jól felmérő és a lehetőségeket ügyesen kiaknázó menedzserek, hanem Krisztus Lélekkel telt tanúi.¹⁴

1.1.5. A Szentlélek kiáradása egységet teremt. A jeruzsálemi zárándokok sokasága többnyelvű, „multikulturális” közeg, Péter apostol beszédét mégis mindenki érti. Püünkösöd fordított Bábel: „Midőn a Magasságbeli összehavarta a nyelveket, akkor szétszórta a nemzeteket; midőn pedig a tüzes nyelveket osztotta szét, mindenkit egyesülésre hívott”.¹⁵ A Lélekkel átitatott első keresztyények „egy szív, egy lélek” voltak, imádság és szeretet egyesében élő, kétezer éve mintául szolgáló közösség.

A megosztottság, a széthúzás mindenütt jelen van az életünkben. A Lélek ajándéka egymás megértése, a törekvés az egység keresésére és valósítására családban, egyházban, társadalomban egyaránt. Az első keresztyény közösségre nem szabad romantikus nosztalgiával tekintenünk, de botor mulasztás lenne nem fölfedezni benne a Lélek adományait megéllő, a püünkösöd ajándékát találékonyan aktiváló és szeretetben aktualizáló közösség követendő példáját.

1.2. Az Újszövetség püünkösödjének előzményei

Az Apostolok Cselekedeteiben arról értesülünk, hogy abban a bizonyos időpontban, a Szentlélek eljövetele napján zárándokok tömege tartózkodik

¹⁴ A misszió szó mellett az utóbbi évtizedek vatikáni dokumentumaiban teret nyert az evangelizáció, új evangelizáció kifejezés. Kissé leegyszerűsítve: a misszió azokat a népeket érinti, amelyekhez még nem jutott el a keresztyény örömhír; az evangelizáció, illetve az új evangelizáció fogalma az elvallástalanodott, hitét veszített zsidó-keresztyény kultúrkör népeire vonatkozik. (Utóbbi kifejezést először Szent II. János Pál pápa használta, XVI. Benedek pápa pedig külön intézményt alapított *Új Evangelizáció Pápai Tanácsa* néven. A katekézissel kapcsolatos kérdések, témakörök, teendők – amelyekért korábban a Papi Kongregáció felelt – 2013 óta e tanács kompetenciájába tartoznak a Vatikánban.)

¹⁵ Részlet a püünkösöd kontácionjából, in *Dicsérjétek az Urat!*, 466.

Jeruzsálem városában. Nyilván azért, mert ez a nap jelentős ünnep volt az ószövetségi ember számára.

Pünkösöd ünnepe kezdetben /1/ a „hetek ünnepe” volt; természeti, aratási ünnep, amelynek során az első termést felajánlották Istennek. Később /2/ – s Jézus korában már bizonyosan így volt – új értelemmel gazdagodott: a törvényadás, a Sínai-hegyen kötött szövetség ünnepe lett. A Szentlélek ezen a napon áradt ki; akkor, amikor a törvényt ünnepelték. Ez a mozzanat azt jelzi, hogy a régire épül az új; nem eltöröltetik, hanem tovább gazdagszik az ünnep: az Istentől kapott törvény már nemcsak kőtáblára van írva, hanem az őt befogadó emberek szívébe is. Minderről a Lélek által megnyilatkozó próféták /3/ korábban is nem egyszer szóltak.

1.2.1. A Szentlélek a teremtésben

Nem kerülheti el a katekézis figyelmét, hogy a pünkösöd eredetileg természeti ünnep. Templomainkat ma is zöld ágakkal díszítjük, amely szokás háttérben ott van a teremtett világ szépségének tisztelete, a megújuló természet kirobbanó öröme, a természet és az ember egymásra utaltságának nyilvánvaló, tisztelettel tudomásul vett ténye.¹⁶ Az ünnepben azonban ennél is több van: a Szentlélek és a teremtett világ kapcsolatának újrafelfedezése valójában a „globális ökológiai megtérés” alapja.¹⁷

A patrisztikus hagyomány a Teremtés könyvének azt a kijelentését, hogy „Isten Lelke lebegett a vizek felett” (Ter 1,2), úgy értelmezi, hogy a Szentlélek ősidőktől fogva fenntart mindeneket, és ezzel lehetővé teszi, hogy ezt követően Isten Igéje által egy teremtett értelmes rend jelenjen meg.¹⁸ „A Szentlélek tevékenysége Istennek a világban végzett, folytonos

¹⁶ Manapság még inkább szükség van mindennek átgondolására, hiszen a természet kincseinek megfontolatlan, csak gazdasági érdekek mentén történő, végzetesnek tűnő rombolása, ugyanakkor pedig a zöld mozgalmak radikális környezetvédeőinek olykor tudatosan megtevesztő politikai üzenetei közepette kell keresnünk és megtalálnunk a teremtett világ megóvásának helyes – és kétségtelenül igen fontos – mai útjait.

¹⁷ A „globális ökológiai megtérés” Szent II. János Pál pápa kifejezése, *Katekézis* (2001. január 17.), 4: *Insegnamenti* 24/1 (2001) 179. Idézi: FERENC PÁPA, *Laudato si' Enciklika közös otthonunk gondozásáról*, Budapest 2015, 7. – Ez a megtérés paradigmaváltást jelent az anyagi világ, a környezet és az erkölcs viszonyában. A közgondolkodás ma az elsőt tekinti alapnak, erre épül a második, esetleg a harmadik. Az egész viszonyrendszert meg kellene fordítani, az erkölcsi alapra építve a környezetet, majd az anyagi világot. Erre a fordulatra az ember a maga erejéből nem, csak a Lélek által végbevitt megtérésben lehet képes.

¹⁸ Hogy Isten Lehelete ad életet a világnak, annak – kateketikai lehetőségét tekintve is – szellemes és szemléletes magyarázata rejlik a Ter 1,2 („Isten Lelke lebegett a vizek fölött”) és a

teremtő tevékenységének része”.¹⁹ A természet csak akkor tökéletesen önmaga, amikor közösségben van Istennel, amikor „betelik” Lélekkel. Az „evilági” mindig tökéletlen, a teremtés bukott és hiányos állapotát tükrözi.

Ez az állítás különösen érvényes az emberre, akinek természete épp abban áll, hogy istenközpontú. „Ez az istenközpontúság ajándék, melyet a görög atyák mindig úgy értelmeztek, mint valóságos részesedést Isten életében. Akkor kapta, amikor teremtetett, és Isten ’az élet leheletét lehelte az orrába’ (Ter 2,7). Isten életének ez a ’lehelete’, melyet a Szeptvaginta változata alapján a Szentlélekkel azonosítottak, teszi az embert ’Isten képévé’. ... A Szentlélek ’tökéletesítő’ tevékenysége nem a ’csodák’ kategóriájába tartozik, hanem Isten eredeti, természetes tervének részét alkotja”.²⁰ A püünkösdi zöld gallyak tehát az új teremtés megtapasztalására utalnak; azt jelzik, hogy a Lélek kiáradása valójában a kozmikus színeváltozás elővételezése. A világegyetem nem változik meg a maga empirikus létezésében, de az ember, aki megkapta szívébe a Szentlelket, képes a hit titkában megtapasztalni az őt szolgáló természet paradicsomi állapotát. „A Szentlélek helyreállítja az Isten, az ember és a teremtés közötti helyes és természetes viszonyt.”²¹

A katekizmus – a teológiai megfogalmazást aprópénzre váltva és a katekizis számára közérthetőbben fogalmazva – így ír ugyanerről: „A Biblia a világ teremtésének elbeszélésével kezdődik. Abban az időben – mielőtt Isten kimondta volna az első szót – minden pusztaság és üres volt, örvénylő víz, sötétség: halál. De Isten Lelke lebegett a vizek felett: az élet. E képek által Izrael bölcsei arra utalnak, hogy Isten van mindenben és minden

MTörv 32,11 („Mint a sas, amelyik fészket védi, ott lebeg a fiókája fölött”) összevetésében. Amint a sas lebeg a fiókája fölött, akit kiköltött és nevel, úgy költi ki az életet és fejleszti a létezőket Isten Lelke. (Vö. *Krisztus közöttünk. A keresztény Kelet liturgikus közössége átéli az üdvtörténetet*, Budapest 1984, 22.)

¹⁹ MEYENDORFF, J., *A bizánci teológia*, Budapest 2006, 254.

²⁰ *Op. ult. cit.*, 255. Ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg – s viszi tovább – a franciaországi ortodoxok katekizmusa, amikor így ír: „Isten már a teremtéskor belénk lehelte... Így Önmagából adott egy kicsit, Képét, Szabadságát, azt a lehetőséget, hogy saját teremtettségünk által egyre inkább hasonlítsunk hozzá. Ennek a lehetetlenségnek köszönhető, hogy az embernek az a hivatása, hogy mindig túllépjen önmagán: ily módon csak akkor igazán ember, amikor részesedik Isten természetében”. *Krisztus közöttünk*, 227.

²¹ *Op. ult. cit.*, 257. – A keleti teológia látásmódja ugyan erőteljesebben hangsúlyozza a Szentlélek tevékenységét a teremtésben, de ez a meggyőződés valójában az egyház közös hite. A *KEK* így fogalmaz: „A Fiú és a Szentlélek teremtettségét, mely elválaszthatatlan az Atya teremtettségétől, az Ószövetség jelezte, az Újszövetség kinyilatkoztatta, és az Egyház hitszabálya világosan állítja. A teremtés a Szentháromság közös műve”. *A Katolikus Egyház Katekizmusa*, 291–292. in <http://www.katolikus.hu/kek/kek00198.html#N37>

felett, ami él, fejlődik és növekszik a földön. Lelke a biztosíték arra, hogy a teremtés soha nincs híján Istennek: nincs kiszolgáltatva a véletlennek, a szerencsének vagy a rossz szellemeknek... A Biblia egyik szerzője elbeszéli, miképpen kezdődik Ádámnak, az embernek a története: maga Isten leheli bele orrába az élet leheletét, ami által az ember élőlénné válik. Ez azt jelenti, hogy az ember – férfiak, nők és gyerekek – Istentől kapják életüket. Az ember ezért hasonlít Istenre, felfedezheti őt, és képes megtenni akaratát”.²²

Pünkösöd és a teremtés kapcsolatának felfedezése, a Szentlélek kiáradásának és a vajdúd világ értékének, szépségének, megóvásának oly sokszor hanyagolt színopszisa nem csupán adalék, régi-új színfolt, de korszerű, hiteles, hangsúlyos tanítás, tanulság és tanúság lehet pünkösöd ünneplésében.²³

1.2.2. Pünkösöd mint a szövetségkötés ünneplése

Hasonlóképpen lényeges része pünkösdi katekézisünknek a szövetségkötés, illetve a szövetségkötés ünneplésének ténye. Az egyház születésekor ez a zsidó ünnep egybeesett a Szentlélek kiáradásával, ez utóbbi azonban nem tette semmissé vagy jelentéktelenné a megelőző tartalmat. Az ősegyházban s az első keresztény közösségek életében a pünkösöd ünneplése minden bizonnyal a zsidó ünnep folytatása lehetett, amely a törvény ajándékozása mellé fölvetette a Lélek adományának ünneplését is.²⁴ Amint Isten folyamatos pedagógiája a meglévő természeti ünnepek révén egyre mélyebb jelentéssel szolt a választott néphez – azaz: amint a hetek ünnepebe beoltódott a törvényadás ünnepe –, úgy folytatódik ez az „elmélyítés” az újszövetségi pünkösöd eseményének átélésével, az ünnep – korábbi tar-

22 BECK, E., *Hiszek. Kis katolikus katekizmus*, Königstein 2006, 71–72.

23 Érintőlegesen érdemes megemlítenünk a pünkösdi népszokásokat is, amelyekben ott van a tavasznak, a virágzásnak, a természet újjászületésének, a termékenységnek az ünneplése is. Bár nyilvánvalóan pogány háttérrel tüköröznek, ezek a mozzanatok – amennyiben a katekézis résztvevőinek tapasztalata, élményvilága okán szükségesnek látszik – megfelelő prudenciával becsatornázhatók „a Szentlélek a teremtésben” címszóval végiggondolt tartalmi elemek mondanója mellé. (Akárcsak például az ókori *Floráliák* ünnepeinek felidézése /még ha ez jobbára csupán turisztikai projektként kitalált művi reneszánsz is./) Az újraéledő pogány megközelítések nem kedveznek ugyan pünkösöd megértése és megünneplése teljességének, ugyanakkor kateketikai szempontból felfoghatjuk azokat az ünnep valódi értelmé felé vezető megértés ugródeszkájaként is.

24 Vö. MARSILI, S., „I sacramenti dell’iniziazione cristiana”, in *I segni del mistero di Cristo: Teologia liturgica dei Sacramenti*, 396. Idézi KULCSÁR, S., *Az ember élete mint liturgikus egzisztencia*, (Doktori értekezés, PPKE HTK), Budapest 2014, 123.

talmakkal átszótt – értelmének tudatosításával. A Szentlélek kiáradása így válik valódi záróünneppe, a püünkösöd jelentésének addigi elemeit ötvöző jeles nappá, a megelőző tartalmi teljességet hordozó gazdag befejezésé – amely aztán új kezdetet rejt.

Mindebből az is nyilvánvaló, hogy püünkösödünkbe ma is belefér a szövetségkötés – ószövetségi – eseményének ünneplése; azon nem át-, nem túllépünk, hanem „szentlelkesítjük”: tudatosítjuk Isten ember iránti szeretetének a szövetségkötésben megnyilvánuló elkötelezettségét, és a katekézis praktikus megfogalmazásaiban is Lélekkel átgáztatva, „püünkösöden” értelmezzük azt. A Dekalógus szavait így nem külső kötelezettségként, parancsoló korlátként, szolgálati szabályzatként, szabadságunk béklyóját jelentő kényszerzubbonyként közvetítjük (amely továbbadási mód meglátásunk szerint sajnos ma sem áll távol egyfajta moralizáló kateketikai szemlélettől), hanem egy szeretetszövetség dokumentumaként vessük a ránk bízottak szívébe.²⁵ A kő tábla a püünkösdi Lélek erejében igaz helyére kerül, oltárra emelkedik a szövetség (immár az új szövetség) Istene mellett magát szabadon elkötelező ember lelki templomában.

1.2.3. „... ki szólt a próféták által”

A Lélek századokon át prófétái által tanította és alakította a választott népet. A Lélek sugalmazta az ószövetségi írásokat, amelyek beszámolnak a próféták szavairól és tetteiről, kifejtik tanításaikat Istenről, a világról, az emberről, ismertetik gondolataikat Isten népe iránt tanúsított szeretetéről és az üdvösség ígéréről. A Lélek ihlette prófétai szavak váltak valósággá Krisztusban, aki beteljesíteni jött a törvényt és a prófétákat.²⁶ Nem vélet-

25 Erről szól Nemeshegyi Péter is a Szent II. János Pál pápa *Tertio millennio adveniente* kezdetű apostoli levele, illetve a Szentatyá által e levélben a Szentlélek (évé)ről írt gondolatok kapcsán írt tanulmányában: „Az újkori keresztény erkölcszociológia során a Szentlélek belső kegyelmi vezetését és az ebből adódó erőket sajnálatos módon elhanyagolták, és a parancs – engedelmség páros lett az egész erkölcszociológia lényege. Ha parancsot adunk, nagy a veszély, hogy beleesünk a farizeusok vétkébe, akik tizedet adtak mentárból, kaporból és köményből, de elhanyagolták a törvény fontosabb parancsait, az igazságosságot, az irgalmat és a hűséget” (Mt 23,23). Ha a Tízparancsolat és az egyházi parancsok szerint végezzük lelkiismeret-vizsgálatunkat és szentgyónásunkat, akkor félő, hogy kimarad a legfontosabbra való ráfigyelésünk: követjük-e Jézus szeretetét a Szentlélek dinamizmusa által?” NEMESHEGYI, P. „Hallg meg, mit mond a Lélek az egyházaknak”, in *Távlatok* 161 (2003) 347.

26 Szemléltetésként érdemes idéznünk Teológus Szent Gergelyt, aki ismert püünkösdi prédikációjában a Szentlélekről szólva jó néhány ószövetségi mozzanatot felidéz. Beszédének ótestamenti részeit a Lélek szerteágazó tevékenységéről árulkodnak, sok eseményt elénk

len, hogy Péter apostol, amikor pünkösöd reggelén kilép az utolsó vacsora terméből, a Lélek titokzatos kiáradásának Joel próféta által megjövendölt eseményére hivatkozik: „Az utolsó napokban, úgymond az Úr, kiárasztom lelkemet minden emberre. Fiaitok és lányaitok jövendőlni fognak, az ifjak látomást látnak, az öregek álmokat álmodnak. Még szolgálaimra és szolgálóimra is kiárasztom lelkemet azokban a napokban... mielőtt eljön az Úr-nak nagy és nyilvánvaló napja” (ApCsel 2,16–20; Joel 3,1–4). A Szentlélek kiáradása Ezekiel és Jeremiás próféciájának beteljesedése is, amely szerint Isten egy új szövetségben a törvényt népének bensejébe helyezi, szívébe írja majd (vö. Ez 36,26; Jer 31,33).

A Lélek működésének prófétai ereje az egyházat is kíséri és „kísérti”. Ez az erő járja át és tartja fiatalon (vagy rázza fel s „ránctalanítja”) újra meg újra az elöregedésre hajlamos intézményt,²⁷ ez az erő „termeli ki” Bizánc és Róma teológusait, Assisi és Radonyeys szentjeit, ez az erő lázítja a szépre, a jóra, az igazra, de az igaz egyháziasságra is *postchristianus*-ként aposztrofált korunk ifjait. Csak ebben, de ebben valóban bízhat az egyház: a Szentlélek prófétai ereje az elhomályosult tekintetek lelki kontaktlencséje, a – nem mozgalmi szinten értett – karizmatikus megújulás egyetlen záloga ma és a jövőben is. Része kell legyen katekézisünknek nem csupán a próféták által szóló, de a prófétai erővel szólító és prófétai erővel megajándékozó Szentlélek is.²⁸

idéznek, de legnagyobbbrészt a prófétákhoz (Izajáshoz, Jeremiáshoz, Ámoszhoz, Joelhez) kötődnek. „Ezt a Lelket hirdették a próféták, mint ezen a helyen: Az Úr Lelke rajtam, azért kent fel engem (Iz 61,1), és: rajta nyugszik a hét lélek (Iz 11,2), és: leszállt rá az Úr Lelke, és vezette őt (Iz 63,14)... Ez a Lélek, a legbölcsebb és legemberségesebb, ha pásztorra száll, hárfássá alakítja, aki ráolvas a gonosz szellemekre, és Izrael királyának jelöli (1Sám 15,12–23). Ha a fűgemetsző pásztort hevíti, akkor prófétává teszi (Ám 7,14–15). Gondolj Dávidra és Ámoszra. Ha sudár ifjúra száll, életkora ellenére a vének bírójává avatja (Dán 13,45–60), amire a tanú Dániel, aki győztes volt az oroszlánok vermében is (Dán 6,17–23)”. NAZIANZOSZI SZENT GERGELY, „Pünkösdre (Or 41)”, in VANYÓ, L., *Nazianzoszi Szent Gergely beszédei*, (Ókeresztény Írók 17.), Budapest 2001, 318–335. Az idézett citátumok mellett utal Teológus Szent Gergely a teremtésre, valamint Illés és Elizeus történetére, illetve idézi a Zsoltárok és a Bölcsesség könyvét is. – A Szentlélek ószövetségi említéseinek lényegre törő összefoglalását lásd itt is: *Krisztus közöttünk*, 247–249.

27 Ezt fogalmazza meg a *Lumen Gentium*, a II. Vatikáni Zsinat egyházzól szóló konstitúciója is, amikor így ír: a Szentlélek az, aki „az evangélium erejével megfiatalítja az Egyházat, szüntelenül megújítja...” in <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=3#LG4>

28 A Szentlélek életető és fiatalító erejével kapcsolatban Iréneusz idézünk: „Az Egyháztól kapott hitet megőrizzük, és ez a hit jó edényben őrzött kiváló letétként az Isten Lelke révén mindig megfiatalodik, és megfiatalítja magát az azt őrző edényt. Az Egyházra lett ugyanis rábízva Isten ajándéka, ahogy a lehelet adatott a teremtménynek, avégből, hogy az abban részesedő

2. Permanens püünkösöd

A püünkösdi történet, a Szentlélek eljövetele egyszeri és megismételhetetlen esemény, ugyanakkor nemcsak háttére, múltja van, hanem következménye, jövője is. Sőt, nem csupán azt látjuk, hogy püünkösöd után is vannak az egyházban „szentlelkes” események, hanem tüzetesebb vizsgálunk alapján azt is megkockáztathatjuk: az egyház valójában – a létevel, az életmegnyilvánulásaival – maga permanens püünkösöd.

2.1. Püünkösöd folytatódik az ősegyházban

A Lélek kiáradása az Apostolok Cselekedetei leírásában egyszeri történet, a püünkösöd azonban – mint a Szentlélek jelenléte, megszentelő művének valósulása – folytatódik az ősegyházban. A Szentlélek vízjegye átüt a Szentlélek evangéliumaként is aposztrofált Apostolok Cselekedetei könyvének minden megszentelt lapján. Akár úgy is fogalmazhatunk: ő a főszereplő, ő vezeti az apostolok nagy játszóját, ő szövi a titkos szálakat.²⁹

2.1.1. Fülöp és az etióp – a második püünkösdi történet (ApCsel 8,26–39)

Fülöp diakónust Szamariában sokan hallgatják; missziós sikerei vannak. A Lélek mégis elragadja, és más útra, egyszemélyes szolgálatra hívja. Ebben az elbeszélésben Fülöp hosszú utat tesz meg gyalog, hogy az élete megoldását, értelmét kutató etióp udvari ember segítségére lehessen; útítársként csatlakozik hozzá, személyesen kíséri és vezeti el Krisztushoz. A Szentlélek munkája folytatódik a történetben: aki sokak missziójára hív, ugyanazon Lélek mutatja az utat az egyhez is, ahhoz, akinek akkor és

valamennyi tag életet nyerjen”. *Adversus haereses*, 3, 24,1–2. Idézi NEMESHEGYI, P., *op. ult. cit.*, 341. Ireneusz „Az apostoli igehirdetés feltárása” című írásában egyetlen kiváló, lényegre törő mondatban sűríti össze a Szentlélek szerepét a prófétáktól püünkösödig, sőt utalásában megfogalmazza a püünkösdi esemény célját is: „A Szent Lélek által jövendöltek a próféták, tőle tanultak az ősatyák Istentől, az igazakat az igazságosság útján vezette, és az idők végén pedig új módon áradt ki emberségünkre, hogy az embert az egész földön megújítsa Istennek” (IRENEUSZ, „Az apostoli igehirdetés feltárása 6.”, in VANYÓ L. (szerk.), *A II. századi görög apologéták*, (Ökeresztény Írók 8.), Budapest 1984, 579.

29 A szellemes és találó „Szentlélek vízjegye” kifejezést Suenens bíboros jegyzi, akinek a II. Vatikáni Zsinat után megjelent bestsellere olvasmányos, ugyanakkor informatív és szemléletformáló írásmű; egy-egy gondolata, megfogalmazása tanulmányunkban is visszaköszön. SUENENS, L. J., *Új püünkösöd?*, Eisenstadt 1976. (A fordítás alapjául szolgáló mű: *Une nouvelle Pentecôte?*, Paris 1974.)

ott egyszeri s talán megismételhetetlen alkalma nyílik a szabadító Istennel való találkozásra, a Krisztusban való élet befogadására.³⁰

A katekézis igényessége, a személyes odafigyelés fontossága, a mennyiségi megközelítés mellett/helyett a színvonalas, minőségi munka jelentősége rejlik számunkra a történetben. Ennek felismerése ma is a Lélek ajándéka, akárcsak a Kolosszei levélben megbúvó aprócska mozzanat, amelynek tudatosítása még tovább gazdagítja a gondolatot: aki a katekézis áldott szolgálatát személyes kíséréssel egybekötve végzi, az *parakletikus* tevékenységet végez, azaz pünkösdi horizontjában, a vigasztaló Lélek erőterében munkálkodik.³¹

2.1.2. Péter és Kornéliusz – a pogányok pünkösdje (ApCsel 10,1–48)

Már Fülöp diakónus és az etióp tisztviselő kalandja kapcsán előre vetül, de végül Péter és Kornéliusz – s Péter kísérői és a százados házában összegyűlt emberek – találkozásában válik megtapasztalható valósággá a Szentlélek kiáradásának egyetemessége. A zsidókból lett keresztények, akik Péterrel érkeztek, ámulatba estek, meglepődve azon, hogy a Szentlélek ajándéka a pogányokra is kiárad. A jeruzsálemi nyelvkavalkád s a gázai út egyszemélyes története után a cezárai találkozás közösségi eseménye teszi egészen nyilvánvalóvá: Isten Szentlelke mindenkié, pünkösdi ajándékát nem lehet kisajátítani.

30 A történetet Gyökössy Endre „második pünkösdek” nevezi, és – a Kol 2,1–2-vel kiegészítve („sokat küzdök értetek, hogy szívetek megvigasztalódjék /paraklétósin/”) – erre alapozza a katekéta munkáját is fontos szempontokkal gazdagító, ún. parakletikus lelkigondozói szemléletét. Vö. Gyökössy, E., *Bevezetés a parakletikus lelkigondozásba*, Budapest 1982, 2–6. – A parakletikus mozzanat fölfedezhető korábban is a lelkigondozói látásmódban (pl. Helmut Tacke, Manfred Seitz, Klaus Winkler munkásságában), a „második pünkösdi történet” alapján kidolgozott „parakletikus lelkigondozás” kifejezést azonban Magyarországon Gyökössy Endre vezette be és tette népszerűvé a pasztorálpszichológiában. Vö. KOCSEV, M., „Gyökössy Endre parakletikus lelkigondozása – az európai pasztorálpszichológia tükrében”, in *Embertárs* 3 (2013) 202–209.

31 A Kolosszei levélre történő utalást lásd az előző lábjegyzetben. – A katekéta szolgálatának, ezen belül a kísérés mozzanatának karakterisztikusan szép példáját az emmauszi tanítványok történetében találjuk. Ott maga Jézus lép az úton lévőkhöz; kérdéseivel belép az életükbe, hétköznapijaikba, gondolataikba is, és velük együtt haladva, lépteiket kísérve tanítja őket, majd ül le velük a vacsora asztalához. Így kíséri s vezeti a rá bízottakat a katekéta – együtt haladva velük életük útján – a liturgikus, szentségi közösség, a Titkos Vacsora misztériumába. – Hogy a kísérés ma sem csupán egyéni törekvés dolga, nem egy kijelölt irányvonal követése, nem a kateketikai módszertan aktuálisan divó tendenciája vagy teljesítményorientált perfekcionista kipipálható produkciója, hanem a Lélek erőterében zajló, „pünkösdi” esemény, arra újfent jó példa Ferenc pápa fiatalokról és fiatalokhoz szóló, *Christus vivit* című apostoli buzdítása, amelynek egész szemléletét „apcselesen szentlelkes” látásmód járja át.

Az ősegyház missziójának egyik alapkérdése volt, hogy a pogányokból lett keresztények milyen viszonyban vannak a zsidósággal. A súlyos dilemma abban állt: ahhoz, hogy valaki keresztény legyen, szükséges-e először zsidóvá is lennie, azaz a zsidó vallási előírások szerint élnie. Nem lehet vita tárgya, hogy a galileai halászsember és a római centurió szinte abszurd találkozása, majd ezt követően az apostoli zsinatnak a pogányokból lett keresztényekkel kapcsolatos megengedő döntése a pünkösdi Lélek zavarórepülése nélkül egész egyszerűen nem történhetett volna meg. Az, hogy a Szentlélek a pogányokra is kiáradt, döntő változást jelentett a startoló egyház életében.³²

A cezárei esemény pünkösdi kaleidoszkópunk örömteli, ugyanakkor figyelmeztető mozzanata. Mély bizalommal valljuk, hitünkben tudjuk, hogy az egyház a Szentlélek műve; de az is nyilvánvaló kell legyen számunkra, hogy a Szentlélek korántsem csupán a látható egyház keretein belül működik. Minden igazi kultúra hordoz Lélek-sugallta transzcendens elemeket, minden valódi művészet Lélek-ácsolta Jákob-lajtorja.³³ Akit érin-

32 A nagy kérdés az volt: meddig kell kiterjednie Krisztus tanítványai közössége egyetemes-ségének, és ki kap meghívást arra, hogy belépjen? „A pünkösöd napján szerzett tapasztalat után az apostolok készek voltak válaszolni erre: minden zsidó, és aki megtartja a törvényt, bármely néphez tartozik is. Ilyenek voltak ugyanis azok, akik pünkösöd napján csatlakoztak a hithez. Szükség volt egy másik, az elsőhöz nagyon hasonló pünkösödre, arra, ami a pogány százados, Kornéliusz házában történt, hogy a látóhatáruk kitágítására vezesse az apostolokat, és lebontsa az utolsó korlátot, ami a zsidók és a pogányok között állt”. CANTALAMESSA, R., *A pünkösöd misztériuma*, Budapest 2019, 13. (A fordítás alapjául szolgáló mű: CANTALAMESSA, R., *Il mistero di Pentecoste. Tutti furono pieni di Spirito Santo*, Milano 1998.)

33 Gyakran keresünk – s találunk is – értékes és követhető mintát az ókeresztény kor katekizisében, amelynek egyik legfontosabb tanulsága, hogy az egyház nem elutasította, hanem felhasználta a korai kereszténység világának profán kultúráját, sőt részben helyet is talált számára saját filozófiai/teológiai koordinátái között. Jusztinosz szerint a Logosz földre szállása előtt kinyilatkoztatta magát Mózesnek és a prófétáknak, de mint mindenütt működő *logosz szpermatikosz* az ókor bölcseit is az igazság ismeretére segítette; azaz az igazság magvai érvényesültek a görög filozófiában is. Alexandriai Kelemen szerint amint a törvény a zsidókat, úgy vezette a filozófia Krisztushoz a görögöket. A filozófia előkészület arra, aminek Krisztusban kellett beteljesednie; nemcsak a törvény „nevelőnk Krisztusra”, hanem a filozófia is. A művészetben, irodalomban, kultúrában elszórtan, csíraszerűen sok olyan mozzanat fedezhető fel, amely az evangéliumokban, Krisztus tanításában bomlik ki igazán. Korunk patrisztikus kutatásai ma újfent izgalmas felismerésekkel gazdagítják e téma szakirodalmát; az mindenesetre biztonsággal kijelenthető, hogy az ókeresztény kor multikulturális közege korántsem csupán feszültségeket generált, sokkal inkább inspiráló erőt jelentett e korszak egyháza – evangelizációja, katekizise, teológiája – számára. Alexandriai Kelemen tevékenysége mintája a nemkeresztény, de az ige szétszórt magvait magában hordozó kulturális miliő Lélek-ihlette megismerésének, elismerésének és befogadásának, sőt a teológiai gondolkodásba s a katekizisbe történő beépítésének is. – Alexandriai Kelemenről lásd GYURKOVICS, M.,

tett már meg egy zenemű, egy költemény, egy festmény, az Igaz keresése, a Szép ábrázolása, de akár a természettudomány egy-egy felfedezése, az sejtí, mit jelent a Lélek cezáriai kiadásának örömteli figyelmeztetése. Nem egyházi keretben, látszólag nem a hit köntösében is szülhet – s szül is – a Lélek hiteles transzcendens alkotásokat, Istenhez emelő műveket, tanúságokat, vallomásokat.

A Szentlelket ma sem lehet kisajátítani, magunknak fenntartani. Ott fűj, ahol akar; hol templomban, hol azon kívül, hol a remélt s várt módon, hol *ex lex*, egészen szabálytalanul, hol széttörve struktúrák bilincseit, hol csak megkenve kissé a hivatali gépezet csikorgó fogaskerekeit. A pünkösdi Lélek sokféle elszórhatja az igazság magvait: megtermékenyítheti a filozófusok gondolkodását, vezetheti a tudósok kutató elméjét, ihletet adhat a művészeknek, vágyat kelthet a jóra, Isten felé indíthatja az élet értelmét keresőket. Nem csak nárcisztikus elbizakodottsághoz, de pneumatológiai és ekkleziológiai tévedéshez is vezetne, ha nem tudatosítanánk: a pünkösdi Lélek teológusok, egyházi emberek, bennfentes Lélek-ismerők tudta nélkül is tevékenykedik, építi a fölfelé vezető utakat, építi az Országot.

2.1.3. A karizmák – a Lélek ajándékai

Jézus megígérte, hogy a Lélek, akit elküld, különböző kegyelmek és adományok kíséretében jelentkezik majd övéiben. Ezt tapasztalja meg az ősegyház az életében tavaszi bimbóként fakadó karizmák ajándékaiban. A karizmák „a Szentlélek betörései onnan felülről”;³⁴ „egyetlenegy valóság-nak különféle, látható megnyilvánulásai, amely valóság a Lélek túláradó élete a keresztyének lelkében”.³⁵ Az adományok összetartoznak, kiegészítik egymást, és az egyház építését szolgálják.³⁶

Az első korintusi levél karizmákról szóló tizenkettedik fejezete megelőzi és bevezeti a tizenharmadikat, ahol Pál az „egyedül megmaradó” teológiai erény, a szeretet egyedülálló fényességét és elsőbbségét írja le. Suenens ta-

„Az antik szép fogalma Alexandriai Kelemen újraértelmezésében”, in *Praeconia* 1 (2019), 6–13.; GYURKOVICS, M., „Az antik 'hit' bölcséleti fogalmának újraértelmezése Alexandriai Kelemen teológiájában”, in *Athanasiana* 49 (2019) 32–57.

34 MÜHLEN, H, „karizma, karizmatikus”, in *A keresztyén szellemiség lexikona*, <https://mek.oszk.hu/adatbazis/lexikon/phplex/lexikon/d/katlex/s219.html>

35 SUENENS, *op. cit.*, 18.

36 Vö. „A lelki adományok ugyan különfélék, a Lélek azonban ugyanaz. A szolgálatok is különfélék, de az Úr ugyanaz. Sokfélék a jelek is, de Isten, aki mindenben mindent véghezvisz, ugyanaz. A Lélek ajándékait mindenki azért kapja, hogy használjon vele” (1Kor 12,4–7)..

láló hasonlata szerint „a szeretet a keresztény életnek a Szentlélektől kapott sugárzó napsugara, de a fénye nem oltja ki a csillagok ragyogását, amelyek éjszaka sugároznak felénk”.³⁷ Ez a szerény hasonlat a maga egyszerűségében feloldja a feszültségeket. Tudjuk ugyanis, hogy a karizmák jelenléte az ősegyházban nem volt problémamentes, de egyént és közösséget egyaránt építő, az egyház javát szolgáló mivoltuk, szeretetben való kiteljesedésük nem lehetett kétséges.

Mint ahogy nem kétséges a karizmák jelenléte korunk egyházában sem.³⁸ A Lélek teremtő spontaneitásának szabadsága Krisztus mai követőit is megajándékozza: átjárja a megkövesedett struktúrákat, illetve struktúráktól függetlenül bármily rendű és rangú embert megérint, megszólít, kegyelmi adományával szívébe hatol. Pál apostol óvja a korinthusi közösséget a különködéses veszélyeitől. Figyelmeztetése számunkra is érvényes, hogy ne rendkívüli karizmákban vakmerően bízva, hanem a Lélek „rendes”, hétköznapi ajándékait megélve építsük az egyházat, ugyanakkor ne szabjunk gátat a Léleknek, aki „ott fú, ahol akar”. Pünkösdi tüzeit nem szabad kioltani; az egyéni karizmák is az egész egyház gazdagságát jelentik.

A Szentlélek kétféle módon fejt ki a hatását: egyrészt megújítja azt, aki kapja, másrészt általa működik mások hasznára.³⁹ Akit Isten Lelke valóban megérint és eltölt, az igaz alázattal, a Test, a közösség javára és épülésére éli meg a sajátos kegyelmeket, a neki juttatott ajándék gazdagságát. A Lélek karizmáira nyitottnak kell tehát lennie az élethívását Istennek tetsző módon megvalósítani akaró keresztény embernek egyénileg is, s ugyanígy a Lélek vezetését komolyan vevő egyháznak – az intézményi vezetőknek és Isten népe laikus tagjainak – közösségileg is.

37 Suenens, *op. cit.*, 19.

38 Suenens bíboros beszámolója szerint a II. Vatikáni Zsinat vitái során a zsinati atyák némelyike a karizmákat csak az ősegyházhoz kötődő, a későbbi korokban egészen ritka, periférikus mozzanatként láttatta, amelynek korunk egyháza számára nincs jelentősége. (Vö. Suenens, *op. cit.*, 20–21.) A *Lumen Gentium*, az *Apostolicam actuositatem*, majd a *Christifideles laici* szövege azonban nem hagy kétséget afelől, hogy az egyház vallja: a karizmák Isten népének körében ma is megadatnak, élnek, működnek.

39 R. Cantalamessa *ad intra* és *ad extra* kifejezéssel különbözteti meg a kétféle működést, a kettő kapcsolatának szent páli látásmódját pedig így fogalmazza meg: „Elismeri a karizmákat mint olyan meghatározó tényezőket, amelyek építik Krisztus testét, és hozzájárulnak növekedéséhez, de alárendeli a karizmákat a szeretetnek, vagyis a Lélek megnyilvánulásait a Lélek állandó benső birtoklásának”. CANTALAMESSA, R., *op. cit.*, 78.

2.2. Az egyház: folyamatos pünkösöd

A pünkösdi Lélek teszi Jézus híveit egyházzá, Krisztus Testévé. Nem csupán azon az első ötvenedik napon, nem csupán az őskeresztények idején, nem egyik vagy másik történelmi korszakban, hanem kétezer éve, folyamatosan „az isteni Lélek élő tabernáculuma, mely szívében hordja Krisztust, Üdvözítőjét és Fejét, egyesül vele a legbensőbb kötelékkel, melyet emberi lélek fölfoghat”.⁴⁰

„Szent Iréneusz egy képpel világítja meg ezt a titokzatos igazságot: a víz összegyűjti a lisztszemcséket, hogy egyetlen kenyeret készítsen belőlük; így gyűjti egybe a Szentlélek a hívőket, hogy egyetlen testet, Krisztus Testét alkossa meg belőlük. A liturgia az egyház laboratóriuma: itt gyúrja össze az Atyaisten gyermekeinek gyülekezetét két kezével – a Szóval és a Lélekkel – egyetlen Kenyerré, Krisztus Testévé, az egyházzá”.⁴¹ Más megfogalmazásban, de ugyanezt mondja Pál apostol az Efezusiakhoz írt levélben: „Apostolokra és prófétákra alapozott épület vagytok, s a szegletkö magá Krisztus Jézus. Ő tartja össze az egész épületet, belőle nő ki az Úr szent temploma. Ti is benne épültök egybe a Lélek közreműködésével Isten hajlékává” (Ef 2,20–22). Az egyház tehát a hívőknek az az összejövetele, amelyet „pünkösöd óta a Szentlélek látogat és éltet, hogy egyetlen Testté tegye, amelynek feje Krisztus és tagjai a hívők”.⁴²

Az Egyház tehát nem egyszerű emberi közösség, amely bizonyos törvények alapján, tagjainak együttes erőfeszítésével működik. Az Egyház Krisztus Teste; élő szervezet, amelyet a Szentlélek éltet. A Szentlélek ugyanúgy kering az Egyház testében, mint az oxigén az emberi testben. Nélküle nincs élet. Isten népének tagjaiként annak bizonyosságában élünk, hogy még ha intézményes külsőségekkel, mechanikus gépezettel találkozunk is az egyházban nemegyszer, vagy a papokban hivatalnokokkal apostolok helyett, akkor is tudjuk, hogy a belső a lényeg, az egyház szívverése, éltető ereje, oxigénje s egyúttal a tanítás tisztaságának garanciája ma is ő, a pünkösdi Lélek.⁴³

És ez a Lélek mindig új reményt ad. Ha az egyház a mi küszködésünk lenne, rég a múlté volna. A Lélek élteti, élete a Lélek ajándéka. Ezért lehet az egyház – „lelketlenségeink”, bűneink, minden pünkösödietlen gyarló-

40 A. Sz. Komjakov megfogalmazása, idézi ŠPIDLÍK, T., *A Szentlélek útján*, Nyíregyháza 1996, 75.

41 *Krisztus közöttünk*, 280.

42 *Op. ult. cit.*

43 Vö. ALFEJEV, H., *Katekizmus*, Budapest 2019, 81.

ságunk ellenére is – állandóan folytatódó püünkösd.⁴⁴ Amikor – akár az intézményekkel szembeni általános fenntartások, akár vélt vagy valós hiteltelensége miatt – az egyház folyamatos bizalomvesztést szenved el, katekézisünknek még kiemeltebb feladata Krisztus és az egyház Szentlélek által biztosított, elválaszthatatlan egységének tudatosítása.⁴⁵ Életbevágóan fontos, hogy a felnövekvő generáció az egyház misztériumával találkozzon, arra érezzen rá, és ne csupán egy jól-rosszul működő intézményrendszeret lásson, amelyben akár jól is érezheti magát, csak éppen ez esetben egy horizontális közösséget kínálunk az egyház valódi, vertikális valósága helyett.

2.2.1. Az egyház szentségei

A szentségekben a Szentlélek működik, ő szentel meg minket, ő avat be a Szentháromság egy Isten életébe. Az utóbbi évtizedek igen sok új megglátást, mondhatni alapvető szemléletbeli megújulást hoztak a szentség-teológia területén a szentségek és a Szentlélek kapcsolatának témájában.⁴⁶ Ennek kifejtésére nincs módunk, csupán néhány kateketikai szempontot összegzünk a szentségek „püünkösdsége” gondolatkörében.

-
- 44 A hétköznapiakban erről a bizonyosságról, az egyház püünkösdi mivoltáról gyakorta megfelledezünk, és az egyházat csupán jogi intézményként építjük, kezeljük, használjuk. Ezt a szemléletet ostromozva fogalmazta meg a kritikáját Athenagorász pátriárka: „Olyan szervezetet csináltunk az Egyházból, mint a többi. Minden erőnk arra ment rá, hogy ezt a szervezetet megalkossuk; most pedig arra megy rá, hogy működésben tartsuk. Működik is többé-kevésbé, inkább kevésbé – de működik. Csakhogy úgy, mint egy gépezet, nem úgy, mint az élet”. CLEMENT, O., *Dialogues avec le Patriarche Athénagoras*, Paris 1969, 154. Idézi SÜENENS, *op. cit.*, 15.
- 45 A püünkösdi ikonnak nem csupán teológiai, de szemléletessége okán kateketikai szempontból is érdekes mozzanata az apostoli kar egységes, rendezett közösséggként történő ábrázolása. A mennybemenetel ikonján még tanácstalanul gesztikuláló apostolok a püünkösdi ábrázoláson már összeszedett, imádkozó közösséggként jelennek meg. Míg a mennybemenetel ikonján Mária képviselte, a püünkösdi ikonon az apostoli kar testesíti meg a Szentlélekkel eltöltött imádságos „testületet”, az egyházat. Vö. IVANCÓ, I., *Püünkösd*, (Ikon és liturgia 13.), 36.
- 46 A szemléletbeli megújulás nyomon követhető a nyugati hatásokat levetkőző keleti (ortodox) teológiai látásmódban éppúgy, mint a II. Vatikáni Zsinat utáni nyugati teológia *communio*-egyháztanra épülő szentségtani felfogásában. Megglátásunk szerint a teológiai aspektusok a szentségtan vonatkozásában egymást gazdagítóan közelítenek egymáshoz; úgy véljük, ez a folyamat önmagában is a Szentlélek ajándékának tekinthető. Lásd TOMKA, F., *Szentségi lelkipásztorkodás – és új evangelizáció*, Budapest 2008.; DOLHAI, L., *A szentségek teológiája*, Budapest 2011.; SCHMEMANN, A., *Liturgia és élet*, Budapest 1997.; SCHMEMANN, A., *A világ életéért*, Budapest 2001.; ALFEJEV, H., *A hit titka*, Budapest 2005.; SCHMEMANN, A., *Vizből és Szentlélekből*, Budapest 2012.; DOBOS, A., *Szentségtan. A szentségek teológiája Keleten és Nyugaton*, (Jegyzet a hallgatók használatára), Nyíregyháza 2012.

A beavató szentségek közül mindenekelőtt a bérmlást emeljük ki, hiszen ennek alapja maga a pünködsi esemény. A bérmlás „a pünkösd meghosszabbítása”.⁴⁷ A keresztség és a bérmlás hasonlóképpen viszonyulnak egymáshoz, mint a húsvét és a pünkösd: két, időben egymásra következő történés, amelyek egymástól el nem választhatók.⁴⁸ A személyes húsvét és a személyes pünkösd kifejezések szemléletesen jelzik ezt az összetartozást. Nyugati emlékből táplálkozó szentségtani gondolkodásunk néhány évtizede heuréka-élményként, üde felismerésként élte meg a teológiai megállapítást, hogy nem a Szentlélek ajándékait kapjuk, hanem magát a Szentlelket nyerjük el ajándékként a bérmlás szentségében. Ez a szentségtani tény azonban elméleti állítás maradt; sem a hitoktatásban, sem a lelkipásztori szemléletben nem tudatosodott, így elszürkült, elveszítette frissességét, és ma sem a kateketikai praxisban, sem annak lelkieleti, értékrendi, életviteli konzekvenciáiban nem érzékelhető.⁴⁹ Pünködsi katekézisünk súlyos hiátusa ez.

A Szentlélek az Eucharisztia misztériuma kapcsán is több figyelmet érdemel.⁵⁰ Nem csupán az epiklézis valamennyi szentség esetében tanítandó, de az Eucharisztia viszonylatában hangsúlyosan kiemelendő szerepe miatt, hanem az Eucharisztia és a Szentlélek mélyebb összetartozása okán is. Egy Antiochiai Izsáknak tulajdonított, szentáldozásra szólító hívás így szól: „Jöjjetek, egyétek a lángot, amely belőletek a tűz angyalait fogja létrehozni, és ízleljétek a Szentlélek ízét, hogy neveitek fel legyenek majd írva a szellemi hatalmasságok közé”.⁵¹ A liturgiában azért könyörgünk, hogy a

47 ALFEJEV, *A hit titka*, 144.

48 Vö. DOBOS, *Szentségtan*, 36.

49 A konzekvenciák alatt értendő: A bérmlás során kapott Szentlélek ajándékát nem szabad pusztán passzívan befogadni, hanem aktívan el kell sajátítani, annak gyümölcsöt kell hoznia bennünk. Ebben az értelemben mondta Szárovi Szent Szerafim, hogy a keresztény ember életének célja a Szentlélek elnyerése. Minden szentségnek csak akkor van értelme, és csak akkor üdvöztető, ha a keresztény élete megfelel annak az ajándéknak, amit kap. (Vö. ALFEJEV, *A hit titka*, 145.) Liturgikus rendünk logikai rendje is tükrözi ezt az elvárást, amikor a pünkösd ünnepét követő vasárnapot Mindenszentek vasárnapjaként aposztrofálja. A Szentlélek eljövetele azzal teljeseedik be az emberekben, hogy szentekké válnak. Ez a világ teremtésének és megváltásának valódi célja.

50 Vö. KERESZTES, Sz., *Az én Bibliám 7. – Eucharisztia, jubileumok*, Budapest 2019, 224–225.

51 BICKELL, G. (ed.), *S. Isaaci Antiocheni opera omnia*, Giessen 1873, II, 32.; idézi OLÁH, M., „Küldd le a Szentlelket reánk és ezen előttünk levő ajándékokra...” A Szentlélek a bizánci liturgiában”, in *Távlatok* 49, http://www.tavlatok.hu/49_elottiek/41/41b_tan1.htm (Az idézet szerzője a Távlatok e tanulmányában Antiochiai Szent Ignácként szerepel, ez az állítás azonban a forrás alapján korrekcióra szorult.)

Szentlélek erejével valóra váljanak Jézus szavai: „Ez az én testem, ez az én vérem”, és hogy ez a szentség üdvösségünkre szolgáljon: „Felajánljuk még neked ezen okos és vérontás nélküli szolgálatot, és kérünk, könyörgünk és esedezünk, küldd le Szentlelkedet ránk, s ezen előtted levő ajándékokra. És tedd ezt a kenyeret Krisztusod drága testévé, és ami a helyben van, Krisztusod drága vérévé, átváltoztatván a te Szentlelkeddel, hogy a részesülőknek legyenek a lélek józanságára, a bűnök megbocsátására, Szentlelked közöltetésére, a mennyország teljességére”.⁵² Az Eucharisztia a Szentlélek által teremt közösséget, és építi Krisztus testét, az egyházat: „Minket pedig mindnyájunkat, kik egy kenyérben és egy helyben részesülünk, egyesíts egymással az egy Szentlélek közöltetésében”.⁵³ Az eucharisztikus átváltozás misztériuma magának az egyháznak, az egyház Szentlélekben megélt új korszakának és új életének a misztériuma.⁵⁴ Az Eucharisztia vételének gyümölcsei között mindig ott van a Szentlélek: „Kérünk, hogy tiszta lelkiismerettel részesüljünk mennyei és rettenetes titkaidban, a bűnök bocsánatára, a vétkek elengedésére, a Szentlélek közöltetésére, a benned való bizalomra, nem pedig ítéletre vagy kárhozatra”.⁵⁵ „Tisztíts meg minket, hogy egyesüljünk Krisztusod szent testével és vérével, és hogy azokat méltóan vevén magunkhoz, az élő Krisztust őrizzük szívünkben lakóul és a Szentlélek templomává legyünk”.⁵⁶ Az Eucharisztia vételére is érvényes, amit Szent Pál mondott: „Nem mondhatja senki: »Jézus az Úr«, csak a Szentlélek által” (1Kor 12,3) A liturgiában a szentáldozást követően a püünkösdi vecsernye énekével fejezzük ki örömmünket és hálánkat: „Láttuk az igazi világosságot. Vettük a mennyei Szentlelket. Megtaláltuk az igaz hitet. Imádjuk az osztatlan Szentháromságot, mert ez üdvözített minket”.⁵⁷

A Szentlélek és az Eucharisztia kapcsolatának szépsége és bősége, ennek tudatosítása gyümölcsözően gazdagíthatja a beavató szentségek katekéziséét.⁵⁸

52 „Aranyszájú Szent János Liturgiája”, in *A Görög Szeretarsú Katholikus Egyház Szent és Isteni Liturgiája*, Nyíregyháza 1920, 139.

53 „Nagy Szent Bazil Liturgiája”, in *A Görög Szeretarsú Katholikus Egyház Szent és Isteni Liturgiája*, 251.

54 Vö. SCHMEMANN, „Az orthodox istentisztelet”, in *Liturgia és élet* 51.

55 „Aranyszájú Szent János Liturgiája”, in *A Görög Szeretarsú Katholikus Egyház Szent és Isteni Liturgiája*, 146.

56 „Nagy Szent Bazil Liturgiája”, in *A Görög Szeretarsú Katholikus Egyház Szent és Isteni Liturgiája*, 262.

57 *Dicsérjétek az Urat!*, 87.

58 Ennek a kapcsolatnak az újrafelfedezése messze túlmutat a katekézis területén. „Az eucharisztikus esemény pneumatológiai vetületének újrafelfedezése támpontot nyújt ahhoz az ökume-

Ez a szemlélet valamennyi szentségre továbbvihető; bizonyos értelemben minden szentség „pünkösdi”, hiszen nem valósulna meg a Szentlélek nélkül. A Szentlélek tesz pappá,⁵⁹ a Szentlélek adja a megbocsátás hatalmát.⁶⁰ A Szentlelket kérjük a kenettel a betegnek,⁶¹ a Szentlélek epiklézise emeli a házasságot Isten szeretetének ölelésébe,⁶² és a Szentlélek járja át az Istennel a szentelmények közvetítése által találkozó embert is.⁶³

2.2.2. A Szentírás olvasása: pünkösöd

A Szentírásnak nem csak a forrásánál, nem csupán a sugalmazásnál találkozunk a Szentlélekkel. A Szentírás olvasása mindig pünkösöd. A sugalmazó Lélek az Ige olvasása, hallgatása, közvetítése közben folyamatosan gazdagít; zajtalan cselekvésével ott is, akkor is jelen van, amikor Isten szava visszhangra talál bennünk.⁶⁴ A prédikáló pap, a tanításban serénykedő

nikus találkozáshoz, amely manapság az ortodox, katolikus és evangélikus egyházak között zajlik”. TAFT, R. F. – SCHULZ, H.-J., *A bizánci liturgia*, Budapest 2005, 427.

- 59 Aranyszájú Szent János szerint „a pap itt, a földön végzi ugyan hivatását, de a mennyei rendekkel van egy sorban, éspedig teljes joggal. Mert sem ember, sem angyal, sem arkangyal, sem valamely teremtet hatalom, hanem a Vigasztaló rendelte ezt a szolgálatot... Jöjj ide, és ami itt történik, azt nemcsak csodásnak, hanem minden csodánál nagyobbak fogod látni! Itt áll a pap, és nem a tüzet, hanem magát a Szentlelket hozza...” (*A papi méltóságról*, 3.4). A kézrátétellel, vagyis a Lélek átadásával, a hivatalos küldetés átruházásával válik képessé egy ember arra, hogy „Krisztus személyében” (*Lumen Gentium* 21.) cselekedjék. „A Szentlélek sajátos kegyelme ebben a szentségben a Krisztushoz, a főpaphoz, tanítóhoz és pásztorhoz történő hasonulás kegyelme” (*A Katolikus Egyház Katekizmus*a, 185).
- 60 „Vegyétek a Szentlelket! Akinek megbocsátjátok bűneit, az bocsánatot nyer, s akinek megtartjátok, az bűnben marad” (Jn 20,22–23).
- 61 A betegért végzett egyik liturgikus könyörgésben ezekkel a szavakkal imádkozunk: „Hogy látogassa meg őt az ő Szentlelkének látogatásával, s nevének dicsőségére gyógyítson meg minden benne rejtőző betegséget és fájdalmat, könyörögjünk az Úrhoz!” Schmemmann szavai szerint a Szent Kenet „azért szentség, mert célja és eredménye... belépés az Ország életébe, a Szent Lélek örömébe és békéjébe...” SCHMEMANN, *A világ életéért*, 133.
- 62 Evdokimov a koronázás mozzanatával kapcsolatban egyenesen úgy fogalmaz: ez a házassági pünkösöd. Vö. EVDOKIMOV, P., *Sacramento dell'amore. Il mistero coniugale alla luce della tradizione ortodossa*, Servitium, Sotto il Monte 1999, 198.; A Szentlélek és a házasság szentsége kapcsolatáról lásd még OBBÁGY, L., „Dicsőséggel és tisztelettel koronázd meg őket! A Szentlélek és a házasság szentsége”, in *Athanasiana* 9 (1999) 9–23. Témánkat érinti még MEYENDORFF, J., *A házasság misztériuma*, Budapest 2009.; DOBOS, A., „A házasságkötés bizánci szertartása”, in *A keleti teológia a házasságról, családról*, (Sapientia Füzetek 22.), Budapest 2013, 85–115.
- 63 Minden szentelményben a Szentlélek leszállásáért s kegyelméért könyörgünk, és az áldásformula is jobbra így hangzik: „Megáldatik és megszentelődik... a Szentlélek kegyelme és e szentelt vízzel való meghintés által...”.
- 64 Nemeshegyi Péter – Yves Congar *La parole et le souffle* című könyve alapján – a szó és a lehelet összetartozását fejtegeti, s Isten Szavának és Lelkének működését elemzi. Izgalmas gondola-

katekéta számára ajándék „a fény a szemekben, amely jelzi a leereszkedő Lélek villanásait”.⁶⁵ Isten igéjének befogadása, a Könyv „megemésztése”, az Üzenet közvetítése: püünkös.⁶⁶

Az egyház anyasága és nevelői feladata közti kapcsolatot nagyon szépen fejezte ki Nagy Szent Gergely: „Isten Igéjének jegyeseként betelve Szentlélekkel az igehirdetés szolgálata által foganja gyermekeit, akiket buzdítván, megtérítván világra hoz”.⁶⁷ Aligha lehetne a katekétának az egyház nevében végzett munkálkodása célját, várt eredményét ennél érzékletesebben megfogalmazni.

2.2.3. Hétköznapiok Szentlelke

Püünkös nem csupán ünnep, nem csupán lángnyelvek, nem csupán látványosság, káprázat. Karl Rahner szellemes hasonlata a gyújtózsinórrol (húsvét) és a robbanásról (püünkös) találó és helytálló a két eseményre vonatkozóan, de a Lélek tevékenysége a későbbiekben – az egyén és a keresztény közösség életében egyaránt – nemcsak a szikra, a robbanás, a láng, hanem a folyamatos parázs is.⁶⁸ Püünkösdi katekézisünk része kell legyen a Lélek hétköznapi működésének felfedezése és gyümölcsei érlelődésének örömteli lelki élménye is, egyfajta személyes „pneumatikus tapasztalat” megosztása, az imádság tanulékony lelkületétől az erények szépségén át a krisztusi szabadság tágasságáig.⁶⁹

tot vet fel, amikor e kifejezésekhez a visszhang fogalmát is hozzákapcsolja. „Helyesen mondja Karl Rahner – írja Nemeshegyi –, hogy az Isten szavának e szóhoz méltó szilárd befogadása csak úgy lehetséges, ha maga az Isten a hallgató bensejében is működik, és megnyitja annak szívét. Az ember: visszhangzó lény. Kívülről megszólítja Isten igéje, belülről ráhangolja erre az Isten Lelke. A kettő találkozásából születik a hit, a szeretet, a krisztusi élet”. NEMESHEGYI, „Ne feledjük a Szentlelket!”, in *Távlatok* 49, http://www.tavlatok.hu/49_elottiek/41/41b_tani.htm

65 BARS, B. „Az igehirdetés az élet szolgálata”, in *Praeconia* 1 (2016) 17–24.

66 Vö. NOUZILLE, PH., „Megenni a Könyvet”, in *Pannonhalmi Szemle* 2 (1999) 6–19. A tanulmány nem említi sem a püünkös, sem a Szentlélek szavakat, de az egész gondolatkör csak szentlelkes miliőben értelmezhető.

67 *Moralia in Iob XIX*, 12: CCL 143a, 970

68 Vö. SZENNAY, A., „A lelket el ne fojtsátok» avagy: attól félünk, amit várunk?», in *Nyitott kapuk egyháza*, Pannonhalma 1995, 152. – Pascal, a híres tudós évtizedekig őrzött kabátjába varrva egy kis papirost, rajta „csipkebokrának”, Istennel való személyes, bensőséges találkozásának dátumával, s ezekkel a szavakkal: tűz, tűz, tűz. Élő eseményként őrizte ezt a lelki élményt, amely így erőt adott számára a hétköznapiokban is.

69 Püünkös (Szentlélek) és katekézis viszonylatában, a „hétköznapiok Szentlelke” kapcsán felmerülhet a kérdés, miért nem esik szó a Szentlélek hét ajándékáról, amelyek korábban a katekizmusoknak is, az imakönyveknek is részét képezték (bölcesség, értelem, tanács, erős-

Befejezés

A Szentlélek nagyon egyszerűen, nem látványosan, nem hivalkodóan működik. Ugyanakkor biztosan ott van a csendes és hűséges, a názareti jellegű, az „észrevétlenül, de nélkülözhetetlenül” végzett szolgálat mögött. Így teszi a dolgát a Lélek erőterében az egyház is, amelynek tevékenységét a kateketikai direktórium a csöndben növekvő fa életéhez hasonlítja: „Mint Pümkösd napján, Krisztus Egyháza ma is jelen van és tevékenykedik a részegyházakban, minden nyelven beszél, mert egy állandóan növekvő fa gyökerei minden kultúrába szerteágaznak”.⁷⁰

Pümkösd katekézisének színes, felemelő gyönyörűségét felismerve s magunkévá téve, szívünk-lelkünk, hitünk, katekéta lelkiségünk szentlelkes megújulását kérve, várva imádkozzunk: „Urunk, ki a te Szentlelkedet a harmadik órában apostolaidra leküldötted, tőlünk se vond meg őt, ó Jóságos, hanem újíts meg minket, kik hozzád esedezünk!”⁷¹

ség, tudás, jámborság, istenfélelem). Nemeshegyi Péter kiváló kateketikai érzékkel „váltja ki” e hét ajándékot a Szentlélek legfontosabb tevékenységeinek „hetesével”. Így ír: „Izajás 11. fejezetének 2. és 3. verse alapján az ókori és középkori teológusok sokat beszéltek a Szentlélek ezen ajándékairól. E fejtegetéseknek azonban nincs sok alapja. Először is, Izajás eredeti héber szövegében hat »ajándék« szerepel, és csak az ókori görög és latin fordításokban találunk hetet, mert e fordítások egy kétszer előforduló azonos héber szót két különböző görög, illetve latin szóval fordítottak. Továbbá e szövegben a Dávid-sarja Messiásról van szó, nem pedig rólunk, krisztushívőkről. Így csak közvetve vonatkoztathatjuk ránk ezeket a szavakat. Viszont a Szentírás sok más és sokkal fontosabb tevékenységet tulajdonít a Szentléleknek”. Ebből a kritikus magyarázatból kiindulva fogalmazza meg a Szentlélek tevékenységének hétféle formáját (életet, mozgást, kiírást, megszentelést, felszabadítást, imádkoztatást, gyümölcsöket terem), s hoz kateketikai feldolgozásra is kiválóan alkalmas irodalmi s egyéb példákat e hétformájú tevékenység szemléltetésére. NEMESHEGYI, P., „Szentlélek nélkül? Szentlélekkel!”, in *Távlatok* 73, <http://www.tavlatok.hu/73lelkiseg.htm>

⁷⁰ *A Katekézis Általános Direktóriuma*, 218. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=142>

⁷¹ „III. Imaóra”, in *Imaórák*, Debrecen 2020, 25.

Függelék

*Az első egyetemes zsinaton részt vevő püspök atyák megvallották hitüket az Úr Jézusban, aki valóságos Isten és valóságos ember. Ez a zsinat Nikaiában (Niceában) volt 325-ben. A főpásztorok ezt követően 381-ben találkoztak újra, hogy megfogalmazzák az egyház hitét a Szentlélekre vonatkozóan. Az alábbi fiktív levél a 381-ben, Konstantinápolyban összeülő zsinatra íródott. Ennek tükrében olvassuk!*⁷²

Hiszek a Szentlélekben...

Kedves Püspök Testvéreim: Gergely Nazianzból, Meletiosz Antiochiából, Cirill Jeruzsálemből, Gergely Nisszából, Péter Szebasztéból és mind, ti többiek, akik azért gyűltetek össze, hogy meghallgassátok egymás hitét; ki mit vall a Lélekről, a Krisztus Urunk által elküldött Vigasztalóról, és ha szükségesnek látszik, beépítsétek a hallottakat a Nikaiában megfogalmazott hitvallásba.

Mivel nem lehetek jelen köztetek, levélben fordulok hozzátok. Bocsásatok meg nekem, hogy mint az isteni tudományokban kevésbé jártas, de hitben élő püspök nem teológiai eszmefuttatást írok nektek, hanem egyszerű, keresetlen szavakkal, itt-ott kissé antropomorf kifejezésekkel, jelképesen néhány színbe öltöztetve vallom meg hitemet előttetek.

Hiszek a Szentlélekben.

Hiszek a Szentlélekben, aki szürke.

Szürke, vagyis nagyon egyszerű, nem kérkedő és nem hivalkodó. Akit alig lehet észrevenni. Aki „mintha nem is lenne”, nélküle mégis holt betű marad az ige, megbűzshodik a víz, megavasodik az olaj, nélküle proszfora marad a kenyér. Aki ott fúj, ahol akar, de inkább csöndes szellőként érint, vagy vitorlát duzzaszt, vihart ritkán kavár. Ő az, aki továbblendít napi fáradtságainkban, aki túlnőveszt bántó fásultságunkon, aki élteni egyszerű hétköznapijainkat, aki örömet csillant megszokott szolgálatainkba, aki meglepetéseivel szégyeníti meg rutinunkat, aki lelkesedést tud csempészni kötelező feladatainkba. Akitől a szürke nem is olyan szürke.

72 A levél fiktív, de a körülmények – az időpont és a megszólított püspökök s székhelyeik, illetve az ikoniumi főpásztor személye (aki tényleg nem tudott személyesen részt venni a zsinaton) – valóságok. A levél befejezésében leírt személyes emlék viszont már nem az ikoniumi püspök, hanem a szerző élménye.

Hiszek a Szentlélekben, aki zöld.

Zöld, mint a folyton újuló, Isten szépségéről és gazdagságáról árulkodó természet, hisz már a teremtésben Isten lelke lebeg a vizek fölött. Zöld, mert az a remény színe, ő pedig a Paraklétosz, a megígért és megérkezett Vigasztaló, aki szorongatásainkban, félelmeinkben, reménytelenségeinkben és gyászunkban a remény apró, de bizonyosságot nyújtó jeleit elhintve segít túl a csüggedt életállapotokon. Zöld, hiszen maga a szabadság, s a Krisztus-követők meghívása szabadságra szól. Szabadságra keresztényüldözésekkel vagy egyházon belüli börtönviszonyokkal, szabadságra külső és belső zsarnoksággal szemben.

Hiszek a Szentlélekben, aki szivárványszínű.

Szivárványszínű, vagyis gyönyörű, harmonikus, napfényt és esőt hordozó, ellentéteket magába olvasztó, derűt sugárzó. Hivatalt és karizmat közelítő, csinovnyikot és lánglelkű apostolt egy célra ötvöző. Aki szent ügyekben háborító, csacskaságokban meg békítő. Ifjú szívek lázadó ösztönességét féltőn őrző, találkozásokat és csalódásokat is ajándékozó, fekete reverendába színes álmokat szövő, örökké fiatal, mégis bölcs, nyugodt erő.

Kedves Püspök Testvéreim!

Még fiatal pap voltam, amikor egy bölcs öregember a halálos ágyán ezt hagyta nekem örökül: „Tudja, atyám, az Atyaistenről sokat beszélünk – pedig a teremtésen már rég túl vagyunk. A Fiúistenről is gyakran hallunk – pedig a megváltáson is túl vagyunk. A Szentlélek Úristenről viszont senki nem beszél – pedig a megszentelődéstől, hej, nagyon messze vagyunk”. Az én kedves kisöregem teológiája lehet, hogy sántít, de ha nemcsak tudós értelmünkkel, hanem szívünkkel is figyeljük a szavait, talán mégse sántít annyira.

Igen, drága jó Püspök Atyák, hiányos a nikaiai szimbólum. Hiszek a Szentlélekben!

Kelt Ikoniumban, 381. vízkereszt havában

Amfilokhiosz püspök

Könyvajánló

Dudás Róbert Gyula (szerk.): *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában*, kiadja a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösség (METEM) és a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2020. ISBN 978-615-5826-08-5

„Amerikában a templom az egyetlen hely, hol a népek nagy tengerében anyanyelvén hall beszélni a magyar, ahol az ének, az imádság, a szentbeszéd, a festés, a kép, a zászló mind magyar. A templomok tulajdonképpen várai és őrhelyei a magyar szellemnek. [...] mily fontos dolog az amerikai magyarság számára nevelni és kiküldeni minél több magyar papot, drága magyar nővért [...]” – ez a Shvoy Lajos *Amerikai levelek* című könyvéből származó idézet az egyik mottója Dudás Róbert Gyula *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában* címmel összeállított névtárának.

Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában az 1800-as évek közepén jelentek meg az első magyarok, számuk ma nagyjából öt millió főre tehető. Dudás Róbert Gyula munkája az amerikai magyar diaszpórában 1825 és 2019 között szolgálatot teljesítő lelkipásztorok és szerzetesek életrajzi adatait foglalja össze. A kutató öt éve, az Amerikában eltöltött idő alatt kezdte el az Amerikában és Kanadában szolgálatot teljesítő római és görögkatolikus lelkipásztorok adatainak összegyűjtését Vas László, nagyváradai egyházmegyes pap segítségével, aki akkor a New Jersey-i Passaic magyar plébánosa volt. A szerző az ő emlékének ajánlja a könyvét. Az összegyűjtött anyagból később, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola oktatóinak, dr. Udvarvölgyi Zsolt főiskola tanárnak és dr. Sánta János atyának szakmai és lelki támogatása mellett egy olyan dolgozat született, amely második helyezést ért el a 2019 áprilisában megrendezett 34. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekciójában. Jelen kiadvány ezen dolgozat mellékletének átdolgozott kiadása.

A névtárat több ajánlás vezeti fel. Cserháti Ferenc, a külföldi magyarok lelkipásztori ellátásával megbízott esztergom-budapesti segédpüspök a kötet történelmi szempontú jelentőségét emelte ki: „Mit mondjunk azokról a férfiakról, papokról és szerzetesekről, akik a tengeren túlra, az Amerikai Egyesült Államokba és Kanadába is elkísérték kivándorlásra kényszerült, legtöbbször nincstelenné vált és új egzisztenciát kereső honfitársainkat, hogy aztán az új hazában is segítsék őket a talpra állásban és álmaik megvalósításában? [...]”

Nem feledkezhet meg róluk sem az egyházi, sem az egyetemes magyar történetírás.

Ezért különösen hálásak lehetünk e kompendium szerzőjének, aki felkutatva, összegyűjtötte és ebben a könyvben elénk tárta az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában működő magyar lelkipásztorok fellelhető neveit és életrajzi adatait. Ezekből remekművet alkotott, és emlékművet állított azoknak, akik bár egy távoli földrészeken tevékenykedtek, de ott is honfitársaink, nemzetünk szolgálatában álltak, és népünk közös magyar történelmét írták.”

Jelen kötet emellett egy fontos szerepet is betölt, hiszen „összekötő szálként szolgálhat azoknak, akik eddig talán idegenkedve vagy néha ellenségesen kezelték a külföldön élő, magyarul beszélő és szolgáló papokat, szerzeteseket. E fontos dokumentum valóban emléket állít a hűségesen szolgáló, példásan küzdő és becsülettel élő lelkipásztoroknak, akik példája ma is világít és erősít” – írja P. Kiss G. Barnabás OFM, észak-amerikai delegátus, a detroiti Szent Kereszt-templom plébánosa.

Dr. Libor Józsefné, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola rektora a szerző kiemelkedő kutatói tevékenységét dicséri: „Az egyházzene iránt érdeklődők a kántor, míg a hitéleti nevelésben elmélyülni vágyók a katekéta-lelkipásztori munkatárs szakon szerezhethetnek alapidiplomát főiskolánkon. Ezeken a szakokon hallgatóink többsége levelező tagozaton, munka mellett folytatja tanulmányait. Ezért is külön kiemelendő, dicsérendő, ha közülük valaki még a tudományos kutatásban is elmélyül, mint Dudás Róbert Gyula.”

A kötet összeállítójának több éves kutatómunkája során többek között a kalocsai, székesfehérvári, váci, szegedi, temesvári, nagyváradai egyházmegyei levéltárakban gyűjtött adatokat, illetve számos esetben a most Amerikában szolgáló magyar papok látták el őt információkkal, akiknek előszavában ezért köszönetet mond.

A kiadvány segítségével az olvasó nagyjából ezer lelkipásztor nevét és rövid életrajzát ismerheti meg, melyeket a szerző 531 oldalon foglalt össze. A gyűjtemény négy fejezetre osztva mutatja be az Amerika Egyesült Államokban és Kanadában szolgálatot teljesítő papokat és szerzeteseket. Az első, rövidebb részt, amely a püspöki méltóságra emelt és püspökként az észak-amerikai diaszpórában szolgálatot teljesítő magyar származású lelkipásztorokat mutatja be, egy 409 oldal terjedelmű fejezet követi, amely az Amerikai Egyesült Államokban szolgált magyar római és görögkatolikus papok jegyzékét foglalja magába. A harmadik rész a Kanadában szolgált lelkipásztorokat mutatja

be, míg az utolsó, mindössze négy oldalt kitevő fejezet az USA vagy Kanada területén született, de kizárólag Magyarországon szolgált római és görögkatolikus lelkipásztorok életrajzeit ismerteti. A felsorolás minden esetben abc sorrendet követ. Az Olvasót a papok és szerzetesek életrajzi adatait (püspöki méltóságra emelt, Magyarországon született, az USA-ban, vagy Kanadában szolgált, majd, hazatért, aktív/nyugalmazott lelkipásztor stb.) rítusát (római vagy görög katolikus,) és szentelési fokozatát (lelkipásztor, diakónus) valamint szerzetesrendi besorolását illetően különböző jelek segítik, melyek jegyzéke a kötet elején található.

Az adatok táblázatokban kerültek összefoglalásra, melyek felépítése a következő sémát követi: a név megadása alatt az adott személy születésének és halálkozásának dátumai olvashatók. Ezután jön a lelkipásztor egyházmegyei vagy szerzetesrendi besorolása, majd egy vázlatos életrajzi áttekintést láthat az olvasó. A névtár kitér ezután az anyaországi, tehát a történelmi Magyarország területén betöltött, valamint az amerikai szolgálati helyek ismertetésére. Minthogy több lelkipásztor folytatott irodalmi tevékenységet, így a soron következő rubrika az ő életrajzaikat, cikkeiket, teológiai vagy egyháztörténeti témájú műveiket veszi sorra. A névtárat a felhasznált források jegyzéke zárja.

„Természetesen nem mondhatjuk azt, hogy ez az adattár teljes, s mindenre kiterjedően pontos. A lehetőségekhez képest valamennyi forrást (átlagosan személyenként 6-8 különböző forrást, nagyjából 10 ezer egyéni forrást) kutattam fel, s jelöltem meg. Hibák és hiányosságok lehetnek. Nem könnyítette meg a munkát az, hogy rengeteg templom megszűnt, s különösen az 1950-es évek utáni, már kinn született magyar pap adatai sokszor csak nagy kerülővel s szerencsével deríthetők fel. Nagyon sok adat pedig levéltárak mélyén, valahol Amerikában porosodik, s ezekhez a hozzáférés jelenleg korlátozott” – emlékszik vissza a kutatás nehézségeire a szerző. A névtár megjelenését a templombezárások és az elhunyt lelkipásztorok egyre növekvő száma indokolta. A szerző előszavának végén megtalálhatók az elérhetőségei is, hiszen szívesen fogad minden javaslatot, javítást a kiadvány jobbá tétele céljából.

Dudás Róbert Gyula munkája hiánypótló és egyedülálló, hiszen elsőként foglalta össze az Amerika Egyesült Államokban 1825 és 2019 között szolgáló papok és szerzetesek életrajzaival kapcsolatos információkat, új adatokat nyújtva ezzel az egyháztörténeti kutatások és a téma iránt érdeklődők számára.

Földvári Katalin

MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

Új zsoltároskönyvünk

Napjainkban napvilágot látott a hivatalos zsoltároskönyvünk. Ez a kezdeti megállapítás azonnal két szempontot foglal magába. Ugyanis egyrészt valóban „Zsoltároskönyv”, mert nem a Bibliából átvett „Zsoltárok könyve”, hanem annak liturgikus használatra való kidolgozása, átalakítása. Ez a tény magával hozza azt a másikat, hogy nem az eredeti héber szövegből történt a fordítása, hanem a *Szeptuaginta* (LXX-es) görög változatból. Másrészt viszont az is fontos tény, hogy ez a legelső olyan liturgikus könyvünk, amely az Apostoli Szentszék / Róma által adott jóváhagyással rendelkezik. Magyar nyelven még nem volt ilyen approbációval ellátott, illetve kiadott egyetlen liturgikus könyvünk sem. Az apostolos és evangéliumos könyvünk, énekes és imádságos könyveink „csupán” püspöki, illetve egyházmegyei jóváhagyással láttak napvilágot (s ez érvényes a legújabban kiadott és különböző részleteiben egyre terjedő – bár eredetileg csak magánhasználatra engedélyezett – liturgikus kötetekre is, a Triódiontól kezdve a Méneáig).

Most végre kézbe vehetjük a zsoltároskönyvünket! Megjelenése, illetve megjelentetése nem volt egyszerű, meglehetősen terjedelmes időt vett igénybe, és hosszú folyamaton kellett átmennie. A mű megjelenésére rendezett könyvbemutatón elhangzott, hogy „az eredeti görög liturgikus szövegből tíz évvel ezelőtt püspöki felkérésre kezdte fordítani Orosz Atanáz szerzetes pap, aki ma a Miskolci Egyházmegye megyéspüspöke”.¹ Ugyanis minden keleti egyháznak alapvető imakönyve a saját nyelvére lefordított zsoltároskönyve, így kellett a mi egyházunknak is. Az idézett tudósításból megtudható az is, hogy „dámóci tartózkodást követően Atanáz atya Zircre, a ciszterci atyák közösségébe vonult be, és ott lett mindennapi feladata a görögből készülő fordítás folytatása és befejezése”.²

Érdemesnek tűnik a megjelentetés folyamatát a meglévő és rendelkezésre álló dokumentumok segítségével áttekinteni. Miután elkészült a fordítás, következett a revízió. Ezt a feladatot Székely János biblikus teológus, szombat-helyi megyéspüspök vállalta. Így kerülhetett Rómába a mű, hogy jóváhagyást nyerjen.

Először 2014. április 14-ei keltezéssel kaptunk hivatalos tudósítást a készülő, illetve immár jóváhagyásra beterjesztett zsoltároskönyvről. A miskolci

1 [N. N.], „Zsoltároskönyv – Gyógyító kincs”, in *Görögkatolikus Szemle* 7 (2018) 10.

2 *Uo.*

körlevél a következőket írta: „Jelzem, hogy a Keleti Kongregáció 3 évre *ad experimentum* jóváhagyta a görögből fordított zsolnároskönyvünket, melyet a húsvét utáni időszakban Irodánktól lehet majd egyházközségenként egy-két példányban kísérleti használatra megrendelni”.³ Ez a kötet az A/5 és a B/5 közötti formátummal rendelkezett, és még nem nyomdászati kötéssel, hanem egyszerű spirálkötéssel lett ellátva. A belső címlap hátoldalán közölt szöveg minden lényeges szempontot elmond a műről: „Jelen fordítás az 1950-ben, Grottaferratában, egyházi jóváhagyással kiadott, „Pszaltérion” című, görög Zsolnároskönyvből készült. – A fordítást készítette Orosz Atanáz püspök-exarcha – Kiadja *ad experimentum* a Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus – Nyíregyháza 2014.”

A három esztendő elteltével egy újabb revízió következett: „a rendszeres zsolnárimádság tapasztalatai és a beérkező javaslatok alapján több helyen módosították a szövegeket”.⁴ Aztán újabb tudósítást kaptunk immár a metropóliai körlevélből, mely 2017. november 21-ei keltezéssel a következőket írta: „2014-ben körlevélben tudomására hoztuk a főtisztelendő atyáknak, hogy a Keleti Egyházak Kongregációja elfogadta a magyar nyelvű Zsolnároskönyv új fordítását, és három éves »ad experimentum« időszakot írt elő annak engedélyezett használatára és az esetleges hibák kijavítására. – A három év eltelte után ugyanezen Kongregáció 2017. október 30-án kelt, 15/2009. számú határozatában véglegesen jóváhagyta a javított Zsolnároskönyv szövegét. – A Zsolnároskönyv megszerkesztésének és kiadásának munkálatait hamarosan megkezdjük, elkészültével pedig szeretnénk minden paptestvérnek és parókiának eljuttatni egy-egy példányt.”⁵ – A megkapott jóváhagyás után tehát elkezdődhetett a végleges változat előkészítése az eddigi „ideiglenes változattól”.

A végleges változat címlapjának hátoldalán az előzővel csaknem megegyező szöveg olvasható: „Jelen fordítás alapja az 1950-ben, Grottaferratában egyházi jóváhagyással kiadott, »Pszaltérion« című, görög zsolnároskönyv. – Készült az Apostoli Szentszék és a Keleti Kongregáció jóváhagyásával. – Ez a kiadvány a 2020-as Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus előkészületének jegyében jelenik meg. – Kiadja: a Görögkatolikus Metrópólia – Debrecen, 2018”. – Három új szempont azonban megjelenik benne. Egyrészt az, hogy nemcsak a Keleti Kongregáció hagyta jóvá a művet, hanem az Apostoli

3 „684/2014. sz. Lelki irodalom ajánlása”, in *Miskolci Apostoli Exarchátus Körlevelei* II (2014) 4.

4 „Zsolnároskönyv – Gyógyító kincs” (1. láb.), 11.

5 „117/2017. Zsolnároskönyv”, in *Metropóliai Körlevelek* III (2017) 2.

Szentszék is. Tehát a legmagasabb szintű approbációval rendelkezik. Másrészt pedig az jelent egy újabb információt, hogy a Budapesten megrendezendő Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készülve adja ki a magyar görögkatolikus egyház a zsoltároskönyvet.⁶ Egy harmadik jellegzetességet pedig az jelent, hogy az időközben megszületett metropólia jelenteti meg a művet.

A 2018. március 28-án datált metropóliai körlevél a következőket írta: „Az előző körlevélben hírt adtunk a Zsoltároskönyv végleges kiadásáról (117/2017). Szerettük volna már az idén nagybőjt elején közreadni, de az igényes kiadvány megtervezéséhez és kivitelezéséhez a tervezettnél jóval több időre volt szükség. Ezért elnézést kérünk mindazoktól, akik már nagyon várták ennek az első, hivatalosan is jóváhagyott liturgikus könyvünknek a megjelenését. – A Zsoltároskönyvből minden paptestvér, minden templom és minden intézmény kap egy-egy példányt. Kérjük, hogy használják imádásaikhoz minél gyakrabban ezt a legszentebb imakönyvet, és erre híveiket, munkatársaikat, az általuk gondozottakat is tanítsák, buzdítsák. Szolgálja ez az új kiadvány mindnyájunk lelki megerősödését! – Tervezzük még a mostaninál kisebb formátumú könyv formájában is kiadni a Zsoltároskönyvet, hogy az a hétköznapi használatban is minél könnyebben forgatható legyen. Hadd legyenek jelen hétköznapijainkban is a zsoltárok! – Az ajándékba adott könyveken túl további példányok Tamásvasárnaptól a kegytárgyboltban lesznek megvásárolhatóak. Itt jegyezzük meg, hogy a Zsoltároskönyv hangos változata szintén kapható a kegytárgyboltunkban.”⁷

Zsoltároskönyvünkről a miskolci körlevél is hírt adott 2018. április 3-ai datálással, pontosítva azt, hogy húsvét utánra várható a megjelenése: „A Zsoltároskönyv kiadását a húsvét utáni hetekben vállalta a nyomda. – A Zsoltároskönyvből a paptestvérek ajándékba kapnak majd egy-egy példányt, további példányok megvásárlására pedig a kegytárgyboltokban nyílik majd lehetőség.”⁸

Látható, hogy püspökeink már ekkor meghirdették a kisebb méretű zsoltároskönyv kiadását. Ezt teljesen gyakorlati szempont diktálta. Gondoskodni akartak ugyanis egy olyan változatról, amit könnyedén zsebre lehet tenni,

6 Ez azonban nem így valósult meg, hiszen a koronavírus járvány miatt a kongresszus megrendezését egy évvel központilag elhalasztották.

7 „57/2018. A Zsoltároskönyv kiadása”, in *Metropóliai Körlevelek I* (2018) 6.

8 „575/2018. sz. Evangéliumos és Zsoltároskönyv”, in *A Miskolci Egyházmegye Körlevelei II* (2018) 2.

illetve mindig kéznél lehet tartani az imádkozáshoz. A 2020. május 27-ei datálással kiadott metropóliai körlevél ezt a szempontot is tartalmazza, amikor arról ír, hogy többen jelezték, hogy „népszerű lett” a Zsoltároskönyv (az Imaórák füzetével együtt), és hogy „hasznosabb volna kisebb formátumban is kiadni” őket, „hogy ne csak a templomban, hanem hétköznapijainkban is könnyen forgathatóak legyenek”.⁹ Az igénynek eleget téve, végül napvilágot látott a mű.

Ennek fényében a Miskolci Egyházmegye 2020. június 7-ei datálással megjelent körlevelében már a következők olvashatók „Értesítem a paptestvéreket, hogy megjelent a Zsoltároskönyv és az Imaórák zsebkönyve... A könyvekből minden paptestvér, diakónus és özvegy tisztelendő asszony személyre szóló példányt kap a Görögkatolikus Metropólia ajándékaként. További példányokat 1200, illetve 1500 forintos áron a könyvesboltunkból lehet megrendelni, illetve vásárolni”.¹⁰

Külső kinézetére ez a könyv teljesen azonos az előző, nagyobb méretű változatával. Belseje azonban már eltéréseket mutat. Ugyanis nem pusztán leicsinyített változatról van szó, hanem újraszédésről. Az összes belső díszítés megmaradt: az ábrák, a fejlécsorok, a fejlécek, s ezek valóban le vannak kicsinyítve az előbbihez képest. Viszont a szövegtükrök változtak. Ebből fakad az a tény, hogy ennek könyvnek az oldalszáma nagyobb. Az utolsó előtti lapra – a tartalomjegyzék után – a szerkesztők beillesztették a kathizmák rendjét, elősegítendő a zsolozsma végzését (a reggeli istentiszteletben előírt két, az alkonyati istentiszteletben előírt egy kathizma imádkozását).

Míg a nagyobb méretű változatról nem, ez utóbbi „zsebkiadásról” hirdetés jelent meg a sajtónkban. „Hordozható kiadásban is elérhető az új fordítású *zsoltároskönyv* és *imaórák könyve*. A Görögkatolikus Metropólia gondozásában megjelent az új fordítású zsoltároskönyv és imaórák könyve hordozható kiadása. A szép és elegáns kiadványok megvásárolhatóak a görögkatolikus könyvesboltokban: Máriapócsan, Budapesten, Debrecenben, Miskolcon és Nyíregyházán egyaránt. Imádkozunk együtt!”¹¹

Könyvünk – a fontossága révén – a régmúlttal köt össze bennünket. Ugyanis, mint a fentebbi idézetekből már látható volt, az eredetijét annak a görög zsoltároskönyvnek a használható változata szolgáltatta, amely a Róma

9 Vö. „269/2020 Új kiadványaink, in *Görögkatolikus Metropólia Körlevele* III (2020) 4.

10 „841/2020. sz. Lelki irodalom, imakönyvek ajánlása”, in *A Miskolci Egyházmegye Körlevelei* 3 (2020) 4.

11 *Görögkatolikus Szemle* 6 (2020) hátsó címlap.

melletti Grottaferrata monostorában készült 2200 éve, és amit a Újszövetség szerzői és az egyházatyák is használtak. Jól tudott, hogy a héber szövegtől eltérő görög zsoltároskönyvet az egyházban 1900 éven át mindig előnyben részesítették. A keleti egyházak mindig a Szentlélek által sugalmazott változatnak tekintették a görög zsoltároskönyvet. „Az Újszövetség szerzői többnyire ezt idézték, és az egyházatyák is általában ezt magyarázták. Az egyház liturgikus himnuszai is sok helyen ezekhez a szövegekhez alkalmazódtak, és így a görög zsoltároskönyvre a liturgiánk megértése, a szent hagyományunk megértése miatt is szükségünk van”.¹² – Íme, ezek a szempontok azok, amelyek fontossá teszik a magyar nyelvű zsoltároskönyvet. S ha ehhez még hozzátesszük, hogy a görög atyáink is mennyire fontosnak tartották a zsoltárok imádkozását, amint a zsoltármagyarázatokban megírták, akkor velük is lelki és szellemi kapcsolatba kerülhetünk. Ugyanis „az atyák tapasztalata szerint a zsoltárok imádkozása járul hozzá leginkább az ember testi és lelki betegségeinek gyógyításához, mintegy patikaként szolgál. Természetesen örömmünkben is tudunk azonosulni a zsoltár mondanivalójával, valamint bűnbánatunkban, bajainkban is segítséget nyújt ez a gyűjtemény”.¹³

Mostantól fogva mindenkinek rendelkezésére áll a Zsoltároskönyvnek mind a nagyobb, mind a kisebb változata.

Zsoltároskönyv, Kiadja: a Görögkatolikus Metropólia – Debrecen, 2018, 199 p.

Ivancsó István

Nyíregyházi egyházmegyénk képes sematizmusa

Egyszerre jelent hiánypótlást és újdonságot egyházmegyénk sematizmusa. S ez a megállapítás akkor is helytálló, ha a megállapítás mindkét részét értelmezni kell; sőt, többszörösen is kell. *Hiánypótló* olyan értelemben, hogy a 2015. március 19-én megalapított¹⁴ Nyíregyházi Görögkatolikus Egyházmegyének az első két évében nem volt önálló sematizmusa. Így éppen ideje, hogy megszületett. Ugyanakkor *újdonság* is a kötet a benne található leírások, a képek és fényképek révén. Éppen ezért talán a megjelenése utáni harmadik esztendőben sem veszíti el értékét¹⁵ a mű jelen ismertetése.

Mit lehet elvárni egy egyházmegyei sematizmustól? Mindenekelőtt azt, hogy pontos adatokkal szolgáljon az adott egyházmegye helyzetéről, szer-

vezetéről, statisztikájáról, központi hivatalairól, egyházközségeiről, templomairól, papjairól. Nos, mindezek maradéktalanul megtalálhatók a kötetünkben. Sőt, lényegesen több adat is található benne. A következőkben ezeket próbáljuk szemügyre venni és ismertetni.

Mindenekelőtt öröndetes ténykényt állapíthatjuk meg, hogy az egyházmegye alapító bullájának eredeti latin nyelvű szövege – illetve fényképe – helyet kapott a keménytáblás borító belső oldalán és a könyv első lapján. Olyan jó reprodukció ez, hogy minden nehézség nélkül el lehet olvasni. Ámde a szerkesztők gondoskodni akartak arról is, hogy ez a szöveg mindenki számára érthető legyen, így a magyar fordítását is közölték.¹⁶

A kötet bevezető egysége olyan, mint amilyen általában szokott lenni egy-egy sematizmusnak ez a része. Tehát az egyház vezetőit mutatja be az ilyenkor szükséges adatokkal. Elsőként – természetesen – a pápát, majd az apostoli nunciust, végül a metropolitát. Mindegyikükről színes fényképet is közöl. Ide tartozik még a metropólia címének, illetve elérhetőségeinek a közlése.

A kötet ténylegesen első része „a görögkatolikus metropólia fenntartásában, a nyíregyházi egyházmegye területén lévő intézmények” felsorolását adja, az összes szükséges adattal. Megtudhatjuk, hogy ide tartozik a máriapócsi nemzeti kegyhely a kegytemplommal, valamint a lelkigyakorlatos és zarándokházzal (illetve két tagintézményével együtt). Ugyancsak ebbe a kategóriába tartozik a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola és összes intézménye, továbbá a Papnevelő Intézet, a Kegytárgy- és Könyvesbolt, valamint a Görögkatolikus Médiaközpont. Ezeken túl még két alapítványt (a Kelet-Magyarországi Fiatalokért, illetve a Szent Pantaleimon) is ide csoportosít a könyvünk.

Ezek után következik a sematizmus törzsanyaga: a „Nyíregyházi Egyházmegye”. Mindenekelőtt megtudhatjuk, hogy egyházmegyénk védőszentje Szent Miklós püspök. Aztán következik az alapító bullának a magyar szövege (amiről fentebb szó volt), majd egy rövid előszó az egyházmegye eddigi rövid történetéről és működéséről, valamint főbb célkitűzéseiről. Egy-egy színes fénykép illusztrálja eddigi főpásztoraink személyi adatait: Dr. Orosz Atanáz püspök volt a Nyíregyházi Egyházmegye első apostoli kormányzója,¹⁷ az első főpásztor pedig Szocska A. Ábel OSBM

¹⁶ Ez a 16. oldalon található.

¹⁷ 2015. június 13-tól 2015. december 12-ig látta el ezt a tisztséget.

lett apostoli kormányzói tisztségben.¹⁸

Meglehetősen terjedelmes rész mutatja be az intézmények adatait (21–42. old.). Idetartoznak a központi intézmények (mint az egyházmegye szervezete, hivatalai, irodái, bírósága), a nevelési-oktatási intézmények (amikből meglepően sok van: összesen tizenhét). Megtudhatjuk továbbá, hogy a szociális intézmények egyrészt az egyházmegye, másrészt a paróchiák fenntartásában működnek (ez utóbbiból összesen hatot sorol fel a sematizmus). A paróchiák fenntartásában működő huszonöt házi segítségnyújtó szolgálat összes adata is jelen van a könyvben, mint ahogy a Szent Lukács Szeretetszolgálatnak az egyházmegye területén működő kilenc intézményének adatai is. Következnek a lelkeszségek és egyéb intézmények adatai, majd szerzetesrendekéi és a központi alapítványéi. Az utolsó egységet ebben a részben a „Tanácsok és bizottságok” tagságának a felsorolása képezi. – Mindezt áttekintve megnyugvással lehet megállapítani, hogy az elérhetőségek hiánytalanul meg vannak adva. Tehát, ha valaki meg szeretne szerezni valami címet vagy elérhetőséget (postacím, telefonszám, honlap), itt megtalálhatja.

Már eddig is tekintélyes adatmennyiséggel találkozhatott az olvasó a könyvben. Ám ezek után következik a legfontosabb anyag, annak is az első része: „A Nyíregyházi Egyházmegye területi beosztása”. Ez a rész olyan, mint amilyen általában szokott lenni a sematizmusokban. Tehát nem egyszerűen alfabetikus sorrendben közli a paróchiákat, illetve azok adatait, hanem a szerkezeti beosztás alapján teszi ezt. Így a három főesperesség adja az elsődleges szerkezeti vázat, majd azokon belül az esperességek. Biztos, hogy ezzel az egyházmegye szerkezetére enged rápillantást a mű. Ámde az is igaz, amit az egyéb sematizmusokból is dolgozó kutatók hátrányként szoktak konstatálni, hogy így nehezebb egy-egy egyházközségnek az adatait kikeresni. S ez akkor is igaz, ha – szerencsés módon – mutatók találhatók a könyv végén (222–229. old.). A felépítés világos és áttekinthető. Az egyházközség nagybetűs címe alatt következik az összes elérhetősége: postacím, telefon, elektronikus cím, ha van, akkor honlap, majd a paróchus neve a telefonszámával együtt. Ezek mind vastag betűvel vannak szedve. A következő adatok – az egyházközség alapításának éve, a templom építésének, illetve felszentelésének ideje, címünnepe, templombúcsúja – után a filiákat vagy liturgikus helyeket, az egyházközséghez tartozó településeket látjuk egymás alatt felsorolva, végül a szociális alapszolgáltatást nyújtó in-

18 Ferenc pápa 2015. október 21-én nevezte ki apostoli kormányzónak.

tézmény neve. Valódi újdonságot jelent a sematizmusban, hogy szöveges ismertetést ad minden egyházközségről és templomáról, s ehhez a templom színes fényképét is közli. Igazi kuriózum, ilyen sematizmusunk még nem volt! (Egy – talán figyelmetlenségből eredő – hiányt is meg kell jegyezni: éppen a legősibb, nyírderszi templomunkról nincs említés. S ez akkor is fájó, ha ma nem önálló egyházközség, hanem nyírcsászári filiája.)

A mű következő nagy egysége: „A Nyíregyházi Egyházmegye papjainak személyes adatai” (137–189. old.).¹⁹ Örömmel állapíthatjuk meg első pillantásra is, milyen nagyszerű újításokat tartalmaz ez a rész is. A papnak nemcsak a nevét, hanem a fényképét is közli a könyv. Sőt, vele átellenben a tisztelendő asszonyét, a pap feleségét is. Ilyen sem volt még! Dőlt betűkkel következik a pap életútjának, vagyis szolgálati helyeinek és területeinek a felsorolása, majd vastag dőlt betűvel a jelenlegi beosztása és tevékenységi területe. Végül a pap személyes elérhetőségei zárják az adatait: telefonszáma és elektronikus címe. És még egy érdekesség: minden ilyen egység után látható a QR-kód! S ennek használatához is segítséget ad a könyv (230. old.). Reménykedünk abban, hogy ezután már minden újabb sematizmusunk ilyen lesz, fényképeken is bemutatja a papot és feleségét, amire bizony nagy szükség van még az egyre jobban technicizálódó világunkban is!

Ugyanilyen módon mutatja be a sematizmus „A Nyíregyházi Egyházmegye területén szolgáló, más egyházmegyéhez tartozó papok személyes adatait” is (191–198. old.).

Ezt a részt követi „A Nyíregyházi Egyházmegye papjai szentelési sorrendben” (199–202. old.). Megtudhatjuk, hogy élő papjaink közül Szabó Sándor a legidősebb, aki 1957-ben szentelődött, valamint azt, hogy legutóbb, 2016-ban hat papot szenteltek egyházmegyéinkben.

A sematizmus közli „A Nyíregyházi Egyházmegye diakónusainak személyes adatait” is. Egyikük sem készült állandó diakonátusra, s a jelen sorok írása idején már mindketten áldozópapként teljesítenek szolgálatot az egyházmegyében. Róluk is – és feleségükről is – látható fénykép.

„A Nyíregyházi Egyházmegye papnövendékei – mind a húsz – nevükkel és fényképekkel vannak felsorolva a sematizmusban (205–209. old.).

Következik egy felsorolás „A Nyíregyházi Egyházmegye nyugállományban lévő papjairól” a könyvben, ám itt csak a címeik és telefonszámaik vannak megadva, mert már mindegyikük szerepelt a fényképes részben is.

19 Mivel az anyaggyűjtés, illetve a lezárás 2017. március 15-én történt, az ennek megfelelő állapot tükrözi (mint a további részek is).

Egy következő újdonságot jelent a sematizmusban, hogy az özvegy papnéknak nemcsak az elérhetőségeit sorolja fel, hanem a fényképüket is közli. Ilyen sem volt még. Különösen a fiatalabb papi generációk számára fontos, hogy megismerjék az idősebb, már elhunyt paptestvéreik özvegyeit. Jelenleg tizennyolcan vannak.

Végül „A Nyíregyházi Egyházmegye elhunyt papjainak” felsorolása következik, mégpedig nemcsak szűkszavú adatokkal, hanem a szolgálati helyek felsorolásával, valamint a fényképükkel és feleségük fényképével! Ez is nagyszerű újdonság. Egy rövid megjegyzést érdemes hozzáfűzni: kíváncsian várjuk, hogy az 1982 és 2015 között elhunyt papjaink adatai hol fognak megjelenni. Ugyanis a jelenlegi Nyíregyházi Egyházmegye paróchiáin szolgáló papokról is szó van az esetükben, akik akkor még a Hajdúdorogi Egyházmegyében működtek, ám egyházközségük ugyanaz volt.

Két mutató zárja a sematizmusunkat. Ezek egyike a papok és diakónusok névmutatója (221–224. old.), másikuk pedig az egyházmegye településeink névjegyzéke 225–229. old.). Örömmel állapíthatjuk meg, milyen nagy segítséget jelent az, hogy a paróchiák és filiák neve nincs különválogatva, így lényegesen könnyebb a listában való keresés.

Örömmel üdvözölhetjük utólag is az új egyházmegyén új sematizmusát, amely az eddigiekhez képest sok nagyszerű újdonságot tartalmaz. Némi irigységgel tekintünk egykori anyaegyházmegyénk, a munkácsi egyházmegye sematizmusainak sorozatára: 1814-től 1915-ig, reménykedve abban, hogy nekünk is hasonló szép sorozatunk lesz.²⁰

Gánicz Tamás – Gerner Attila (szerk.), *A Nyíregyházi Egyházmegye sematizmusa*, Nyíregyháza 2017. 232. p. ISBN 978-615-80243-2-7

Ivancsó István

Terdik Szilveszter:

A Munkácsi Egyházmegye festészete a XIX. században

A hazai görögkatolikus művészet kevésbé ismert fejezete a XIX. században folyó művészeti tevékenység, noha ekkoriban számos templom és

20 2020-ban a metropólia kiadásában jelent meg a *Görögkatolikus név- és címtár*, amely mind a három egyházmegyének és papjainak adatait tartalmazza, de nincs benne a paróchiák történeti-leíró része, valamint hiányzanak a fényképek is. A korábbi kiadásban legalább a papok és papnék fényképeik láthatók voltak.

ikonosztázion épült, ráadásul az egyházfők is élénk érdeklődést mutattak a művészeti kérdések iránt. A szerző ezt a hiányt igyekszik pótolni, amikor az utóbbi évtizedben, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán működő kutatási programoknak köszönhetően összegyűjtött és lemásolt, művészettörténeti szempontból értékelhető levéltári forrást dolgozza fel, kiegészítve a még eredeti helyén álló emlékek dokumentálásával. A kutatómunka számos új eredményt hozott: ismertté vált a máriapócsi kegytemplom ikonosztázának első festője, Csongrádi Péter egri rác festő személyében; több, a mai Görögkatolikus Metropólia területén álló templomunk ikonosztázának pontos készítésétörténetét sikerült feltárni (pl. Aranyosapáti, Buj, Nyírkarász), vagy más települések esetében a mára már elpusztult emlékekre vonatkozó izgalmas adatok bukkantak elő (pl. Hajdúböszörmény, Rudabányácska). A kötetben megismerhetjük az első egyházmegyei festő, Mankovits Mihály, valamint kortársai, vetélytársai és utódai munkásságát, egészen az utolsó aktív egyházmegyei festő, Vidra Ferdinánd haláláig (1879). A könyvben számos, ma már az utódállamokban fekvő, de egykor a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez tartozó parókia emlékenyagával is találkozhatunk, amelyekben ma is eleven magyar közösségek működnek (pl. Bodrogszerdahely, Kisdobra, Bodrogrmező). Az eredeti forrásszövegek gyűjteményén túl, amelyekből gazdag válogatás olvasható a kötet végén, számos színes, nem csupán a még álló emlékenyagról, hanem az eddig teljesen ismeretlen levéltári dokumentumokról készült felvétel teszi még gazdagabbá ezt a munkát.

főiskolai honlap

Csermely Tibor: *Az én örömhírem*, Nyíregyháza 2020. 85 p.

A tanár úr könyve fontos számunkra. Ugyanis szerzője, Csermely Tibor hittudományi főiskolánk tanára (is) volt. Irodalomra, igényes gondolkodásra, beszédre és előadásra tanította a kispapjainkat. Alakja összefonódik a kultúrával: a vallásos kultúrával és az egyházi élettel. Az egyházban való magasabb szintű létét igazolja, hogy a római katolikus egyház akolitususa. Az egyházi kultúrától való elszakíthatatlanságát mutatja a jelen kötet is. Vallásos meggyőződése átsüt könyvének minden lapján. Mint ahogy az eddigi műveire is ez volt jellemző.

Itt összesen harmincöt olyan írását közli, melyek a Debrecen-Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegye *Öröm-hír* című folyóiratában jelentek meg

2010 és 2017 között.

A szerző bizonyára megfontoltan választotta meg könyvének a címét: „Az én örömhírem”. Mindenesetre, a mű olvasása közben igazolni látjuk ezt. Ugyanis írásait áthatja „az” örömhír szellemisége, az evangélium! Ezt hirdeti, ezt adja tovább a saját személyiségén átszűrve. Bár az itt található írások műfaja meglehetősen változatos, mert a hitvalló irodalmi alkotások több csokorba való gyűjtésétől kezdve életrajzi felvillanásokon át kifejezett tanítás is található közöttük, az alapcél mindig ugyanaz marad: az örömhírt továbbadni!

Ő ugyan az egyházi folyóiratokban megjelenő írásokról írja a könyv bevezetőjében, hogy ezek „legfőbb célja felmutatni és bizonyítani, hogy az irodalomnak a keresztény évszázadok során mindvégig ihletője volt a Szentírás és mindaz az eszmeiség, ami a keresztény szemléletet és magatartást táplálja”, de látjuk, hogy az ő sajátos célja is ugyanez. Bizonyára nem véletlen az sem, hogy éppen ilyenből, az egyházmegyei folyóiratból válogatta össze a jelen kötet anyagát.

Nehéz feladat lenne kiemelni valamit a gazdag anyagból. Ha mégis meg kellene tennem, három írásra irányítanám rá különösen a figyelmet. Az első – amely számunkra is érdekes, mert keleti vonatkozással rendelkezik: „A pócsi Máriától a kijevei kolostorig” (32-34. old.) – egy megrendítő történetet ír le, hogy egy Máriapócsra látogató szovjet professzorból hogyan lett kijevei szerzetes, persze, nem Pócs hatására (bár az sem lehetetlen). A másik – amely a „Bűn és bűnhődés Arany János balladáiban” címet viseli (71-73. old.) – négy balladán keresztül mutatja be, hogy „a bűn okozta tragédiákat” mindig követi „a jogos büntetés fájdalma erkölcsi elégtétele”. A harmadik írás – ami itt a legterjedelmesebb, „Isten és a nemzet vitéze” címmel (74-81. old.) – Szent László királyunkról szól. Úgy mutatja be, hogy a nép hőse, az igazság bajnoka, az imádságos uralkodó, a szegények istápolója, az irgalmas király, akit a mennyei erő segít.

Ha vesszük a fáradságot és végigolvassuk a szép kötetet, nem fecséreljük el az időnket. Gazdagodunk a tanár úr írásai révén. Nem is csak szellemileg, hanem lelkileg is: az ő örömhíréből. Érdemes rászánni az időt akár esti olvasásként is, mert a rövid lélegzetű írások nem kimerítőek és fárasztóak. Ám mindenképpen építő jellegűek.

Ivancsó István

Puskás Bernadett: *Puskás László: A szent vonzásában*, Nyíregyháza (Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola), 2020, 400 o.

ISBN: 9786156201003

„Habent sua fata libelli” – a könyveknek megvan a saját sorsa. Különösen érvényes ez a megállapítás a Puskás László görögkatolikus áldozópap és festőművész életművét bemutató reprezentatív albumra. Először is azért, mert amikor az utóbbi évtizedekben egymás után sorra jelentek meg a képzőművész kollégái, iskolatársai és barátai művészetét bemutató albumok, akkor ő nem érezte szükségét annak, hogy műveiből egy hasonló – legalább válogatás – napvilágot lásson, holott ehhez minden a „kisujjában volt”, hiszen hosszú időn keresztül a Képzőművészeti Kiadó szerkesztőjeként dolgozott. Attól is elzárkózott, hogy rendkívül színes, élményekben és tapasztalatokban gazdag életútjáról, szerteágazó ismeretségeiről, találkozásairól, utazásairól egyfajta visszaemlékezést, összegzést készítsen. Mindig előre tekintett, az előtte álló feladatokra és munkákra koncentrált, nem érezte szükségét annak, hogy régi dátumokkal, helyekkel és személyekkel bíbelődjön, sőt, meg merem kockáztatni, talán az is felvetődhetett benne, hogy fiatal még ahhoz, hogy a hamut is mamunak mondó, reszkető kézzel elsárgult régi iratokat rendező „nagy öregek” sorába álljon be. Annál is inkább, mivel az ecsetet is letéve próbálta lázas igyekezettel dokumentálni a katolikus egyházhoz az utolsó leheletig hűséges kárpátaljai vértanú és hitvalló görögkatolikus püspökök és papok – köztük édesapja – életáldozatát, emlékét, tiszteletét.

„Habent sua fata libelli”. Másodszor azért, mert helyette lánya, prof. dr. Puskás Bernadett Pasteiner-díjas művészettörténész, egyetemi tanár vállalta az életmű bemutatását, aki a közép- és újkori posztbizánci művészet szakavatott ismerője és tudósa, de kortárs művészettel eleddig az egyetemi oktatáson túl nem foglalkozott monografikus igénnyel. Külön kihívás volt az élő családi kapcsolat miatt megtalálni azt az optimális egyensúlyt, ami lehetővé teszi az objektív bemutatást és értékelést anélkül, hogy elfogult lenne. Egy nem várt betegség pedig csaknem megkérdőjelezte az egész vállalkozás sikerét.

„Habent sua fata libelli”. Harmadszor azért, mert a világjárvány miatti karantén talán egyetlen pozitív hozadékaként lehetővé tette, hogy a könyv grafikus tervezője ifj. Janka György itthon rostokolva három hónap kemény munkájával nyomdakész állapotba hozza a kiadványt.

Negyedszer azért, mert a könyv a több éves készületet követően egy olyan pillanatban tudott megjelenni, amikor dr. Véghseő Tamás rektor úr támogatásával a legmagasabb színvonalon készülhetett el a debreceni Kapitális

nyomdában.

A könyv négy nagy fejezetre tagolódik (táblaképek, ikonosztázionok és falképek, mozaikok, elméleti munkásság), amelyeket jegyzetek, a művek katalógusa, Puskás László publikációi és könyvtervei, valamint egy részletes életrajz követ, benne a művek jegyzékével, kiállítások felsorolásával és a művészről készített filmekkel. Ez utóbbiak azért is értékesek, mert nem találhatók a kortárs művészeket, illetve művészetet bemutató albumokban.

Az egyes fejezetekben rendkívül érdekesen kapcsolódik egybe az életút és a művek bemutatása, elemzése. Az első fejezetet olvasva számtalan nehézségen keresztül valóban azt láthatjuk illusztrálva, hogy „Istennél nincs periféria”, s a tehetség egész változatos, olykor kalandos módon tör utat magának nemcsak a Szovjetunióban, hanem később Budapesten is.

A második fejezet ikonosztázionok és falképek köré csoportosul. A Magyarországra költözés után nyílt lehetőség a görögkatolikus vallás nyilvános gyakorlására, hiszen Ukrajnában a kommunista korszak a görögkatolikus egyházat az illegalitásba kényszerítette. A művészt megtalálták az eleinte nagyon szerény megbízások, melyeket később egyre komolyabb feladatok követtek. Ikonosztázionjaival az ikonok lényegi mivoltát emelte ki, és elsőbbségét hirdette a szerkezeti elemekkel szemben. Falfestészetében mindig az adott templomi tér egészét tartotta szem előtt, és egységes képi rendszert tervezett, ahogyan a korabizánci korban tették: a templomi mikrokozmosz tükrözi az Isten által teremtetett makrokozmosz rendjét. A hajdúdorogi székesegyház képi rendszerét és megvalósítását nemcsak *Volodimir Jarema* művészettörténész, később az Ukrán Autokefál Ortodox Egyház pátriárkája tartotta példa értékű kiváló alkotásnak, hanem a teológiai kompozíció a bécsi egyetem római katolikus patrisztikus professzorát, *Ernst Christoph Suttner* atyát arra indította, hogy egy általa tartott lelkigyakorlat vezérfonalául válassza.

A harmadik fejezet a mozaikok világába kalauzol bennünket. Itt is megmutatkozik egyéni látásmódja és bravúros technikai tudása, melyhez „ujjgyakorlatként” az ukrainai murális falképek szolgáltak. Távol áll tőle az előképek mechanikus másolása. Az alkotói újragondolás lehetősége és szabadsága vonzotta és teszi egyedivé és hitelessé, amit azzal ért el, hogy a tervezéstől a befejezésig személyesen végezte a munkát az utolsó mozaikkockáig, ami nemcsak azt tette lehetővé, hogy adott esetben eltérjen a kartontól, hanem hogy a középkori ereklYES ikonok mintájára a kompozícióba az adott szenthez, személyekhez kapcsolódó tárgyakat is beépített. Legnagyobb szabású munkája, a krakkói Isteni Irgalmasság bazilika magyar kápolnája nemcsak

nemzetközi ismertséget és hírnevet hozott számára, hanem azt az örömet is, hogy az apáca nővérek ebben a kápolnában szeretnek leginkább imádkozni a „szentek közösségében”.

A könyv írásakor nagy kérdés volt, hogyan, milyen formában lehet a képzőművészeti alkotások mellett az elméleti munkásságot bemutatni, hiszen az utóbbi évtizedekben ez egyre inkább kizárólagossá vált, sőt szerves folytatása lett a vizuális műveknek. A szentekről szóló „képírást” felváltotta a huszadik század szentjeinek, hőseinek, hitvallóinak történeti dokumentálása, aminek legkiemelkedőbb kegyelmi pillanata az általa írt *Romzsa Tódor* életrajz alapján a vértanú püspök II. János Pál pápa általi boldoggá avatása. Később sem akart árulókkal, ügynökökkel foglalkozni, csakis „megalkuvás nélkül” a példaképeket felmutatni, mert „ilyeneké az Isten országa”.

Szerencsés kézzel találta meg lakásában a Tornyai-leletet, az ungvári altemplomban Romzsa püspök ereklyéit, amiről mindenki azt hitte, hogy rég megsemmisültek, és egy kis vidéki lengyel egyházi gyűjteményben Szent István király karereklyéjét. És akkor még nem szóltunk szakrális művészeti előadásairól, az ukrán *Communio* elindításáról és főszerkesztőségéről, tanulmányairól jeles folyóiratokban.

Mindez egy irányba mutat: egy életműre a „szent vonzásában”. A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola által kiadott 400 oldalas reprezentatív művet csak ajánlani tudom mindenkinek.

Janka György

Krónika

Könyvadomány

Július végén több száz kötetből álló könyvadomány érkezett a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola könyvtárába. *Szelényi Károly* fotóművész és felesége *Sz. Farkas Aranka* a Magyar Képek Kiadói Kft. ügyvezető igazgatója saját kiadójuk gondozásában megjelent könyvek támpéldányait adományozták intézményünknek.

Szelényi Károly pályáját műtárgy fényképezéssel kezdte. Hazai és külföldi múzeumok műalkotásait fotózta albumok, könyvek illusztrálásához. Több évtizedig a Corvina Kiadó, majd a Magyar Képek kiadójának és archívumának munkatársa volt. 1970 és 1986 között a Magyar Iparművészeti Főiskola tanáraként fotózást oktatott. Rendszeresen kiállító művész.

Munkásságáért és könyveiért számos magyarországi és külföldi díjat nyert el. A Magyar Köztársasági Érdemrend arany érdemkeresztjével kitüntetett alkotó, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia rendes tagja, több ízben megkapta „Az év legjobb fotóillusztrációja” díjat is.

A hetvenes évek végén jelent meg első önálló fotóalbuma *Táj*

változó fényben – Balaton és vidéke címmel. Ezt egy számos képzőművészt, műalkotást, várost és magyar vidéket bemutató fotóalbum követte. Művészi fényképei megmutatják hazai történelmi városaink értékeit Egertől Pannónhalmáig, Zircről Gyöngyösig. Gyönyörű albumai az érdeklődők közelébe hozzák a Tihanyi alapítólevelet, a Szent Koronát vagy akár a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményének királyportréit. Némelyik kötet 3–4 nyelvű változatot és több kiadást is megélt.

A kiadó gondozásában jelent meg 2008-ban Puskás Bernadett: *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás* című albuma is. A szerzőnek, dr. Puskás Bernadett művészettörténésznek, főiskolánk oktatójának nagy szerepe volt abban, hogy könyvtárunkba kerülhetett ez a 40–50 év kiadói termését reprezentáló összerendezett gyűjtemény. Szelényi Károly szándéka, hogy azon könyveinek példányait is, amelyek még ezután kerülnek ki a nyomdából, eljuttatja könyvtárunkba, hogy hiánytalan legyen a munkásságát tükröző sorozat. Az adománynak az egyházi vonatkozású kötetei kerülnek az olvasóterem

polcaira, a többi a raktárban lesz elhelyezve. Virtuálisan azonban egyben marad a kollekció, jól reprezentálva egy értékes életművet. Kutatóink helyben kézbe vehetik és tanulmányozhatják a köteteket.

Kührner Éva

Tanévnyitónk

Vecsernyével indította az idei tanévet a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. A Szent Kereszt előestéjének ünnepén, szeptember 13-án rendkívüli és rendhagyó módon zajlott a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola tanévnyitója. A főiskola oktatói, munkatársai, papnövendékek és világi hallgatók a nyíregyházi Szent Miklós-székesegyházban gyűltek össze egy ünnepi vecsernyére. A szertartáson részt vett *Szocska Ábel*, a Nyíregyházi Egyházmegye püspöke is.

A vecsernye után *dr. Véghseő Tamás*, a főiskola rektora tartott ünnepi beszédet. Megemlékezve a főiskola 70 évvel ezelőtti indulásáról, *Dudás Miklós* alapító püspök helyzetéről és tetteről elmélkedett, aki az akkori vallásellenes, ateista időszakban is a jövőt építette a kilátástalanság és jövőtlenség idején. Őt igazolja, hogy a hittudományi főiskola azóta is betölti hivatását. A jelen helyzetre és az ünnepre utal-

va, a következő gondolatokkal zárta beszédét:

„In cruce salus – A Keresztben van a mi üdvösségünk. És Krisztus Urunk Szent Keresztje a Golgota ormán áll. Fel kell menni az emelkedőn. Bármennyire is meredek, bármennyire is nehéz, bármennyire is csábít a lefelé vezető út, a Kereszt és benne az üdvösség – a krízis egyedüli jó megoldása – odafent van.”

Mivel jelen járványügyi helyzetben nem kerülhetett sor az arany-, gyémánt- és vasdiplomák átadására, ezért a rektor a beszéde után felsorolta az ünnepeltek nevét. Az 50 évvel ezelőtt végzett *Szarka József* atya aranydiplomát, a 60 évvel ezelőtt tanulmányait befejező *Szalka Béla* atya gyémántdiplomát, a 65 évvel ezelőtt végzett *Járasi János, dr. Keresztes Szilárd, Obbágy Miklós* és *Virányi György* pedig vasdiplomát vehetnek át. A Szent Atanáz-díj átadására szintén jelképesen került sor ebben az évben, a díjazott idén *Bohács Béla* emeritus professzor lett.

Ezután került sor az intézményi ösztöndíjak nyerteseinek felsorolására. A főiskola ösztöndíj nyertesei a 2020/21-es tanévben a következő hallgatók lettek:

Nemzeti Felsőoktatási Ösztöndíj:

Kertész Renáta IV. évfolyam – osztatlan hittanár-nevelőtanár szak

Hodinka Antal Kiválósági Ösztöndíj:

Tamás László II évfolyam – osztatlan teológus szak

Liki Imre János ösztöndíj:

Figeczki Gábor V. évfolyam – osztatlan teológus szak

Szabó Jenő Ösztöndíj:

1. Szabó Bella Erika IV. évf. osztatlan hittanár-nevelőtanár szak

2. Dalanics Rita V. évf. osztatlan hittanár-nevelőtanár szak

3. Bodnár Péter IV. évf. osztatlan hittanár-nevelőtanár szak

Illés József Ösztöndíj:

1. Thodory Dorottya Mária II. évf. osztatlan hittanár-nevelőtanár szak

2. Éliás Krisztián Emil IV. osztatlan teológus szak

Álmos Zoltán Ösztöndíj:

1. Csatlós Hanna III. évf. osztatlan hittanár-nevelő tanár szak

2. Demendi Fanni II. évf. osztatlan hittanár-nevelő tanár szak

3. Stekler Ágnes I. évf. osztatlan hittanár-nevelő tanár szak.

Az ünnepi alkalom záróakkordjaként Ábel püspök éltette az arany-, gyémánt- és vasdiplomásokat, illetve a díjazottakat.

Főiskolai honlap

Fraknói Vilmos-díj

Fraknói Vilmos-díjjal jutalmazták a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola rektorát. A Fraknói Vilmos-díjat 2000-ben ala-

pította a nemzeti kulturális örökség minisztere. Idén az egyik díjazott *dr. Véghseő Tamás*, a főiskola rektora lett. Az elismerést *Soltész Miklós*, a miniszterelnökség egyházi és nemzetiségi kapcsolatokért felelős államtitkára adta át 2020. október 20-án a főiskola Szent Péter termében.

A Fraknói Vilmos-díj annak adományozható, akinek munkássága kiemelkedő a katolikus teológia, a filozófia vagy az egyháztörténelem területén, illetve aki tevékenységével előmozdítja a magyar vallási élet megújulását és a teológia oktatásának fejlődését. A bronzból készült emlékérem Király Vilmos szobrászművész alkotása Fraknói Vilmos arcképével, melyet az adományozást igazoló oklevéllel együtt adnak át a díjazottnak.

Véghseő Tamást a Fraknói-díj bírálóbizottsága jelölte a díjra, mint a magyar görögkatolikusok múltjának elkötelezett és felkészült kutatóját, méltatva a vatikáni leltárakban folytatott kutatásait is, melyek hiánypótlóak a magyar egyháztörténet-írás szempontjából. A díj odaítélésében szerepet játszott rektor atya tudományszervező tevékenysége is, mely a Kárpát-medence bizánci rítusú egyházainak együttműködését is szolgálja, az általa vezetett MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutató-

csoport pedig sokat tesz a magyar görögkatolikus identitás megerősítéséért.

A díjátadón jelen volt Kocsis Fülöp érsek-metropolita, a metropólia egyházmegyéinek képviselői, valamint a főiskola oktatói, munkatársai és diákjai is képviseltették magukat.

Soltész Miklós államtitkár életetésében rektor atya 20 éves papi munkáját megköszönve kihangsúlyozta azt a hatalmas munkát, aminek segítségével az elmúlt években a magyarországi és a szomszédos országokban élő bizánci rítusú egyházakat különböző programokon keresztül összekapcsolta. Ezek a hiánypótló programok pedig oly módon valósultak meg, hogy az egyes felekezetekhez való tartozás is fontos volt számára.

Tamás atya köszönő beszédében háláját fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a görögkatolikus egyház történetével foglalkozhat. Elmondta, hogy minden egyes kutatás olyan számára, mint egy múltba vezető lelkigyakorlat, mert kutatásának tárgya az a közeg, amelybe beleszületett, az ezzel való foglalkozás pedig nemcsak megtisztelő, hanem a lelki töltekezés színtere is egyben.

Főiskolánk valamennyi dolgozója nevében sok szeretettel gratulálunk az elismeréshez!

főiskolai honlap

Magyar Érdemrend lovagkereszt

A Magyar Érdemrend lovagkeresztjével tüntették dr. Ivancsó Istvánt. Főiskolánk liturgikus tanszékének vezetőjét, *dr. Ivancsó Istvánt* a Magyar Érdemrend lovagkeresztjével tüntette ki *Áder János* köztársasági elnök, melyet október 22-én *Semjén Zsolt* miniszterelnök-helyettes adott át a Kármelita épületben.

A kitüntetetteket köszöntve *Semjén Zsolt* miniszterelnök-helyettes arra hívta fel a figyelmet, hogy egy kitüntetés érték annak, aki munkája, szolgálata elismeréseként kapja, de fontos annak is – jelen esetben a magyar államnak –, mely ez által megköszöni azt a munkát, melyet a kitüntetettek az emberek életminőségének javításáért és a magyar nemzet fennmaradásáért végeztek.

A kitüntetést a magyar görögkatolikus teológiai szakirodalmat gazdagító tudományos munkája, valamint papok, hittanárok és lelkipásztori munkatársak nemzedékeinek magas színvonalú képzésében vállalt szerepe elismeréseként vehette át Ivancsó István görögkatolikus pap, pápai prelátus, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola liturgikus tanszékének vezetője és az Új Ember katolikus hetilap görögkatolikus lelkiségi rovatának rendszeres szerzője.

Főiskolánk valamennyi munkatársa nevében sok szeretettel gratulálunk az elismeréshez!

főiskolai honlap

Ad Fontes Liturgicos XI. – Nemzetközi szimpozion az Eucharisziáról

A krakkói II. János Pál Pápa Egyetem Liturgikus Intézete, a leMBERGI Katolikus Egyetem Liturgikus Tanszéke, az Eperjesi Egyetem Görögkatolikus Fakultása és a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola immár 11. alkalommal szervezte meg az *Ad Fontes Liturgicos* szimpozion, amelynek idei házigazdája a magyar főiskola.

A szimpozion a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus rendezvényének előkészületéhez igazodott, ezért választotta témájául az Eucharisziát.

A vírushelyzet okozta szigorítások és a személyes megjelenés korlátozottsága miatt a szimpozion október 21-22-én online lett megtartva. Az angol és olasz nyelvű előadások a Zoom alkalmazáson keresztül zajlottak, de a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola honlapján bárki be tudott csatlakozni az élő közvetítésbe.

A két nap során két lectio magistralis és két könyvbemutató is volt.

Az október 21-én 10 órakor kezdődő előadást *Manuel Nin* püspök, athéni görögkatolikus exarcha tartotta a nyugat-szír típusú anaforákról, egészen pontosan a 12 apostol anaforájáról, amit a liturgiátörténetek gyakran kapcsolatba hoznak az Aranyszájú Szent Jánosnak tulajdonított eucharisztikus imádsággal.

Október 22-én 10 órától *Stefano Parenti* előadása volt hallható, aki Robert F. Taft jezsuita professzor halála után – minden bizonnyal – a legjelentősebb bizánci liturgiátörténetek közé tartozik. Kutatásait az ortodoxok is elismerik, olyannyira, hogy a Vatopedi monostor (görög ortodox) apátja őt bízta meg az új vatopedi liturgikon kiadásával. Nem véletlen tehát, hogy előadásában a liturgiakutatás aktuális helyzetéről is beszámolt.

Parenti professzor legújabb könyvét, amit Aranyszájú Szent János anaforájáról írt (kb. 660 oldal), Dobos András mutatta be szerdán 12 órakor. A szimpozion programjában egy másik könyvbemutató is helyet kapott csütörtökön 12 órától, amelynek témája az 1720-as Zamoscsi Zsinat. A könyvet a zsinat 300. évfordulójára szerkesztették a krakkói Liturgikus Intézet professzorai.

Mindemellett – a római katolikus, ortodox és görögkatolikus előadók széles spektrumú megközelítései által – lehetőség volt meg-

ismerkedni az Aranyszájú-féle Szent Liturgia, valamint az Előszenteltek Liturgiájának specifikus vonatkozásaival is, és az előadások során a bizánci szentlélektan és a római katolikus sajátosságok is górcső alá kerültek.

Nyirán János

Mosolygó Marcell emlékdélután a hittudományi főiskolán

Egy pár nap múlva négy éve, hogy főiskolánk liturgikus tanszéke elindított azt a sorozatát, melyben meg kíván emlékezni a liturgikus tanáraitól. A négy esztendő alatt ez volt az ötödik kis konferencia – emlékdélután –, amit a témának szenteltünk.

Az *első* a híres liturgiatudósról, *Rohály Ferencről* szólt 2016. december 2-án, aki nemcsak tanította a liturgiát, liturgikus tárgyakat, hanem egyházunkban egyedülálló út-törő munkát végzett: eredeti görög-ből magyarra fordította az összes liturgikus könyvünket. Igaz, a körülményei – az ateista, kommunista időszak – nem tette lehetővé ezek kiadását, de azóta már nagy részük mégiscsak megjelenhetett a mai Atanáz püspök újrafordításában, átdolgozásában.

A *második* konferenciánk *Pala-titz Jenő* életét és liturgikus tanári működését mutatta be 2017. május

12-én. Ám ettől nem szakadt el a spirituális tevékenysége sem. Még élnek olyan paptestvérek, akik most is úgy emlegetik, hogy „a spiri atya”. Az ő liturgikus tanári tevékenységének kézzelfogható eredménye, hogy egy római katolikus liturgika kötetben egy fejezetet a görögkatolikus liturgiáról írt.

A *harmadik* emlékdélutánunk *Orosz Sándor Ágoston* bazilita szerzetes atyáról szólt 2017. november 24-én, aki intézményünk első liturgikus tanára és egyben a papnevelő intézetünk spirituális volt. Sajnos, éppen azért, mert szerzetes volt, neki hamar távoznia kellett mind a főiskoláról, mind a szemináriumból. Az emléke viszont fennmaradt: a legidősebb papok közül még vannak, akik emlékeznek rá, idézik egy-egy tanító mondatát a liturgiából.

Az eddigi utolsó, *negyedik* megemlékezésünk *Timkó Mihály* atyát, tanár urat állította a középpontba 2018. május 11-én. Ő elsősorban az énekkultúrát fejlesztette a kispapok között. De nem csak ott, hanem az egyházközségben is, ahol énekkart alakított. Sőt, miután Nyíregyházáról tovább ment, az új közösségében is ugyanezt tette.

Liturgikus tanszékünk keretén belül tehát törekszünk arra, hogy tanáraink emléke ne vesszen a feledés homályába.

Most, az *ötödik* ilyen rendezvényünk előadásait meghallgatva, örülhetünk annak, hogy a sorozat folytatódott, bár rendkívüli körülmények között. Egy alkalommal más miatt kellett elhalasztanunk, tavasszal a már kitört pandémia miatt nem kerülhetett rá sor. Most viszont – már nem halasztva tovább – a közönség nélküli megszervezésére vállalkoztunk. Reméljük, a világhálón keresztül sokan követték az előadásokat. Bízunk abban hogy *dr. Mosolygó Marcell* atya, aki tizenkét és fél évig tanította a kispapokat a főiskolánkon, kilenc évig nevelte őket a szemináriumban, méltó megbecsülést kapott a rendezvényünkön.

Köszönjük legnagyobb lányának, *dr. Soltész Mihályné Mosolygó Ritának*, hogy vállalkozott arra, hogy bemutassa: hogyan látja ő és testvérei az édesapát, mit köszönhetnek neki, milyen példát vehetnek róla. Bizony, olyan gondolatok, olyan ismeretek átadása történt itt és most, amik másképp elvesztek volna. Így viszont akik hallgatták, megőrizhetik emlékezetükben, s maguk is épülhetnek egy épületes életpéldán. Akik pedig nem hallották, majd olvashatják a hamarosan megjelenő konferenciakötetben.

Ugyancsak személyes hangvétel szötte át Marci atya egyetlen fiának, *iff. dr. Mosolygó Marcellnek* az előa-

dását, aki a fiatal papot, a máriapócsi, káplánt mutatta be nekünk. Mily nagy szerencse, hogy Marci atyának fennmaradt egy önéletrajzi írása! Egy gyűjteményes kötetben egy-egy fejezetet szentelt életútja egyes állomásainak. A fia is elsősorban ezt vette alapul a munkájához. Már a pócsi éveit alatt megmutatkozott a fiatal papnak a liturgia iránti szeretete, amit aztán tanítania kellett. Ugyanakkor – ami szorosan kötődik a liturgiához – a hitoktatásban végzett olykor heroikus munkájáról is képet kaphattunk. Köszönjük.

A fő előadásban – mivel a liturgikus tanszék által rendezett megemlékezésről van szó, azon belül pedig a liturgikus tanár tevékenységéről – a főiskolai törzskönyvek, levéltári iratok, valamint a már említett kötet alapján tartotta előadását jelen sorok írója: *Ivancsó István*. A bemutatott tények, adatok igazolják, milyen nagyszabású munkát fejtett ki Mosolygó tanár úr. Voltak olyan félévek, amikor a tantárgyak felét vagy nagyobb részét ő tanította, s ezek jelentős részét mindig a liturgikus tárgyak tették ki. Megnyugvással konstatálhattuk, hogy a közel ezer vizsgáján egyetlen egyszer sem adott elégtelen jegyet, bár korántsem osztott csupán kitűnőket.

Tanári munkája mellett spirituális is volt Marci atya. Ennek Bemu-

tatását az egyik kedves lelki gyermeke, *Miló Miklós* vállalta. Közbeszólt a koronavírus, így betegsége miatt az előadását nem tudta megtartani, de az írásos változata helyet kapott a kötetben.

Nyíregyházáról Sátoraljaújhelybe kapott paróchusi, majd esperesi kinevezést Mosolygó Marcell. Itt teljesíthette ki papi munkáját. Amit eddig a liturgiából, a lelkipásztorkodásból tanított a kispapoknak, azt most mind megélhette. A sátoraljaújhelyi évek bemutatására *Damjanovics József* zempléni főesperes, sátoraljaújhelyi paróchus lett felkérve. El is vállalta annak megtartását. Ám sajnálatos módon időközben a koronavírus áldozata lett. Így ezt az előadást is a jelen sorok írója, a konferencia szervezője állította össze a levéltári dokumentumok alapján. S köszönetet kell mondanom a Hajdúdorogi Főegyházmegye levéltárosainak, hogy önzetlenül segítettek a levéltári anyag felkutatásában, összegyűjtésében, megküldésében. Emellett nagy segítséget nyújtott az a hirdetőkönyv, amit Marci atya az újhelyi évei alatt gondosan vezetett, s amit a fia bocsátott rendelkezésemre. Ezek alapján sikerült bemutatnom tehát Mosolygó Marcell újhelyi éveit, ha nem is olyan személyes ismeretekkel átszőve, mint azt az utódja tette volna.

Végezetül a miskolci évek következtek. Erre az előadásra *Grunda János* atya vállalkozott, aki nemcsak veje Marci bácsinak, hanem elődje és munkatársa is volt a miskolci papi munkálkodásban. Így tehát kétszeresen is személyes lehetett az előadása, amely azonban a tényeken alapult. Megtudhattuk, hogy egyházi, társadalmi szinten, az oktatásban milyen nagy szerepe volt a miskolci papnak, amellet, hogy mennyi fizikai restaurálást és megújítást is végzett.

Amikor ezt az emlékdélutánt lezárjuk, ismételten is érdemesnek tűnik reflektálni az emlékeink megőrzésének feladatára. A személyekről oly gyakran és oly könnyen elfeledkezünk! Legalább a liturgikus tanárainkról nem akarunk! Emellett pedig indítottam egy sorozatot a tudományos folyóiratunkban, ahol a főiskolánkon végzett papok kaptak lehetőséget saját életútjuknak a bemutatására. Ugyanez a cél vezérelt: ne tűnjenek el a feledés homályában.

Megköszönöm az előadóknek, hogy vállalkoztak az előadásukra, és segítettek abban, hogy Mosolygó Marcel atyát és tanár urat minél jobban megismerjük. Köszönöm azoknak, akik ilyen rendkívüli körülmények között bekapcsolódtak a kis konferenciánkba, rászánták az időt.

Örülünk annak, hogy görögkatolikus egyházunkról ilyen szinten is maradnak ismeretek!

Ivancsó István

Jövőformáló Tudomány

A Magyar Tudomány Napja alkalmából 2020. november 20-án a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Pedagógiai és Pszichológiai Központja online konferenciát szervezett „Jövőformáló tudomány” címmel.

Tekintettel az érvényben lévő általános rendezvénytiltalomra a konferencia a világhálón keresztül valósult meg. Az esemény résztvevőit *dr. Véghseő Tamás*, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola rektora köszöntötte, majd megnyitotta a tudományos tanácskozást. Ezt követően *dr. Schmercz István*, a rendezvény főszervezője köszöntötte az előadókat és a világhálón csatlakozó közönséget, és ismertette a tudományos esemény programját. A plenáris előadást *Inántszy-Pap Ágnes* főiskolai docens tartotta, aki elsősorban a tehetségről, illetve a tehetséges emberekről kialakult előítéletek történeti megközelítéséről beszélt, majd a tehetség néhány tudományelméleti kérdését boncolgatta, végül bemutatta a tehetséggondozás jelenét a Görögkatolikus Metropóliában. Ezt kö-

vetően az előadások két helyszínen zajlottak tovább: egy teológiai és egy multidiszciplináris szekcióban.

A teológiai szekcióban főiskolánk oktatói: *dr. Ivancsó István*, *dr. Gyurkovics Miklós*, *dr. Kruppa Tamás*, *dr. Obbágy László*, *dr. Soltész János*, *Urbán Evariszt* és *dr. Janka György* atya tartottak előadást. A multidiszciplináris ülésen a Nyíregyházi Egyetem tanárai, *Makszim Györgyné dr. Nagy Tímea*, *Barabásné dr. Kárpáti Dóra*, *dr. Jankáné prof. dr. Puskás Bernadett*, *dr. Szabóné dr. Berta Olga*, valamint a Szent Lukács Görögkatolikus Szeretetszolgálat vezetője, *Ungvári Sándor* és *dr. Schmercz István* tartottak előadást.

Az előadásokat az interneten tudtak követni az érdeklődők, melyeket mindkét szekcióban diskussziók zárt.

főiskolai honlap

GÁNICZ Endre

**Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven
2019–2020**

- BAÁN ISTVÁN: „Baán István tudományos munkássága (1995–2020)”, in *Athanasiana* 50 (2020) 167–170.
- BAÁN IZSÁK: „Angyali-e a szerzetesi élet? Egy teológiai hagyomány maradványai a mai szerzetességben”, in *Vigilia* 10 (2020) 781–782.
- BACSÓ RÓBERT: „Dudás Miklós püspök apostoli adminisztrátori tevékenysége a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyében”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból* 17., Nyíregyháza 2019, 33–63.
- BACSÓ RÓBERT: „Két bazilita szerzetes egy családból: Dudás Miklós és Bertalan – kiemelten Kárpátaljai tevékenységük kapcsán”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból* 16., Nyíregyháza 2018, 131–152.
- BENDÁSZ DÁNIEL: „A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papságának helyzete az első világháború idején”, in Marosi István – Suslik Ádám (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok Tanulmánykötet*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 95–103.
- BRAUN LÁSZLÓ: „Az orosz betörés közvetlen hatása a lakosságra és a görögkatolikus papságra”, in Marosi István – Suslik Ádám (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok Tanulmánykötet*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 87–94.
- CSATÁRY GYÖRGY: „A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség Levéltárának iratai (1914–1918) (részlet egy kéziratból)”, in Marosi István – Suslik Ádám (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok Tanulmánykötet*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 151–178.
- CSELÉNYI ISTVÁN GÁBOR: „Az eucharisztikus egyháztan és az ökumené”, in *Theológiai Szemle* 3 (2020) 183–185.

DOBOS ANDRÁS: „»Egy szájjal és egy szívvel...« – A közösségi éneklés eredete a történeti Munkácsi Egyházmegyében”, in *Athanasiana* 50 (2020) 41–54.

ESPÁN MARGARÉTA: „A szentelt gyertyához kötődő görögkatolikus egyházi- és népszokások Kárpátalja nagyszőlősi és beregszászi járásának magyar falvaiban”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásából* 17., Nyíregyháza 2019, 199–213.

FÖLDVÁRI KATALIN: „A máriapócsi kegykép 1917-ben elrabolt fogadalmi adományai”, in *Athanasiana* 50 (2020) 114–141.

FÖLDVÁRI KATALIN: „Az irgalom és megbékélés helye: Máriapócs”, in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték I. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2019-es előadásainak szerkesztett változata*, Nyíregyháza 2020, 9–30.

GÉMES PÉTER: „A kispapi lét kulisszatitkai – belülről”, in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték I. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2019-es előadásainak szerkesztett változata*, Nyíregyháza 2020, 35–41.

GERGELY TAMÁS: „»A többféle nyelvek által bölcsekké tette a nemzeteket« Liturgikus nyelv a világegyházban, a Miskolci Görögkatolikus Egyházmegye történetében”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásából* 17., Nyíregyháza 2019, 65–86.

GÖRFÖL TIBOR: „A név és jelenlét Teológiai kérdések Jézus nevének keleti tiszteletével kapcsolatban”, in *Athanasiana* 50 (2020) 67–81.

Görögkatolikus Múzeum alapkövetételének szertartása, Nyíregyháza 2020, 15 p.

IGNÁCZ GYULA: „A Danilovics János által fordított és kiadott énekkönyv bemutatása”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásából* 16., Nyíregyháza 2018, 65–73.

IVÁN GÁBOR: „Krisztus- és Mária ünnepek, valamint a szentek tisztelete”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásából* 17., Nyíregyháza 2019, 157–198.

IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték I. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2019-es előadásainak szerkesztett változata*, Nyíregyháza 2020, 136 p. ISBN 978-615-5788-42-0

- IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból 16.*, Nyíregyháza 2018, 207 p. ISSN 1417-0671
- IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból 17.*, Nyíregyháza 2019, 215 p. ISSN 1417-0671
- IVANCSÓ ISTVÁN: „»Ünnepeljen az egész látható és láthatatlan világ...« – A feltámadás örömeinek hullámozó áradása és csendesedése a húsvéti időszakban. Áttekintés a liturgikus könyvek és előírások alapján”, in *Athanasiana* 50 (2020) 7–40.
- IVANCSÓ ISTVÁN: „Veronika kendője, vagy a nem kézzel festett Krisztus-kép?”, in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték I. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2019-es előadásainak szerkesztett változata*, Nyíregyháza 2020, 95–107.
- IVANCSÓ ISTVÁN: *Papp Antal érsek, miskolci apostoli kormányzó körlevélben megjelentetett liturgikus rendelkezéseinek forrásgyűjteménye*, Nyíregyháza 2020, III p. ISBN 978-615-5073-98-4 ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722
- JANKA FERENC: „»Ezekkel a boldog seregekkel...« – Filozófiai-teológiai elmélkedés az angyalokról”, in *Vigilia* 10 (2020) 722–729.
- JANKA GYÖRGY: „A Hajdúdorogi egyházmegye 1914-ben”, in Marosi István – Suslik Ádám (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok Tanulmánykötet*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 143–150.
- KÁRMÁN PEREGRIN: „A húsvéti ünnep a keleti és a nyugati egyházban”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból 17.*, Nyíregyháza 2019, 145–156.
- KERESZTES SZILÁRD: *Hajdúdorogi emlékek*, Budapest 2020, 181 p.
- KISNÉMET LÁSZLÓ FÜLÖP: „»Az irgalom szentsége, az egység jele, a szeretet köteleke« – Az eucharisztia teológiája az ortodox-római katolikus teológiai párbeszédben”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból 16.*, Nyíregyháza 2018, 95–113.
- KLESTENITZ TIBOR: „A nagy háború a görögkatolikus sajtóban”, in Marosi István – Suslik Ádám (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok Tanulmánykötet*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 43–57.

- KOVÁCS ELEONÓRA: „Egyházi iskolák működésére vonatkozó értesítők 1914-ből”, in Marosi István – Suslik Ádám (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok Tanulmánykötet*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 105–114.
- MAGYAR RICHÁRD ZSOLT: „Két bazilita szerzetes egy családból: Dudás Miklós és Bertalan”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból 17.*, Nyíregyháza 2019, 5–31.
- MARKOS ADRIENN KITTI: „Az 1777. évi Ratio Educationis hatása a magyar oktatásra, illetve a görögkatolikus oktatás-nevelés fejlődésére”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból 16.*, Nyíregyháza 2018, 27–64.
- MAROSI ISTVÁN – SUSLIK ÁDÁM (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok – Tanulmánykötet*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 185 p. ISSN 2063-0433 ISBN 978-615-5073-97-7
- MOLNÁR ÁDÁM: „Keleti egyházatyák tanítása a szentáldozásról – A Didakhé, Jusztinosz apologéta, Tertullianus, Ciprián, Aranyszájú Szent János és Nagy Szent Bazil eucharisztia-értelmezése”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból 16.*, Nyíregyháza 2018, 115–129.
- NACSINÁK GERGELY ANDRÁS: „A teológia szabadsága – Gondolatok Khrisztosz Jannarasz könyvének fordítása közben”, in *Vigilia* 8 (2020) 583–592.
- ÖBBÁGY LÁSZLÓ: „Egy »mesés« főpásztor – Télapó? Mikulás? Szent Miklós!!!”, in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték I. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2019-es előadásainak szerkesztett változata*, Nyíregyháza 2020, 115–126.
- OROSZ ISTVÁN: „Szír Szent Efrém eucharisztikus teológiája a Himnuszok a hitről 10. alapján”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból 16.*, Nyíregyháza 2018, 75–94.
- PALLAI BÉLA: „Az I. világháború következményei a romániai magyar görögkatolikusok szemszögéből”, in Marosi István – Suslik Ádám (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok Tanulmánykötet*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 135–141.

- PALLAI BÉLA: *Világosság forrása Tengernek csillaga 2020. május 1-31. között a májusi ájtatosságokon elhangzott prédikációk szövege*, Nagypéleske 2020, 114 p. ISBN 978-973-141-876-6
- PAPP NÓRA: „A bazilita harmadrend élete, tevékenysége, törekvései”, in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték I. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2019-es előadásainak szerkesztett változata*, Nyíregyháza 2020, 51–65.
- POLYÁK REBEKA: „Két bazilita szerzetes egy családból: Dudás Miklós és Bertalan”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból 16.*, Nyíregyháza 2018, 153–192.
- PÓNITZ JÓZSEF: „Két bazilita szerzetes egy családból: Dudás Miklós és Bertalan”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból 16.*, Nyíregyháza 2018, 193–206.
- PUSKÁS BERNADETT: „XX. század eleji püspökportrék a nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteményben”, in Marosi István – Suslik Ádám (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok Tanulmánykötet* (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 11–18.
- PUSKÁS BERNADETT: *Puskás László: A szent vonzásában*, Nyíregyháza 2020, 398 p. ISBN 978-615-6201-00-3
- RUZSA GYÖRGY: „Bádogikonok”, in *Athanasiana* 50 (2020) 181–190.
- RUZSA GYÖRGY: *Hogyan nézzük az ikonokat? Előhang Szilágyi Ákos*, Budapest 2020, 183 p. ISBN 978 963 13 6683 9
- STENCINGER NORBERT: „Magyar királyi honvédség kötelékében szolgáló tábori lelkészek pasztorációja az első világháborúban – »Annyi tiszta papi öröme egy papnak sincs, mint a tábori lelkésznek«”, in Marosi István – Suslik Ádám (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok Tanulmánykötet*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 69–85.
- SUSLIK ÁDÁM: „Egyház és államhatalom. Rendőri túlkapás vagy szigorított eljárás?”, in Marosi István – Suslik Ádám (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok Tanulmánykötet*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 59–68.
- SZABÓ IRÉN: „A katolikus egyház kultúraközvetítő szerepe. Görögkatolikus kulturális örökség”, in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték I.*

- sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2019-es előadásainak szerkesztett változata, Nyíregyháza 2020, 73–84.
- SZEGVÁRI ZOLTÁN: „Egyetlen szó, ami oly sokat számít – A Filioque-kérdés reprezentációja válogatott késő bizánci irodalmi levelekben”, in *Athanasiana* 50 (2020) 55–66.
- SZKOROPÁDSZKY PÉTER: „»A béke után...« – A Munkácsi Egyházmegye útkeresése az I. világháborút követően”, in Marosi István – Suslik Ádám (szerk.): *Az első világháború és a görögkatolikusok Tanulmánykötet*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 11.), Nyíregyháza – Beregszász 2020, 115–134.
- TERDIK SZILVESZTER: *A Munkácsi Egyházmegye festészete a XIX. században*, (Collectanea Athanasiana VI. Ars Sacra Byzantino-Carpathiensis vol. 2.), Nyíregyháza 2020, 494 p. ISSN 2416-0326 ISBN 978-615-6201-02-7
- VERES ZOLTÁN: „Jubileumi évfordulók a szlovák görögkatolikus egyházban”, in Ivancsó István (szerk.): *Munkálatok a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóinak írásaiból 16.*, Nyíregyháza 2018, 5–26.